

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

ПОГОДЖЕНО
Декан гуманітарно-педагогічно
факультету
наук

_____ Савицька І.М.
« ___ » _____ 2025 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
В.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і суспільних

_____ Хвіст В.О.
« ___ » _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

**Гарант освітньої
програми**

к-д. іст. наук, доцент

Кравченко Н.Б

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи**

к-д. іст. наук, доцент

Асатуров С.К.

Виконав

Мацібура В.О.

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЗАТВЕРДЖУЮ**

**В.о. завідувача кафедри міжнародних відносин
і суспільних наук**

_____ **Хвіст В.О**

«___» _____ **2025 р.**

ЗАВДАННЯ

**ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ**

Мацібури Вадиму Олександровичу

Спеціальність **291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»**

Освітня програма **«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»**

Орієнтація освітньої програми **освітньо-професійна**

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: **«Історична пам'ять в
міжнародних відносинах»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від 22.11.2024 р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру 01.11.2025р.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи:

1. Наукові дослідження з питань історичної пам'яті в міжнародних відносинах ;
2. Відчизняні та зарубіжні джерела з проблеми дослідження.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- Трансформація функцій історичної пам'яті.
- Дослідження впливу історичної пам'яті на міжнародні відносини
- Аналіз маніпуляцій та пропаганди в контексті історичної пам'яті
- Визначення ролі історичної пам'яті в конфліктах
- Оцінка ефективності історичної пам'яті як інструменту для примирення

Дата видачі завдання

25.11. 2024

р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

_____ **Асатуров С. К.**

Завдання прийняв до виконання

_____ **Мацібура В.О.**

РЕФЕРАТ
магістерської роботи
студента магістратури гуманітарно-педагогічного факультету
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
Національного університету біоресурсів і природокористування
України
Мацібури Вадима Олександровича

на тему: «Історична пам'ять в міжнародних відносинах»

Магістерська робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний об'єм роботи –120 сторінок, з них основного тексту – 94 сторінок. Список використаних джерел та літератури складається з 11 сторінок і містить 82 найменування. Додатки містять 2 найменування.

Робота присвячена історичній пам'яті, як важливому аспекту існування та функціонування держави, який впливає на міжнародні відносини, та є предметом дискусій та навіть конфліктів. Історична пам'ять – це складова колективної свідомості, яка формується під впливом культурних, соціальних, політичних і освітніх чинників, спрямована на тривале збереження знань про історичне минуле та підтримання національної ідентичності. Історична пам'ять містить в собі багато тем, розкриття яких сприяє усвідомленню важливості історичного впливу на міжнародні відносини та функціонування безпосередньо держави.

Також в роботі досліджено проблеми конфліктів, війн, трагедій, та інших подій що ставали маркерами в історичній пам'яті. Тому історична пам'ять є важливою складовою міжнародних відносин, та загалом в науковому, історичному та просвітницькому контексті.

Ключові слова: національна пам'ять, інструменталізація пам'яті, конфлікт, пропаганда, інформаційна війна, історичний ревізіонізм, м'яка сила.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Поняття та функції історичної пам'яті.....	11
1.2. Історична пам'ять як інструмент політики.....	25
1.3. Джерельна та літературна база роботи	34
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ	
2.1. Історична пам'ять як чинник міждержавних взаємин	41
2.2. Проблеми історичної пам'яті у дипломатичних відносинах.....	52
2.3. Маніпуляція історичною пам'яттю у міжнародних відносинах: пропагандистський аспект	66
Висновки до розділу 2	77
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ	
3.1. Конфлікти як фактор міжнародних відносин.....	79
3.2. Історична пам'ять як одна із причин міжнародних конфліктів	88
3.3. Роль історичної пам'яті у подоланні наслідків конфліктів	95
Висновки до розділу 3	105
ВИСНОВКИ.....	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	109
ДОДАТКИ.....	120

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ГА – Генеральна асамблея
- ООН – Організації Об'єднаних націй
- ЦСЄ – Центральна та Східна Європа.
- ДСВ – Друга світова війна.
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- США – Сполучені Штати Америки.
- КНР – Китайська народна республіка
- ФРН – Федеративна Республіка Німеччина
- УПА – Українська Повстанська Армія
- ЄС – Європейський Союз
- ESTF – East StratCom Task Force (Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій Східного партнерства)
- НАТО – Організація Північноатлантичного Договору
- ЦК – Центральний Комітет
- ІНП – Інститут національної пам'яті.
- ЗМІ – Засоби масової інформації
- ПАР – Південно-Африканська Республіка
- МК – Міжнародний конфлікт

ВСТУП

Історична пам'ять є одним із найбільш багатоаспектних і динамічних феноменів, що визначають архітектуру сучасних міжнародних відносин. Вона являє собою не просто сукупність знань про минуле, а колективне уявлення про нього — суміш академічних фактів, символів, міфів та травматичного досвіду, яке формується під впливом культурних, політичних та соціальних чинників. У XXI столітті, коли традиційні силові моделі доповнюються впливом м'якої сили та інформаційними кампаніями, історична пам'ять набула статусу стратегічного ресурсу та ефективного інструменту зовнішньої політики держав. Національні історичні наративи використовуються для формування та консолідації національної ідентичності, що є фундаментальною основою для внутрішньої стійкості країни та її міжнародного позиціонування.

Водночас, політика пам'яті виявляє свій конфліктогенний потенціал. Вона може бути використана для легітимізації агресії, територіальних претензій та заперечення суверенітету інших держав, як це демонструє російський історичний ревізіонізм. У цьому контексті, маніпуляція історичною пам'яттю стає ключовим елементом гібридної війни, спрямованим на дестабілізацію суспільства опонента та підрив його міжнародного іміджу.

Актуальність дослідження визначається зростанням ролі історичних наративів як інструменту політики та чинника міждержавних взаємин. В умовах складної геополітичної ситуації та інформаційної боротьби, питання історичної пам'яті є важливим елементом дипломатичних стосунків, а маніпуляції нею використовуються у пропагандистських цілях. Розуміння механізмів такого маніпулювання є ключовим для протидії негативним інформаційним впливам та захисту національних інтересів.

Особливо актуальним є дослідження зв'язку між виникненням міжнародних конфліктів та історичною пам'яттю, а також її роль у подоланні їх наслідків. Розбіжності у трактуванні історичних подій стають джерелом

напруженості та ускладнюють дипломатичні зусилля, перетворюючись на предмет міждержавних суперечок та переговорів. Розуміння цих аспектів є необхідним для аналізу сучасної міжнародної динаміки та вироблення ефективних зовнішньополітичних стратегій.

Об'єкт дослідження: феномен історичної пам'яті розглянутий у контексті міжнародних відносин.

Предмет дослідження: Механізми використання історичної пам'яті державами та іншими міжнародними акторами для впливу на формування та розвиток міжнародних відносин.

Мета дослідження: дослідити роль і вплив історичної пам'яті на міжнародні відносини та конфлікти, а також визначити ключові стратегії та інструменти використання історичної пам'яті у зовнішній політиці держав, зокрема України.

Завдання дослідження:

– Розкрити сутність поняття «історична пам'ять» та проаналізувати її основні функції;

– Дослідити теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті в контексті міжнародних відносин;

– Проаналізувати способи застосування історичної пам'яті як інструменту зовнішньої політики держав;

– Обґрунтувати роль історичної пам'яті в формуванні національної ідентичності;

– Окреслити роль історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності та її вплив на зовнішньополітичні орієнтації держав;

– Виявити вплив конфліктів на динаміку міждержавних відносин;

– Дослідити методи та наслідки маніпуляції історичною пам'яттю у міжнародних відносинах;

Дослідження ґрунтується на декількох **методах дослідження**, а саме: історичному, теоретичному, емпіричному, порівняння, аналізу та синтезу.

Практичне значення. Результати дослідження можуть допомогти зрозуміти наскільки глибокою є ця тема. Практичне значення цього дослідження полягає у трансформації теоретичних знань про політику пам'яті на конкретні практичні рекомендації для державних інституцій та суспільства. Крім того, робота може бути корисною для оптимізації державної політики пам'яті та підвищення стійкості суспільної свідомості.

Літературна база дослідження: Дослідження спирається на джерельну базу, що включає наукові праці вітчизняних та іноземних дослідників. Зокрема праці, що розглядають прикладні аспекти маніпуляції та конфліктогенності історичної пам'яті (Ю. Ганжуров, О. Готра, К. Голденштейн, Ю. Руденко В. Шеренговський). Аналітичні матеріали, що стосуються пропагандистського аспекту (Є. Магда, Р. Шутов, І. Щербаков), матеріали Українського інституту національної пам'яті, зокрема А. Дробовича. Теорії історичної пам'яті та національної ідентичності (В. Вовк, А. Киридон, Л. Нагорна, Ю. Шаповал). А також політики пам'яті та її міжнародному вимірі (І. Богінська, Л. Ілин, О. Литвиненко, Т. Метельова,). Також в роботі використано праці таких іноземних дослідників як Б. Андерсон, Дж. Вінтер, К. Вітке, Н. Нільссон, П. Піццоло, П. Померанцев, М. Хальбвакс, Ф. Едер.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі феномену історичної пам'яті у міжнародних відносинах та поглибленні розуміння ролі історичної пам'яті як фактора, що впливає на формування та динаміку міжнародних відносин. Виявленні аспектів впливу конфліктів на міжнародні відносини та ролі історичної пам'яті у процесах постконфліктного врегулювання. Сприянні налагодженню діалогу та розробці підходів до подолання історичних суперечностей у відносинах України з іншими державами, сприяючи, таким чином, стабільності та співробітництву в регіоні та світі.

Апробація результатів дослідження:

1. МАЦІБУРА Вадим Олександрович, Глобальні кризи і українська дипломатія. Всеукраїнський науково-практичний вебінар «Європейський

вибір України: Школа юного міжнародника», м. Київ, 1-3 квітня 2025 р.
Доповідь.

URL:https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/programa_vebinaru_.pdf

2. МАЦІБУРА Вадим Олександрович, Історична пам'ять у міжнародних відносинах в контексті культурної дипломатії. Міжнародна науково-практична конференція «Українська дипломатія: становлення, розвиток та перспективи» м. Київ, 10 квітня 2025 р. НУБіП, 2025. С. 342-344
URL:https://nubip.edu.ua/sites/default/files/rich_text_files/%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf

3. МАЦІБУРА Вадим Олександрович, Історична пам'ять у міжнародних відносинах. XVII Всеукраїнський за іноземної участі вебінар студентства та наукової молоді «Українська дипломатія у часи випробувань» програма, НУБіП, м.Київ, 02.05.2025 р.

URL:<https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzQbgJKvzMQXTKQbSWkxdbDDrsWS?projector=1&messagePartId=0.1>

4. МАЦІБУРА Вадим Олександрович, Історична пам'ять як інструмент діяльності ООН. Всеукраїнській науково-практичний вебінар студентства та наукової молоді “ООН - 80: здобутки, прорахунки, перспективи” програма, НУБіП м. Київ 21 жовтня 2025 р.

URL:https://nubip.edu.ua/sites/default/files/rich_text_files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%92%D0%A3%D0%9D%D0%9F%D0%92%D0%A1%D0%9D%D0%9C%20%D0%9E%D0%9E%D0%9D%20-%2080%20025%2022.%2011.%20025_%D0%9E%D1%81%D1%82_0.pdf

5. МАЦІБУРА Вадим Олександрович, Історична пам'ять у національному та міжнародному дискурсі. IX Всеукраїнська студентська

наукова конференція «Розвиток сучасної науки: актуальні питання теорії та практики» м.Київ 21.11.2025. С.329-331.

URL:<https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/issue/view/ukr-21.11.2025>

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох логічно пов'язаних розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Магістерська робота займає 120 сторінок, 2 рисунка, Список використаної літератури містить 82 джерела.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Поняття та функції історичної пам'яті

Історична пам'ять є одним із ключових чинників, який можна використовувати у різних контекстах. Вона слугує джерелом інформації про минуле, орієнтиром для осмислення витоків поточних проблем та механізмом демонстрації циклічності історії і її значущих етапів. Однак, протягом тривалого часу ця проблематика або ігнорувалася, або свідомо відсувалася на другий план як другорядна. Навіть після здобуття Україною незалежності, незважаючи на певні активні дії, особливо в період президентства Віктора Ющенка, питанню історичної пам'яті не приділялося належної уваги. Хоча поняття «історична пам'ять» не є суто науковим, воно має вирішальне значення для популяризації історії, виступаючи засобом консолідації суспільства навколо спільного минулого [19, с. 2016]. Історична пам'ять визначається як компонент колективної свідомості, що формується під дією культурних, соціальних, освітніх та політичних факторів. Її мета — тривале збереження відомостей про історичне минуле і підтримка національної ідентичності. При цьому вона не є ідентичною академічному історичному знанню, але відіграє вагомий роль у його популяризації, стимулюючи зацікавленість до історичних досліджень та забезпечуючи міжпоколіннєвий зв'язок через інтерпретацію та осмислення спільних символів, ключових подій та уявлень [19, с. 2012]. Історична пам'ять також виступає як форма індивідуального сприйняття минулого. Антропологічні дослідження вказують на те, що вона є складовою соціального запасу знань, який був притаманний навіть примітивним суспільствам. У контексті певної соціальної групи історична пам'ять нерозривно пов'язана з колективною пам'яттю про минуле. Слід пам'ятати, що історична пам'ять не може існувати поза рамками соціальної пам'яті. З позиції інституційної теорії, саме історична пам'ять є ключовим каналом для трансляції досвіду та інформації про минуле від одного покоління до наступного [2, с. 57]. Посилаючись на думку, висвітлену в

дослідженні Любомира Ілина, можна виокремити: «Декілька чинників, які сприяють утвердженню і розвитку історичної пам'яті. Ними, зокрема є: культурні ініціативи; освіта і наука; інформаційні технології й медіа; глобалізація і міжнародна співпраця і насамкінець військові конфлікти або ті сторінки національної історії, що пов'язані з насильством» [19, с. 2016].

Зауважимо, що історичні наративи можуть бути використані як інструмент легітимації зовнішньополітичного курсу, тобто пояснення своїх дій на міжнародній арені [58, с.283].

Проблематика, пов'язана з дефініціями «колективна пам'ять», «історична пам'ять», «культурна пам'ять», «соціальна пам'ять», «суспільна пам'ять» та «національна пам'ять», залишається дискусійною, оскільки дослідники часто не досягають консенсусу щодо єдиного усталеного визначення. Попри термінологічні розбіжності, усі ці поняття об'єднані функцією пам'яті як ключового каналу трансляції історичного досвіду та важливого чинника формування національної ідентичності. Пам'ять беззаперечно є ефективним соціальним важелем. Однак її ефективність залежить від наявності у суспільстві єдиного проекту майбутнього та згоди щодо основоположних цінностей. У ситуаціях гострого зіткнення інтересів та високої політичної напруги репрезентація минулого може перетворитися на небезпечний інструмент маніпуляції масовою свідомістю. Насправді, колективна пам'ять — це крихкий і відносний конструкт, формування якого відбувається внаслідок зіткнення корпоративних інтересів, політичних настанов та ідеологічних уподобань. Минуле (або пам'ять) неможливо зберегти у «законсервованому» вигляді: воно постійно адаптується до сьогодення, інкорпорує не лише фактичний історичний досвід, але й символи, міфи та, застосовуючи термінологію Карла Юнга, елементи «колективного несвідомого». Це робить цілком реальною сакралізацію певних подій і постатей та позбавляє сенсу пошуки «історичної правди». Популярна колись теза про те, що історія повинна бути «вчителькою життя», на сьогодні себе дискредитувала. До цього призвів не лише вплив постмодернізму. Досвід

людства неодноразово підтверджував, що об'єктивне історієписання є лише ідеалістичною мрією. Будь-який історичний наратив — це не стільки реєстрація подій, скільки відображення цих подій у свідомості сучасників та нащадків. Проходячи через свідомість дослідника, факт втрачає свою об'єктивність, перетворюючись на образ, сформований у його суб'єктивному сприйнятті. Точне зауваження одного з науковців підкреслює: історики дивляться на свої історично детерміновані об'єкти крізь призму, яка сама є історично детермінованою. З цього випливає проблема відповідальності як дослідника, так і політика, за «образи минулого», які вони пропонують суспільству. Заклики «писати історію такою, якою вона була» можуть бути щирими, проте їхня суспільна користь є обмеженою. У кожному соціумі діє політична та ідеологічна кон'юнктура, яка спонукає одних замовчувати «незручні» факти, а інших — ідеалізувати або сакралізувати певні аспекти. У підсумку, завжди залишається ймовірність існування «кількох правд». Головне: на відміну від точних наук, історія не має надійних інструментів верифікації. Перевірити минулі події неможливо, а спроби їх відтворення є лише моделями. З цієї причини найбільшого успіху в моделюванні історичної пам'яті досягають ті суспільства, які керуються простим принципом: «не зашкодь». Досягнення злагоди в будь-якому соціумі є складним процесом, і механізми відтворення минулого зазвичай включають інструменти його «подолання» [61, с. 6].

Історична пам'ять є важливим чинником в історії, політиці та міжнародних відносинах. Її роль залишається важливою у формуванні національної ідентичності, міжнародній співпраці та дипломатичному діалозі. Також історичну пам'ять використовують як засіб протидії наративам що були нав'язані нам Росією, хоч їхній вплив все ще дуже суттєвий та продовжує шкодити країні зсередини. Історична пам'ять може використовуватися як інструмент пропаганди та дезінформації, що створює загрози для міжнародної безпеки. Історична пам'ять у міжнародних відносинах це важливий ресурс культурного, політичного і правового впливу

в світі, який можна використовувати для просування інтересів власної держави, для поліпшення взаєморозуміння між лідерами і народами [51, с. 92].

Історична пам'ять, як комплексна система колективних уявлень про минуле, становить фундаментальну частину національної ідентичності. Вона виконує функцію формування наративів, які легітимізують політичні рішення, визначають зовнішньополітичні пріоритети та впливають на міжнародний імідж країни. Коли впровадженням політики пам'яті займається держава, використовується термін «державна політика пам'яті». Він визначається як галузь державного управління та політики, що охоплює сукупність офіційних репрезентацій історичного минулого, комеморативних практик і стратегій, спрямованих на формування історичної пам'яті національної спільноти. Відповідно, на поточному етапі розбудови Української держави політика історичної пам'яті націлена на досягнення такого рівня колективної свідомості, який здатен підтримати національну ідентичність, стати основою для суспільної консолідації та єдності, а також гарантувати громадянську злагоду та мир [58, с. 283].

Детальніше про поняття ідентичності можемо дізнатися з роботи І. Колесник: «Ідентичність становить ключовий елемент суб'єктивної реальності. Вона має рефлексивну природу і постає як логічна конструкція, за допомогою якої свідомується процес взаємодії особистості, індивіда із соціумом, групою. Розрізняють два основних види ідентичності: 1) персоніфікована, особистісна ідентичність як психологічний феномен (дитина, підліток, зріла людина); 2) колективна, групова ідентичність як соціокультурний феномен (українець, росіянин, поляк, лікар, службовець, бізнесмен, негр, селянин тощо). Усі типи ідентичності детерміновані та ініційовані певними соціальними структурами. До ряду таких належати: родина, територіальна громада, релігійна конфесія, клас, етнос, нація, держава» [26, с. 194]. Колективні уявлення про минуле, які формують історичну пам'ять, є критично важливими для процесу конструювання національної ідентичності і, як наслідок, впливають на

формування зовнішньополітичної стратегії держави. Необхідно усвідомлювати, що майбутня доля України, включно з питанням її територіальної цілісності та суверенітету, прямо корелює з успіхом у подоланні негативних стереотипів сприйняття нашої країни на міжнародній арені та затвердженні власних ідентифікаційних наративів у свідомості світової спільноти [24, с. 19].

Важливим аспектом є процес реконструкції історичної свідомості щодо тривалої дипломатичної спадщини України. Історичні уроки та досвід минулих поколінь, зокрема приклади як успішної, так і кризової дипломатичної діяльності Гетьманщини чи УНР, можуть бути застосовані для доведення позиції, що Україна загалом, і її дипломатія зокрема, не є ефемерною чи недавньою конструкцією, а є феноменом, підтвердженим історичним досвідом. Це явище постало завдяки як успіхам, так і прорахункам, а також боротьбі проти причин та наслідків цих невдач. Історична пам'ять має виняткову значущість, оскільки формує вектори зовнішньополітичних дій та інтенсифікує посилення міжнародних зв'язків України. Подальший розвиток української дипломатичної служби обумовлений часовими рамками та умовами припинення бойових дій, подальшою консолідацією міжнародної підтримки, можливістю якнайшвидшого ефективного входження до європейських і євроатлантичних структур, неухильним проведенням внутрішніх реформ, спрямованих на зміцнення верховенства права і демократичних інститутів, а також станом внутрішньодержавного середовища [27, с. 113]. Наразі спостерігається активне обговорення щодо інтерпретації дефініції «нація» як виключно етнічного або виключно політичного феномену. У цьому контексті на передній план виходить питання: «Яким чином можна модернізувати та оптимізувати модель національної пам'яті українського народу? Щоб вона забезпечувала поглиблення української ідентичності і, водночас, була суголосна принципам толерантності європейського досвіду» [39, с. 157].

Л. Нагорна формулює три ознаки, властиві сучасній національній свідомості: «Це: пасеїзм – надмірна увага до минулого; презентизм – осмислення минулого у рідчисті вимоги сьогодення та футуризм – пошук єдиних рамок між минулим і майбутнім» [38, с. 57]. «Пасеїстичне спрямування історичного мислення починається з міфологізації праісторії, штучного заглиблення початків нації на тисячолітні відстані, пошуку на власній території «центрів етнос творення індоєвропейської раси». В українському варіанті це виявляється у твердженнях про виникнення на вітчизняній території людства, про трипільську культуру як початковий етап етногенезу українців, про Аратту як найдавнішу державу на планеті, про гуцульське походження Христа, про українську етнічну належність Атілли, локалізацію Трої на території сучасного Києва, тощо» [39, с. 163]. Так, не без цього. Цілком реальною є і ситуація, коли надмірний «етноцентризм вправно маскується під патріотизм, груповий егоїзм і корпоративізм». Але все таки відкидати етнічний, або соціоприродний характер феномена нації і тлумачити її лише як феномен соціальний або політичний видається некоректним. Поняття «представник нації» і «громадянин держави» не завжди збігаються. А «надмірна увага до минулого» є чинником скоріше позитивним, ніж негативним [38, с. 57].

У рамках розгляду історичної пам'яті необхідно акцентувати увагу на проблематиці національної пам'яті, оскільки вона є фундаментальною для розбудови держави та формування почуття національної приналежності. Національна пам'ять являє собою процес збереження і регенерації інформації про минулі події, виступаючи символічним механізмом трансляції культурних значень. Меморіальна політика сприяє формуванню суспільної інтерпретації минулого та окреслює, яким чином конкретні історичні постаті чи події повинні сприйматися та вшановуватися у соціумі. Цей вид політики включає комплекс стратегій, нормативних актів чи положень, що регулюють методи відтворення пам'яті про минуле. Вона може охоплювати державні програми комеморації, меморіальні практики та об'єкти, або навіть політичні заяви.

Адекватність відображення історичних фігур і подій, рівень поваги до наукового осмислення минулого і, зрештою, вектор розвитку держави та соціуму залежать від того, які саме ідейні та смислові пріоритети закладені в цій меморіальній політиці [8, с. 137].

Історична пам'ять часто виступає об'єктом ідеологічного впливу, перетворюючись на інструмент навмисного загострення конфліктів пам'яті, що базуються на створенні помилкових або відверто фальшивих історичних оповідей. Колізія подібних наративів спричиняє формування так званих «проблемних вузлів» у публічному просторі [10, с. 108].

На думку А. М. Киридон: «Аналіз сучасної літератури з проблеми пам'яті з різними конотаціями (історична, національна, колективна, індивідуальна, соціальна та інші) свідчить про відсутність чіткого визначення поняття, що відбиває сутність цього феномена, а також ясності у застосуванні терміна (зокрема своєрідного метафоричного кентавра «історична пам'ять»), який досить довільно використовується для позначення різних процесів і явищ, із укладанням у нього того змісту, який вважає за потрібне надати йому той чи інший дослідник. У вітчизняному науковому просторі дедалі частіше пропонується англomовному відповідникові «memory studies» уживати для найширшого означення термін «студії пам'яті», а в межах цієї окресленої царини можуть функціонувати конотативні відповідники. Сьогодні назріла необхідність узгодити оперування категоріальним апаратом студій пам'яті, запропонувати критерії визначення й смислове навантаження термінів, систематизувати існуючі доробки науковців тощо» [22, с. 10].

На Заході сплеск досліджень у сферах соціології, культурології, психології та загалом «меморі бум» («memory boom») розпочався у 1980-х роках. В Україні ж цей період був позначений активізацією відтворення невідомих сторінок минулого, заповненням «білих плям історії», а також відкриттям архівів і наданням доступу до розсекречених документів, що стимулювало передусім осмислення подієвої історії. Лише з часом почали фіксуватися спроби окреслити дефініції чи здійснити концептуалізацію цього явища. Цим

пояснюється поява своєрідних понятійних «кентаврів» — «історична пам'ять», «національна пам'ять» тощо (хоча останні є похідними від трьох ключових типів: індивідуальної, соціальної та колективної пам'яті). Україна із запізненням увійшла у постмодерний «меморі бум». Як наслідок, спостерігається двоїстий процес: з одного боку, це намагання долучитися до світових студій пам'яті шляхом запозичення вже існуючої, переважно західної методології, а з іншого — пошук національної ідентичності веде до конструювання власного нарративу та оформлення відповідного понятійно-категоріального апарату. Значний вплив на становлення студій пам'яті в Україні має дуальність свідомісного рівня населення, тривале перебування в ідеолого-герменевтичному просторі радянської держави, а також очікувальність (або об'єктивне нестигання) за глобальним процесом [22, с. 13].

Згідно з Голденштейном К. О.: «Одним із недоліків сучасних «memory studies» є відсутність повноцінних компаративних досліджень, які були б далекі як від гранично загальних висловлювань, що позбавляють політичну пам'ять специфічних характеристик, так і від зосередження на приватних формах колективної пам'яті. Серед політологічних розробок цієї проблематики наявні інтерпретаційні та порівняльні міжкраїнні дослідження, що дотримуються стандартних методологічних канонів. Однак позицію політичної науки в цьому міждисциплінарному полі визначає не стільки метод, скільки предмет» [11, с. 66]

Феномен історичної пам'яті є духовною основою національної ідентичності, яка сприяє єднанню народу, розвитку національної самосвідомості, інструментом державотворення, здатністю народу до об'єднання для проведення соціально-політичного діалогу, а також протидією зовнішнім негативним впливам і проблемним викликам міжнародних відносин. Ідентифікація геополітичного простору з політикою держави, поєднання географічних карт з історією (війни, терор), виявлення взаємозв'язків між інформаційними джерелами й міжнародним життям є

просторово-часовими детермінантами соціальних і політичних відносин у сучасному світі[49, с.71].

Історична пам'ять часто схильна до піднесення національної історії та створення міфологічних уявлень про неї, трансформуючи минуле нації у своєрідну святиню. Абсолютизація категорії «історичної правди» негативно впливає на неупереджений розгляд історії та містить ризики провокування конфліктів. Як правило, це призводить до формування упередженої чорно-білої схеми історії, що не відображає багатства і складної природи історичного процесу. Дослідники констатують, що пам'ять набуває статусу політичного і морального суб'єкта, оскільки має репрезентувати справжній характер нації. Політика чинить значний вплив на формування колективної пам'яті. Терміни «політизація історії», «маніпуляція історією» та «політичне використання минулого» позначають методи, кінцевою метою яких є досягнення чітко визначених політичних завдань. Основними інструментами при цьому виступають: зміна історичних наративів, маніпуляція історичними фактами та переписування історії. Таким чином, йдеться про взаємозв'язок між історією і політикою (за Єжи Топольським) та використання історії для політичних цілей (за Маргарет Макміллан). Слід також підкреслити, що актори, наділені символічною владою, апелюють до «ідентичності» як до засобу групової мобілізації для реалізації своїх політичних цілей та розв'язання відповідних завдань [8, с. 115].

На думку Лариси Нагорної: «На побутовому рівні історія й історична пам'ять перебувають в одній площині, і питання про можливість конфронтаційної взаємодії між ними навіть не виникає. У сфері рефлексивної філософії й феноменології проблема репрезентації минулого в актах пам'яті має набагато складнішу конфігурацію» [38, с. 159].

Л. Нагорна також зазначає, що: «Вважаючи систему аргументації Поміана переконливою, П. Рікер все ж закидає їй зайву категоричність. У пошуках точки, де перетинаються історія й пам'ять, він доходить висновку: історія

хотіла б приписати пам'яті всього лиш статус одного з об'єктів, що існують поряд з іншими у її полі дослідження».

Водночас колективна пам'ять підкреслює свою набагато більшу здатність до пригадування порівняно з можливостями, які пропонує відсторонений погляд історика. У цій ситуації дискусія щодо пріоритетів видається такою, що не має однозначного вирішення. Цю колізію осмислює онтологія в межах діалектики реконструкції минулого та прогнозування майбутнього. Саме онтології належить остаточне право виносити вердикт стосовно претензій історії та пам'яті на домінування у просторі ретроспекції. Філософ Поль Рікер неодноразово апелює до платонівського міфу про «pharmakon», прямо ставлячи радикальне питання: «Історія — це ліки чи отрута?» Він зазначає, що остаточно невідомо, чи є це бальзамом, чи токсином, чи поєднує в собі обидві властивості. Сам Рікер схиляється до тези, що історична пам'ять у формі теорій, дискурсів та рефлексій, імовірно, є скоріше отрутою. Це пов'язано з тим, що архівна та документована пам'ять вже втратила справжній спогад як свій первинний об'єкт, а те, що визначено як історичний факт, далеко не завжди відповідає тому, що відбулося насправді. Це призводить до виникнення «кризи довіри, яка дає підстави розглядати історичну науку як школу підозрілості» [37, с. 160].

Л. Нагорна зазначає: «Простежуючи сліди минулого, інтерпретатор пам'яті творить мисленнєві конструкти, співзвучні настроям і потребам сучасності. Їх вже важко віднести до розряду рефлексій, вони не вбудовуються органічно в історичний контекст. Радше це фотографії, зроблені з певного, осучасненого ракурсу, візуальні схеми, орієнтаційні моделі. У зіставленнях історії з пам'яттю є ще й проблема критеріїв. У «закритих» суспільствах питання «з якою історією порівнювати пам'ять» розв'язується просто; адже функціонуючий у них історичний канон практично ніким не заперечується. У «відкритих» суспільствах ситуація значно складніша, адже тут конкурують кілька метанаративів, не кажучи вже про відгалуження у вигляді мікроісторії, історії повсякденності тощо. Популярний в Європі останньої третини ХХ

століття напрям соціальної історії конкурує з модними нині течіями нової культурної історії, на підходах якої виразно позначається суттєвий вплив постмодернізму. З феноменологією пам'яті останню зближує інтерес до «символічних форм» – знаків, метафор, колективних уявлень, ритуалів тощо. Однак «соціальні історики» не здають своїх позицій, закидаючи конкурентам підміну поняття «суспільство» поняттям «культура». У дискусіях традиціоналістів та прихильників інновацій протиставляються кількісні й якісні методи, макро- й мікропідходи, структури й події, практика й дискурси» [38, с. 161].

Головним джерелом інформації для історичної пам'яті є, скоріше, знання про минулі події, реконструйоване на основі сучасних доступних даних, аніж трансляція індивідуального досвіду минулого. Чинник міжнародного трансферу є визначальним: у глобальному вимірі кордон функціонує як невід'ємна зона обміну, що є ключовим фактором конструювання національної пам'яті. Під впливом цього чинника національна пам'ять здатна проявлятися одночасно у низці дуальних форм, таких як: культурна і історична; пам'ять «культурного білінгвізму» і свободи; розділена (особистісна) та загальна (групова); прихована (забування) і відкрита (пригадування); пам'ять коротких і довгих хвиль; контактна пам'ять прикордоння різних держав; пам'ять політично легендованих кордонів та геополітичних претензій; пам'ять народу й еліт; дифузна і мононаціональна пам'ять; пам'ять інтенсивного обміну та дбайливого збереження окремішнього; пам'ять поділу на «своїх» і «чужих»; пам'ять перемог і поразок; пам'ять нашарувань і минушого характеру. Зокрема, міжкордонний трансфер (перетин, транзит, переїзд) має як позитивні (наприклад, прикордонне співробітництво), так і негативні (зокрема, депортації, виселення чи «зачищення» території від корінного населення або його окремих груп) конотації. Усі ці аспекти безпосередньо впливають на механізми функціонування, перебіг процесу конструювання та змістовне наповнення національної пам'яті. При цьому ключовим предметом національної пам'яті є

не сама подія минулого, а пам'ять про неї — той образ, що закарбувався у свідомості сучасників та учасників [54, с. 151].

У своєму дослідженні С. Троян згадує польського науковця С. Ульша, який посилаючись на Умберто Еко зазначає: «Культурні пограниччя розглядаються як особливий тип знакової спільноти, що застосовує відповідні коди та символи. Тобто можна стверджувати, що образ, візія чи уявлення про пограниччя змінювались та еволюціонували разом з свідомістю та баченням світу місцевого населення. Водночас проблема конструювання власної позитивної індивідуальної, групової, територіальної, регіональної, національної ідентичності та, відповідно, національної пам'яті має бути сприятливим чинником для порозуміння з «Іншими», налагодження відносин у площині «свій – чужий», «ми – вони» і відходу від небезпеки негативної дихотомії на цьому рівні. Чинник міжнародної культурної дифузії. У процесі міжнародної взаємодії різних етнічних культур виразно викристалізуються чинники, що впливають на культурну дифузію у контексті конструювання національної пам'яті. По-перше, це ступінь інтенсивності контактів. По-друге — це умови контакту» [54, с. 152].

Конструювання національної пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості і неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому дослідженні всієї складності і тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливих спільних історичних сторінок. У цьому сенсі міжнародні чинники треба успішно використовувати для свого роду плекання толерантної національної пам'яті [54, с.152].

Знову посилаючись на Ларису Нагорну, варто зазначити: «Історичну свідомість часто розглядають в одному ряду з історичною пам'яттю – аж до цілковитого ототожнення обох понять. Навряд чи такий підхід можна визнати коректним. Історична свідомість — поняття незрівнянно ширше і за часовими, і за просторовими параметрами. Воно глибше укорінене в духовній сфері соціуму, а на рівні індивіда створює більш тривку і водночас менш підвладну стороннім впливам систему світобачення. В історичній свідомості

закарбовується широкий спектр знань — як упорядкованих системою освіти чи культурним оточенням, так і одержаних з випадкових джерел або сконструйованих самостійними зусиллями. Можна погодитися із тими соціологами, які розглядають історичну пам'ять як «сфокусовану свідомість» [38, с. 238].

Вбудовувана в систему гуманітарного виховання історична пам'ять, будучи інтегрованою у систему гуманітарного виховання, проблематизує ставлення до минулого і перетворює значущі події на інструмент впливу на суспільну свідомість. Її мета — збереження культурних традицій соціуму та мінімізація травматичних ефектів повсякденності. Якщо розглядати історичне пізнання як когнітивний процес, то історична пам'ять відповідає емпіричній стадії осмислення досвіду. Історична свідомість, навпаки, знаходиться на вищому щаблі узагальнення і є сформованим ментальним конструктом. Вона виступає опосередкованим результатом ціннісно-психологічного впливу знання на світобачення, мотивацію та поведінкові стереотипи. За Ю. Вільчинським, саме Історична свідомість допомагає шукати документальне підтвердження свого родоводу в історичній канві. [38, с. 241]. Незважаючи на вирішальну роль, чітке визначення параметрів Історичної свідомості є складним завданням, оскільки найкращі дефініції часто грішать абстрактністю або надмірною метафоричністю. Класичним вважається визначення К. Е. Яйсманна: Історична свідомість — це «внутрішній зв'язок інтерпретування минулого, розуміння сучасного й окреслення перспективи на майбутнє». Й. Рюзен конкретизує цей підхід: Історична свідомість — це «сукупність ментальних операцій... через які досвід часу в медіумі пам'яті перетворюється на орієнтування життєвої практики». Це визначення вважається ґрунтовним, оскільки акцентує увагу як на діяльності пам'яті та її ментальних особливостях, так і на завданнях практичного орієнтування [38, с. 241].

М. Хальбвакс зазначає: «Завжди, коли я пригадую, я можу звернутися до іншої людини, щоб вона допомогла мені пригадати, і я завжди можу згадати, коли поміщаю себе у ту чи іншу точку простору, де інша людина знаходиться,

або де вона була. Це пояснює, чому пам'ять окремої особистості не може функціонувати, не звертаючись до пам'яті інших. Коли ми згадуємо, нам часто здається, що ми одні, але насправді ми не самотні, оскільки завжди носимо в собі й навколо себе певні групи, які об'єднують нас у минулому і дають нам можливість будувати його. Це означає, що колективна пам'ять не є сумою індивідуальних пам'ятей, оскільки вона потребує цих (соціальних) рамок не лише для того, щоб фіксувати, але й для того, щоб відтворювати спогади. Це є тією формою, яку пам'ять набуває в суспільстві, щоб заново створювати образ минулого, узгоджений із панівними думками цього суспільства у кожному епоху» [70, с. 49].

1.2 Історична пам'ять як інструмент політики

Використання самого терміна «політика» стосовно категорії «пам'ять» є логічно обґрунтованим (або виправдовується) тим способом, яким суспільство публічно згадує своє минуле. Це, безумовно, є складовою політичної конкуренції, де межі між історією та пам'яттю часто стираються, причому нерідко пам'ять опосередковується відвертою політичною дезінформацією [27, с. 110].

Ця теза не вимагає додаткових роз'яснень, оскільки правлячі політичні кола регулярно прагнуть спотворити, інтерпретувати або привласнити історію (об'єктивні події), щоб сформувані суб'єктивні наративи про минуле в контексті сьогодення. У своїй праці «Минуле – чужа країна» американський дослідник Д. Лоуенталь слушно стверджує, що саме ми, сучасники, вибірково конструємо наше минуле, виходячи з різноманітних причин та нагальних потреб сучасності. На це ж звертав увагу й М. Хальбвакс, підкреслюючи, що колективна пам'ять формується у згоді з поточними ідеями та інтересами. Минуле підлягає реконструкції залежно від проблем та запитів сьогодення.

Відповідно, історична політика, що провадиться державою, має на меті акцентувати та «затіняти» певні події у колективній пам'яті суспільства, залежно від поточного політичного порядку денного та курсу. Аргумент «Усе не так однозначно» — один із численних, який часто лунає з вуст політичних діячів, що намагаються виправдати і спотворити очевидні історичні факти у сучасних умовах. Зазвичай вони апелюють до подій, які відіграють значну роль у національній пам'яті, прагнучи створювати правдоподібні історичні аналогії для підтримки власного авторитету. Однак, коли подібна неоднозначність стає характерною для колективних спогадів,

виникають сприятливі умови для маніпулювання їхніми смислами та інтерпретаціями під час формування політики пам'яті.

За словами іноземних науковців Дж. Вінтера та Е. Сівана, історія XX століття яскраво демонструє, як політичні еліти масово маніпулювали минулим, а XXI століття підтверджує, що цей набраний раніше оберт маніпуляції не зменшується, а лише посилюється. Історичний досвід свідчить, що маніпуляції національною історією особливо інтенсивно відбуваються після воєн та зміни політичних режимів, коли нові еліти прагнуть відновити або створити соціальну згуртованість, якої раніше бракувало. При цьому офіційні наративи відображають виключно погляд владних кіл на історію, виключаючи все, що йому не відповідає. Таким чином, національні історії набувають рис «переможних наративів» — вибіркового переказу минулого з метою стимулювання процесів національної ідентифікації певного змісту і типу [12, с. 67].

Правлячі політичні еліти часто намагаються перекрутити, інтерпретувати або привласнити історію та об'єктивні події з минулого з тим, щоб створити суб'єктивні наративи про минуле в умовах сьогодення [11, с. 66]. Наприклад Китай, де історію переписують на лад комуністичної партії. Вона використовує "Століття національного приниження" як ключовий наратив для мобілізації населення. Це поняття охоплює період з середини XIX століття до 1949 року, коли Китай страждав від втручання іноземних держав. Уряд активно просуває ідею, що лише завдяки Комуністичній партії країна змогла відновити свою велич і протистояти західному впливу. Цей наратив допомагає виправдовувати однопартійне правління, консолідувати суспільство навколо ідеї "сильного лідера" та виправдовувати територіальні претензії Китаю. Також в Китаї табуйованими є події на площі Тяньаньмень 1989 року, навіть якщо запитати про це в китайського штучного інтелекту DeepSeek, то відповіді він не дасть, або просто змінить тему. Так само в самому Китаї, користуючись звичайним пошуком в інтернеті не вийде знайти інформацію про це.

Для будь-якого нового режиму, що приходить до влади внаслідок революційних трансформацій, одним із пріоритетних завдань стає легітимація його статусу. Це повною мірою стосувалося і блоку націонал-демократів та суверен-комуністів на чолі з президентом Л. Кравчуком. Перед пропагандистським дискурсом ставилися не еволюційні завдання щодо адаптації радянських надбань до нових умов, а, скоріше, революційна стратегія кардинального розриву з українським минулим у складі колишнього СРСР. Хоча втілення цих цілей у життя було не таким рішучим і однозначним, як декларувалося. Необхідно підкреслити суттєву роль національно налаштованої опозиції (як радикальної, так і демократичної) у стимулюванні національної свідомості та висуненні ініціатив із відновлення українських державницьких і культурних традицій. У цих умовах президент Л. Кравчук займав традиційно виважену позицію, балансує між запитами національно орієнтованих сил та інтересами колишньої радянської номенклатури. Остання ж концентрувала свою основну увагу на перерозподілі власності та влади, не надто переймаючись ідеологічною складовою [4, с. 135].

На думку Володимира Бабки: «Період президентства Віктора Ющенка є ключовим етапом становлення сучасної державної політики пам'яті в Україні, що ознаменувалось інституціоналізацією цієї сфери та активізацією відповідних практик. Ці тенденції стали прямим наслідком розгортання державотворчих процесів у попередній період незалежності. У той же час, розуміння ключових засад тієї політики, причин її успіхів та провалів дозволяє з'ясувати причини багатьох майбутніх суспільних процесів. Зокрема, з весни 2014 р. розпочалася зміна стандартів меморіальної політики, яка багато в чому є поверненням до стратегій 2005 – поч. 2010 рр. Саме тому важливо враховувати минулий досвід для уникнення помилок у майбутньому та більш ефективного втілення проекту національної консолідації» [5, с. 100].

Також, В. Бабка зазначає, що: «Основною негативною тенденцією державної історичної політики періоду Ющенка, яка цілком лежить на

відповідальності Президента, була віктимізація національної пам'яті. Словник Українського інституту національної пам'яті під «віктимізацією пам'яті» розуміє: а) накопичення й закріплення афективних змін у колективній пам'яті певної нації, пов'язане з тривалою трагічною (драматичною) історією, впливом масштабних історичних катастроф тощо; б) свідоме селекціонування у ході розробки національного гранд-нарративу переважно негативного опису та інтерпретацій подій минулого, цілеспрямоване насадження інформаційно-психологічними механізмами у масовій свідомості однобічно негативних (гіпертрофованих) уявлень про минуле» [23, с. 436]. В конкретній політиці така характеристика виявилась як намагання зобразити українців нацією-жертвою, що постійно зазнавала гноблення, утисків, репресій від зовнішніх сил [5, с. 100].

Протягом президентських виборів 1994 року виразно заявив про себе електоральний розкол. Він виник внаслідок проектування протилежних ідентичностей — української національно-державної та радянської — на політичні образи головних кандидатів у президенти: Л. Кравчука та Л. Кучми. Це призвело до формування кардинально відмінних політичних орієнтирів між двома претендентами: перший обрав національно-державницький курс, тоді як другий демонстрував відверто проросійську позицію. Територіальна диференціація між Західними та Східними регіонами охоплювала кілька вимірів: ідентифікаційний (особа української національності проти радянської людини), ідеологічний (прихильники націоналістичних поглядів проти комуністичних) та ціннісний (пріоритет ліберальних свобод проти соціального захисту) [4, с. 141].

О. Гонтарська зазначає, що у своїй статті «Limits of Cultural Engineering: Actors and Narratives in the European Parliament's House of European History Project» (2017) німецький дослідник Вольфрам Кайзер писав: «Наскільки історична політика ЄС стала «східноєвропейською». Предметом його досліджень був насамперед розвиток проєкту Будинку європейської історії (НЕН), і автор залишив вищезазначене питання відкритим. Період від

започаткування проєкту в лютому 2007 р. до відкриття музею в травні 2017 р. став часом великих змін і був відзначений важливими подіями щодо розширення Європейського Союзу на схід. У січні 2007 р. Болгарія та Румунія приєдналися до ЄС, а в грудні того ж року нові члени, які приєдналися до ЄС у 2004 р., стали членами Шенгенської зони (що, до речі, також суттєво вплинуло на Україну та її громадян). У липні 2013 р. Хорватія приєдналася до ЄС, а в грудні 2013 р. в Україні на Майдані Незалежності в Києві почалися протести у відповідь на рішення президента В. Януковича не підписувати Угоду про політичну асоціацію та вільну торгівлю з Європейським Союзом» [15, с. 95].

Історична пам'ять демонструє значну регіональну варіативність і має відмінне функціональне навантаження. Наприклад, для Китаю вона є однією з рушійних сил, що формує та обмежує зовнішньополітичний курс, і виступає визначальним контекстом для розуміння сучасного китайського націоналізму. Зміст і динаміка політики історичної пам'яті у Східній Європі обумовлюються циркуляцією історичних наративів та їхнім відтворенням у нових контекстах, а також формуванням сучасних політичних дискусій через апелювання до суперечливих аспектів минулого [7, с. 12]. Зокрема, саме історична пам'ять, актуалізовані версії політики пам'яті та символічної політики в Сербії та Хорватії є головною перешкодою на шляху до повної нормалізації двосторонніх відносин [7, с. 13].

Ступінь вивчення історичної пам'яті в науці про міжнародні відносини ще не досяг рівня формування якоїсь цілісної моделі «міжнародної політики пам'яті». Натомість цей напрям характеризується наявністю окремих аналітичних підходів, які підкреслюють важливість колективної пам'яті у дослідженні міжнародних відносин. Колективна пам'ять дає можливість показати вплив ідеологічних факторів на формування міжнародних відносин; як «історичні аналогії» або «уроки минулого» застосовуються для сприяння процесам прийняття зовнішньополітичних рішень у сьогоденні; та яким чином ідентичність держав впливає і визначає їхню міжнародну поведінку. У

більшості наукових праць колективна пам'ять «присутня» у зовнішньополітичній діяльності держав або як невід'ємна частина національної ідентичності та світогляду осіб, що приймають рішення, або як інструмент легітимації зовнішньополітичних цілей, поведінки та рішень. Існує припущення, що держави усвідомлено реалізують зовнішню політику за допомогою пам'яті, а не лише демонструють пасивну поведінку, обмежену чи обумовлену конкретним минулим. Для опису стратегічного маніпулювання пам'яттю на міжнародній арені К. Бахляйтнер (K. Bachleitner) запропонувала концепцію «дипломатії пам'яті» («diplomacy with memory»). «Дипломатія пам'яті» — це тип дипломатичної поведінки, що пояснює, як саме держави використовують створені історичні образи у сфері зовнішньої політики. Цей підхід дозволяє розглядати різні інтерпретації минулого як «наступальну та оборонну зброю» у контексті легітимності політичних режимів, висунення територіальних претензій, встановлення контролю над певним географічним простором, а також у боротьбі за владу як на внутрішньому, так і на глобальному геополітичному рівні. Уявлення про історичну пам'ять як «простір, де вирішуються політичні завдання» спонукало дослідників до вивчення різноманітних механізмів (не)використання історичної пам'яті у зовнішньополітичних дискурсах, зокрема: застосування історичних аналогій, конструювання історичних наративів, створення місць пам'яті, маргіналізація або цілеспрямоване забуття минулого тощо [7, с. 13].

Інструменталізація історичної пам'яті, яка підпорядковується досягненню конкретних зовнішньополітичних цілей, неминуче спричиняє так звані «конфлікти пам'яті» у взаєминах між державами. Імовірність виникнення таких колізій посилюється, коли меморіальні політики репрезентують відмінні інтерпретації спільного історичного минулого. При цьому мнемонічні розбіжності прямо залежать від відносної геополітичної сили держав-учасників конфлікту та від того, наскільки ефективно кожна зі сторін здатна контролювати історичний наратив поза межами своїх національних

кордонів [7]. Незважаючи на те, що дослідники здебільшого сходяться на думці, що міжнародні конфлікти пам'яті не виникають спонтанно, існують ситуації, коли певні трактування історії та поширені міфи трансформуються в автономні чинники конфліктної динаміки, здатні змінювати її інтенсивність та якісні характеристики. У підсумку, ідея про те, що ми звертаємося до історичної пам'яті, щоб подолати ворожнечу і розбіжності, поступилася місцем антагоністичному підходу, в якому апелювання до історичної пам'яті розглядається як першоджерело конфліктності [7, с. 14].

Отже, інтеграція історичної пам'яті у сферу політичних досліджень змістила фокус уваги з суто соціологічних питань (що собою являє пам'ять і які її функції?) на більш інструментальний ракурс (що суб'єкти політики або колективи можуть здійснити за допомогою пам'яті?). Складний взаємозв'язок між історичною пам'яттю та зовнішньою політикою проявився, з одного боку, в обмеженнях і детермінації, які минуле накладає на міжнародну поведінку та зовнішньополітичні рішення, а з іншого — у широких можливостях для її маніпулювання на рівні міжнародної політики [7, с. 15]. Крім того, конфліктна (антагоністична) політика пам'яті доповнила та розширила онтологічну теорію безпеки у міжнародних відносинах, ввівши концептуалізацію поняття «мнемонічна безпека». Водночас постало завдання пошуку механізмів виходу за межі політики мнемонічної безпеки.

Слід зазначити, що історична пам'ять є складовою частиною культури (або культурної пам'яті), тобто під нею розуміють вузькоспеціалізований сегмент культури, що містить не лише безпосередньо історичні знання [45, с. 8].

Політика пам'яті на етапі постконфліктної стабілізації та примирення окреслює на міжнародному рівні якісно відмінну ситуацію порівняно з локальними спільнотами. Застосування історичних образів «провини» і «невинності» виявило дипломатичні шляхи отримання стратегічної переваги навіть із власного ганебного минулого: держави або визнають свою провину та моральну відповідальність за скоєні злочини, або ж приймають рішення не визнавати моральну відповідальність, зображуючи себе «невинними

жертвами». У першому випадку «винні злочинці» докладають зусиль для загладження провини, посилаючи жести сорому, розкаяння та вибачення. У другому ж випадку «невинні жертви» воліють уникати подібних сигналів, активно вимагаючи визнання та компенсації за перенесені власні страждання [7, с. 16].

З огляду на відмінний характер сприйняття та оцінки власного історичного минулого, держави по-різному реагують на інтерпретації своєї історії та формують відповідний курс задля задоволення своїх національних інтересів. Саме через цю різноманітність трактувань історії та їхній подальший вплив на прийняття зовнішньополітичних рішень, існує нагальна потреба у поглибленні досліджень взаємозв'язку політики пам'яті та зовнішньої політики [64, с. 13]. Варто зазначити, що політичні аспекти історичної пам'яті можуть перетинатися з іншими факторами, зокрема, з економічними процесами та глобалізацією. При цьому основною сферою поширення глобалізації є міжнародна економічна система, яка охоплює глобальне виробництво, обмін і споживання. На початку XXI століття міжнародна економічна система перетворилася на складну структуру, що об'єднує близько 200 держав, які беруть участь у виробництві сукупного продукту і регулюють національні ринки. У загальному вигляді світова економіка являє собою сукупність двох процесів: глобалізацію ринків (капіталу, інвестицій, товарів і послуг) та глобалізацію економічних форм (укрупнення структур, включаючи транснаціональні корпорації). Глобалізація та «перехід національних економік під зовнішнє управління фінансових інститутів створюють політичну ситуацію, яку віддалено можна порівняти з режимом контрибуцій у переможеній країні. Це щось принципово інше, ніж суверенна національна держава та концепція відкритого громадянського суспільства» [47, с. 131]. Хоча глобалізаційні процеси не можна розглядати як гру з нульовим результатом, на практиці не всім країнам вдалося досягти адекватного розподілу вигод і ефективно скористатися новими можливостями.

Важливою є думка І. Тимків, на яку посилається Олена Готра у своєму дослідженні: «Досвід модерного націєтворення свідчить: подолання кризових явищ у національній ідентичності прямо пов'язане з актуалізацією історичної пам'яті, її консолідуючих та об'єднавчих властивостей. Будь-який національний проект формує запит на таку проекцію історичної пам'яті, яка б була здатна виконати функцію каркасу національної ідентичності. При цьому держава, разом з інтелектуальними і політичними елітами, є головним суб'єктом формування такого запиту, активним учасником конструювання історичної пам'яті нації» [13, с. 146].

В. Масненко, який розглядає історичну пам'ять як основу формування національної свідомості, зазначає, що взаємозв'язок історичної пам'яті та національної свідомості суттєво не відрізняються від загальноєвропейських тенденцій. Він лише виділяє певні особливості: «Вони виявлялися, передусім у своєрідній сакралізації історичної традиції (вазі релігійного компонента в історичній свідомості), особливому поєднанні міфологічного та наукового складників у процесі націєтворення, поширенні міфологічного й у наукову сферу, надмірно загостреній увазі до самотності власного історичного процесу, особливо до його державницької складової». Автор вносить пояснення, що це було природною відповіддю на виклики часу та історичної долі України доби формування модерної нації [33, с. 47].

1. 3. Джерельна та літературна база роботи

В цьому пункті ми зосередимося на джерельній базі роботи, щоб зрозуміти яким чином це вплине на результат дослідження.

Теоретичне обґрунтування зв'язку між національною ідентичністю та історичною пам'яттю підтверджує думку про значення її як чинника важливих елементів суспільного життя. Таким чином, відтворення національної ідентичності можливе через переосмислення історії та пошуку нових підходів. Сказане дає підставу сподіватися, що в умовах глобалізації важливою складовою стратегії націокультурної політики є історична пам'ять та правда, традиції та пошуки нового історичного мислення. Головне враховувати уроки історії, переосмислювати історичні події та аналізувати їх у погляді на майбутнє. Історична пам'ять дає можливість усвідомити людиною свою роль як діючої особи історії, спрогнозувати майбутнє, відчувати себе нащадком великого українського народу та впевнено почуватися в глобалізованому світі. Аналіз минулого допомагає краще розуміти майбутнє, це соціалізує людину, знайомить з культурними цінностями та додає оптимізму. Завдання історичної науки в глобалізаційних умовах — відкрити історію України для всього світу як чинник культурного процесу з давніми історичними традиціями.

В цілому, О. Готра зазначає: «На основі закономірностей розвитку минулого історична пам'ять повинна дати відповіді на проблеми сучасності та спрогнозувати його розвиток наступним поколінням. Історична пам'ять сприяє формуванню історичної свідомості молоді, в якій основою є знання, правда, погляди, уявлення, розуміння зв'язку між минулим і сучасністю, традиціями і досвідом різних поколінь. Вона допомагає майбутнім поколінням виділяти загальнолюдські цінності, критично відноситись до світового історичного досвіду, засвоювати його уроки, формувати власні переконання та свою громадянську позицію» [13, с. 152].

Значний за обсягом діапазон наукових джерел дозволяє сформувати чітке уявлення про те, яким чином ресурс минулого актуалізується у диференційованому комунікативному просторі сучасної політики. Водночас цей масив досліджень дає можливість виявити низку невирішених та дискусійних проблем як у методології, так і в термінології, що стосуються історичної пам'яті.

Теоретичні засади дослідження різноманітних форм пам'яті заклали у своїх працях М. Хальбвакс «Коллективна пам'ять», Ф. Анкерсміт «Історичний досвід та теорія наративу», Ф. Артог «Хронос. Есе про сучасний режим історичності», А. Ассман «Простори спогаду. Форми і трансформації культурної пам'яті», Я. Ассман «Культурна пам'ять. Писемність, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах», В. Беньямін, «Про поняття історії», А. Бергсон «Матерія і пам'ять», Дж. Вінтер «Спогади і війна», Е. Гобсбаум «Винайдення традиції», Д. Джонсон «Тероризм: Сприйняття, приховування, пам'ять», О. Ексле «Культура пам'яті», Ф. Єйтс «Мистецтво пам'яті», Г. Зіммель «Соціологія», П. Коннертон «Як суспільства пам'ятають», Дж. Г. Мід «Розум, Я та Суспільство», Ф. Ніцше, «Про користь і шкоду історії для життя», П. Нора «Місця пам'яті», П. Рікер, «Пам'ять, історія, забуття», Е. Сіван «Спільна пам'ять, роз'єднане минуле», Б. Форест «Політика простору та пам'ять у Західній Європі». яких можна вважати класиками «memory studies»[11, с.65].

К. Голдендштейн зауважує: «Дослідження політики пам'яті є міжгалузеву проблемою. Власне поняття «політика пам'яті» виникло в другій половині ХХ ст. у філософських концепціях постмодерністів (Р. Барт, Ю. Кристева, Ж. Дерріда, М. Фуко), які висунули тезу про конструювання владою і суспільством бажаних уявлень про минуле з метою формування соціально-групової ідентичності. Зокрема в таких роботах «Міфології», «Наглядати й карати: Народження в'язниці», «Археологія знання», «Про граматику»» [12, с. 65].

У практичному вимірі термін «політика пам'яті» почав використовуватися на початку 1980-х років у Німеччині, коли канцлер ФРН Гельмут Коль ініціював курс на формування німецького патріотизму позитивного спрямування. Ця політика, використовуючи різноманітні символічні інструменти, мала ґрунтуватися не лише на визнанні німецьким народом провини за злочини нацизму, але й на розумінні величі німецької нації та її культури. Навіть таке побіжне окреслення потенціалу проблеми, заявленої у назві цієї статті, дозволяє сформулювати мету дослідження — систематизувати джерельну базу вивчення символічних аспектів політики пам'яті в межах політологічних студій, а також тих, що мають прямий або опосередкований зв'язок із політичною наукою. До завдань пропонованого дослідження належать: з'ясування теоретико-методологічної специфіки та понятійно-категоріальної основи даної проблеми; виявлення досягнень і недоліків у міжгалузевих дослідженнях політики пам'яті; осмислення ключових параметрів символічної політики як засобу стимулювання політики пам'яті [12, с. 65]. Представники політичної науки розпочали ширші теоретичні розробки цієї проблематики приблизно у дев'яностих роках ХХ століття. Однак, статті, присвячені цій темі, дослідники частіше публікували у різноманітних міждисциплінарних виданнях, аніж у провідних фахових політологічних журналах.

Варто зазначити, що в політологічних розвідках не завжди використовують поняття «пам'ять», з огляду на існуючу думку, – вважати цей термін недостатньо точним для аналізу політичних явищ і процесів. В Україні проблеми колективної та соціальної пам'яті репрезентують представники соціально-гуманітарних дисциплін: політологи – В. Бабка «Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні», О. Бойко «Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід», В. Бушанський «Історична пам'ять: поняття і феноменологія», О. Волянчук «Закономірності суспільної пам'яті: політологічний аналіз», Ю. Ганжуров «Національно-історична пам'ять: проблеми понятійної структуризації», М. Гон

«Інструменталізація пам'яті: інший як «виклик»», Ю. Зерній «Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності», Л. Нагорна «Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії», М. Рябчук «Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення», Ю. Шайгородський «Ціннісний вимір політичної реальності».

Історики – Л. Буряк «Соціокультурний та духовний часопростір національної пам'яті: проблема структурування», І. Гирич «Українська історична пам'ять, шкільні підручники і освіта», С. Асатуров «Соціальні інститути і колективна пам'ять», В. Гриневич «Україна і Росія в історичній ретроспективі», Я. Грицак «Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад, Л. Зашкільняк «Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі», С. Єсельчик «Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві», Г. Касьянов «Past Continuous: історична політика 1980-х — 2000-х: Україна та сусіди, А. Киридон «Студії пам'яті у соціогуманітарному мейнстримі України: осмислення перспективи», І. Колесник «Українська історіографія. Концептуальна історія», В. «Кравченко Історія historia: історіографічна історія», В. Кривошея «Українське козацтво в національній пам'яті », О. Любовець «Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів», І. Склокіна «Пам'ять про Другу світову війну та нацистську окупацію України в повсякденних практиках радянського суспільства (1953–1985)», В. Солдатенко «Національна та історична пам'ять», С. Троян «Національна пам'ять: базові міжнародні чинники конструювання», Ю. Шаповал «Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід». Філософи – В. Артюх «Що таке історичний міф та як він можливий?»; Г. Коньшина «Трансформація соціальної пам'яті в інформаційному суспільстві», Т. Рагозіна, «Культурна пам'ять та ідентичність», В. Вашкевич «Специфіка історичних процесів в умовах глобалізації», В. Жадько «Філософія пам'яті: теоретичні основи», І. Шпітун «Світоглядні засади формування історичної пам'яті». Соціологи – О. Вишняк «Соціальна пам'ять: від індивідуального до колективного», О.

Донченко «Архетипи соціального життя: до соціології історичної пам'яті», К. Настояща «Коллективна пам'ять у контексті суспільних трансформацій: методологічні підходи», Ю. Романенко «Формування соціальної пам'яті та національної ідентичності», Е. Позднякова-Кирбят'єва «Концептуалізація поняття і явища соціальної пам'яті», В. Серєда «Соціологічні виміри травматичної пам'яті: українські кейси», О. Фостачук «Соціальна пам'ять як фактор соціальної ідентичності та консолідації суспільства». Психологи – І. Бандурка «Психологічні аспекти формування та функціонування історичної пам'яті», О. Лактіонов «Роль історичної пам'яті у формуванні особистості та її політичної ідентичності», М. Кузнецов «Психологія колективної пам'яті: теоретичні та методологічні засади дослідження» та ін. Таке широке коло науковців демонструє міждисциплінарний характер досліджень вказаної проблематики в сучасному світі та в Україні. У рамках політологічного дослідження важливим є вивчення феномену історичної пам'яті в контексті розвитку суспільної свідомості, національної ідентичності, політичної культури.

Основні тенденції складної динаміки цих феноменів в умовах демократизації та європейської інтеграції України знайшли своє висвітлення у працях таких дослідників, як: В. Андрущенко «Феномен української ідентичності: філософсько-політологічний аналіз», О. Бабкіна «Національна ідея в контексті політичної культури», Ф. Барановський «Еволюція національної ідеї як чинника становлення української політичної нації», М. Головатий «Соціальна та національна ідентичність в умовах глобалізації», В. Горбатенко «Політична культура в Україні: сутність, тенденції, перспективи», С. Денисюк «Формування європейської ідентичності: аргументи для України», О. Дубас «Політична культура в Україні: регіональні особливості та євроінтеграційні орієнтири», В. Караваєв «Геополітичні чинники формування національної ідентичності України», О. Картунов «Введення в етнополітологію: національна ідентичність та політична культура», В. Козьма «Історична пам'ять як складова політичної

культури суспільства», А. Колодій «Націоналізм та національна ідентичність в Україні: проблеми та перспективи», В. Корнієнко «Феномен політичної брехні: нові денотати деструктивного концепту», В. Кулик «Дискурс української ідентичності: між націоналізмом та мультикультуралізмом», О. Майборода «Національно-культурні чинники консолідації українського суспільства», М. Михальченко «Політична свідомість і політична культура в Україні», О. Новакова «Європейська ідентичність і Україна: політико-культурний вимір», М. Остапенко «Політична свідомість: сутність, структура, функції», Н. Пелагеша «Проблема формування національної пам'яті та політичної ідентичності», О. Розумний «Світоглядні орієнтації та політична культура українців», М. Степик «Українська ідентичність: етнополітологічний дискурс», В. Хомрач «Політична культура і громадянське суспільство в Україні» та ін. [12, с.66].

В умовах співіснування різних моделей історичної пам'яті в українському суспільстві та наявності тліючих конфліктів, політичні суб'єкти поширюють «стратегії історизації». Вони мобілізують електорат, запозичуючи образ ворога з уявлень про минуле, зокрема, використовуючи ярлик «фашистів» щонайменше з початку 2000-х років. На відміну від національної політики пам'яті, ці стратегії не шукають консенсусу, а, навпаки, мають деконсолідувальний характер, загострюючи історичні суперечності. Під впливом політичних спекуляцій українська та пострадянська моделі пам'яті зазнали деформацій, акцентуючи увагу на найбільш антагоністичних символах. Національна політика пам'яті, спрямована на деконструкцію радянського історичного канону, неминуче зустрине опір його носіїв. Проте, відмова від неї означатиме збереження вразливості українського суспільства до російської пропаганди, яка ефективно використовує пострадянський «дискурсивний код» [44, с. 347].

Висновки до розділу 1

Отже, в першому розділі ми розглянули поняття, функції та особливості історичної пам'яті під призмою української проблематики, хоч і посилаючись іноземних дослідників, щоб ширше поглянути на сутність питання. Та випадки інших країн. Але ключові моменти завжди зводяться до питання історичної пам'яті та пов'язаних з ним понять саме в українському контексті, оскільки це питання є важливим для суспільства та держави, і його значущість, на нашу думку, є недооціненою. Також ми дослідили як історична пам'ять використовується в політиці та як пов'язана з іншими сферами, та як загалом впливає на функціонування держави та її відносинах з іншими державами.

Було розглянуто джерельну базу дослідження, тобто окреслено авторів які на яких базується дослідження.

Історична пам'ять як явище мало вплив на суспільство та державу в цілому, цей вплив був різний, за часи різної влади, оскільки деякі президенти, зокрема Віктор Ющенко чи Петро Порошенко акцентували більше уваги на цьому питанні, і робили історичну пам'ять одним з важливих аспектів міжнародних відносин, а за каденції Віктора Януковича, в питаннях історичної пам'яті влада діяла на користь Москви та а їхніми вказівками.

Також ми дійшли до проміжних висновків, щоб використання історичної пам'яті було більш ефективним, потрібно враховувати етичні норми, забезпечувати об'єктивність та неупередженість, а також бути готовими до діалогу з іншими культурами. В такому випадку історична пам'ять може стати ресурсом м'якої сили, сприяючи налагодженню міжнародного співробітництва та посилення історичного та політичного впливу держави.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

2.1 Історична пам'ять як чинник міждержавних взаємин

Історична пам'ять є фундаментальною основою для національної пам'яті народу, його консолідації та ідентифікації. З метою ефективної протидії негативним зовнішнім та внутрішнім впливам на розвиток і передачу історичної пам'яті, ця проблематика має стати пріоритетною у всіх сферах діяльності як державних, так і недержавних суб'єктів в Україні. Для протидії деструктивним зовнішнім впливам особливу увагу слід приділяти інформаційній безпеці. Тоді як для протидії негативним тенденціям всередині українського суспільства критично необхідним є вироблення якісного культурного продукту та забезпечення доступу до нього для всього населення, а також формування системи цінностей, яка б повною мірою відповідала національним традиціям українців. Актуальним завданням для української нації стає формування потужної національної ідеї, здатної стати основою для об'єднання українського народу. При цьому діяльність державних та недержавних установ, а також пересічних громадян України, що пов'язана з вирішенням проблем функціонування історичної пам'яті, не повинна набувати форм крайнього націоналізму чи ізоляції. Натомість необхідно виробити оптимальні моделі участі України у сучасних міжнародних відносинах, які б дозволили країні залучатися до світових культурних процесів, але водночас ефективно протистояти культурному колоніалізму [16, с. 63].

Доля людства у сучасному світі безпосередньо залежить від «температури» міжетнічних відносин. Це не є перебільшенням, оскільки цим

фактором вимірюються як форми самореалізації різних етнічних спільнот, так і тривалість норм міжнародної взаємодії, а також стабільність у полікультурних державах. Як наслідок, спостерігається незмінно підвищений інтерес суспільних наук до проблем етнічності та націоналізму. Однак, як слушно зауважив Д. Мейбері-Льюїс, «всупереч факту, що нині так багато розмірковують про етнічність і етнічні спільноти, не зовсім ясно, що ж сама етнічність означає і чому вона справляє такий значний вплив на процеси міграції й політичну поведінку». І вже зовсім складно зрозуміти, чому природне право людини на життя так часто приноситься у жертву доволі абстрактному і розмитому поняттю етнічної спорідненості. Із самим етносом ситуація ще більш ускладнена, оскільки на пострадянському просторі (тоді як у західному політичному полі цей термін відсутній) домінують його есенціалістські та примордіалістські тлумачення [37, с. 224].

Сучасна система міжнародних відносин характеризується кількома ключовими особливостями, головною серед яких є глобалізація — процес зростання системної взаємозалежності людства, що веде до формування світового суспільства. У культурній сфері глобалізація трактується неоднозначно: як організація єдності різноманіття, або ж як уніфікація культурного простору, часто ототожнювана з вестернізацією [16, с. 61]. Уніфікація та вестернізація, з одного боку, полегшують міжкультурне спілкування, сприяючи впровадженню єдиної системи цінностей та моделі поведінки. З іншого боку, ці явища створюють загрозу знищення національно-культурного різноманіття, виникнення ціннісної нерівності та міжкультурних конфліктів. Ще однією важливою особливістю є інформатизація. Національний культурний розвиток України у XXI столітті тісно пов'язаний з глобальною інформатизацією. Попередні стадії інформатизації (мова, писемність, друкарство) надавали час на адаптацію інновацій до національних потреб. Однак сучасний етап відбувається в умовах браку часу на обробку зовнішньої інформації, що ускладнює збереження інформаційного суверенітету України. Це призводить до

сприйняття та впровадження українцями чужих культурних звичаїв, що часто нагадує культурний колоніалізм, і сприяє формуванню потрібного типу культурної свідомості, наслідком чого є загроза втрати культурної ідентичності [16, с. 61].

Глобалізація інформаційного простору посилюється аналогічними процесами в економічній, політичній та соціальній сферах. У процесі культурної глобалізації кожен учасник привносить частку своєї культури, але водночас переймає значно більший сукупний обсяг елементів інших національних культур. Сучасна глобальна культура є симбіозом елементів різних народів, який формує стандартизовану, уніфіковану культуру нової якості, не пов'язану з якимсь одним народом. З розвитком міжнародних відносин також пов'язане і застосування «м'якої сили» (soft power) як провідного методу зовнішньої політики. «М'яка сила» — це метод зовнішньої політики, що дозволяє суб'єкту отримати бажаний результат за рахунок несилових засобів впливу, основа якого полягає у його привабливості. Значну роль у цій привабливості відіграють культурні чинники [16, с. 62].

Формування привабливого образу країни та її цінностей відбувається за допомогою сучасних інформаційних технологій, ЗМІ, культурних досягнень та ставлення до прав людини. Завдяки використанню «м'якої сили» держава-впливу не лише досягає політичних цілей, а й може спричинити втрату самоідентичності населення країни-об'єкта. При цьому рівень впливу «м'якої сили» прямо залежить від соціально-економічного розвитку суспільства-об'єкта та його здатності до сприйняття зовнішньої інформації [16, с. 62].

Протягом доволі тривалого часу потужним провайдером промоції культури України виступають українські експатріанти (як традиційні громади української діаспори, так і активісти нової хвилі волонтерської підтримки, пов'язаної з подіями Революції Гідності та військовими діями на Сході України). У період 2013-2015 років «остання хвиля» української діаспори — молоді експатріанти з високими компетенціями, глобальним

світоглядом, знанням іноземних мов та інтеграцією у сфери бізнесу й освіти — заснувала за кордоном близько 50 нових волонтерських рухів. На думку експертів, середнє та молодше покоління закордонних українців все частіше вбачає своє коріння не безпосередньо в Україні, а в українському етносі тієї країни, де вони постійно проживають. Це суттєво впливає на позиціонування України як сучасної держави, а також на лобювання її інтересів на міжнародній арені. Підтримка сталих зв'язків з українською діаспорою визнана одним із напрямів зовнішньої політики України, а зарубіжне українство виступає об'єктом державної етнополітики України відповідно до Декларації про Державний суверенітет України та Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України» від 1 липня 2010 року. У документі «Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року» ключовими завданнями цієї співпраці було визначено задоволення мовно-освітніх, культурних та інформаційних потреб через надання фінансової підтримки громадам закордонних українців для проведення різноманітних заходів — від організації форумів і конференцій до виготовлення та встановлення пам'ятників і меморіальних дощок за кордоном. Проте ця програма не передбачала заходів зі стимулювання розвитку спільних культурних та освітніх проєктів, а також розбудови комунікативної платформи світового українства. Більш проактивну позицію, ніж державні структури, займають недержавні об'єднання, зокрема Світовий конгрес українців (який об'єднує близько 300 громадських інституцій майже у 30 країнах), Європейський конгрес українців (охоплює діяльність українських громад у 23 країнах Центральної та Східної Європи), Українська всесвітня координаційна рада (основний координаційний орган закордонних українців), а також товариства «Україна-Світ», «Четверта хвиля» та інші [43, с. 16].

З 2006 року при дипломатичних представництвах України за кордоном функціонують культурно-інформаційні центри (КІЦ), діяльність яких на сьогодні потребує серйозного переформатування. Хоча ресурсні можливості

КЦ є різними в різних країнах, їхня робота здебільшого обмежується протокольними заходами та «інформаційно-роз'яснювальною роботою» (наприклад, з нагоди Дня Соборності, Шевченківських днів тощо), а також відзначенням ювілейних дат. Поширювана інформація про Україну переважно стосується минулого народу та його традиційної культури, тоді як розвиток актуальної культури та громадянського суспільства залишається поза увагою. У більшості випадків активність центрів зводиться до суто формальних заходів, пов'язаних із обмінами делегаціями, що створює лише видимість роботи та ставить під сумнів її змістовну доцільність. Діяльність КЦ має змінитися, виходячи за рамки простого поширення інформації і ставлячи за мету перспективи культурного співробітництва.

Недосконалість функціонування культурно-інформаційних центрів обумовлена низкою взаємопов'язаних факторів: по-перше, обмеженість ресурсів, що виражається у недостатньому бюджетному фінансуванні, невеликій кількості штатних одиниць та відсутності фахівців із культурного менеджменту, що, у свою чергу, ускладнює ефективну презентацію національної культури на міжнародному рівні; по-друге, недостатня міжвідомча залученість, яка проявляється у слабкій зацікавленості та участі профільних державних відомств (зокрема, Міністерства культури, Міністерства освіти і науки, Міністерства молоді та спорту, Державного комітету телебачення та радіомовлення) у плануванні роботи цих представництв; по-третє, відсутність стратегічного підходу, тобто не проводиться належний аналіз, прогнозування діяльності КЦ та моніторинг їхніх актуальних потреб; по-четверте, кадрова проблема, що включає особисту індіферентність штатних працівників до культурних процесів загалом, яка зумовлена недостатнім рівнем освіти та відсутністю спеціалізованого викладання дисциплін із «культурної дипломатії» у закладах вищої освіти [43, с. 16].

Розвиток взаємин сучасної України з державами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), зокрема з Польщею, становить необхідний компонент для

забезпечення миру та стабільності не лише нашої країни, а й у регіональному та глобальному вимірах. Використовуючи досвід країн ЦСЄ у їхньому закріпленні в євроатлантичному середовищі, Україна повинна прокладати власний курс європейської інтеграції [56, с. 1]. У складні часи українська демократія мала підтримку з боку польського керівництва та абсолютної більшості польського народу. При цьому Україна була віднесена до пріоритетів, які вважаються стратегічними для Польщі. Підтримка України також позитивно позначилася на іміджі самої Польщі на світовій арені, оскільки українська перемога підтверджувала правильність східного вектора польської політики, який раніше піддавався критиці з боку проросійських сил всередині Польщі. Крім того, польська демократія відіграла вирішальну роль у консолідації політичних сил у власній країні. Таким чином, наступний етап становлення та розвитку взаємодії між Україною і Польщею є особливо важливим з погляду формування безпекового простору навколо обох держав і просування Польщі до євроатлантичних структур безпеки (НАТО). Українська сторона поставилася з розумінням до прагнення Польщі та інших країн ЦСЄ набути членства в НАТО, тоді як польська сторона підтримала гарантії безпеки України. Водночас зростання взаєморозуміння між Варшавою та Москвою, як правило, супроводжується загостренням стереотипів минувшини українсько-польських відносин. Польська сторона періодично повертається до подій на Волині 1943 року (незважаючи на те, що це були роки воєнного лихоліття Другої світової війни), забуваючи про історію розвитку обох народів. При цьому оминаються увагою такі історичні факти, як відвоювання Володимиром Великим Червенських городів, знищення польської держави у XVIII столітті, потопплення у крові польських повстань проти російських загарбників, союз Петлюри – Пілсудського, війна з більшовицькою Росією, загарбання вже польських земель напередодні Другої світової війни, ліквідація польської армії тощо. Забуваються також сумні дати 1946 і 1947 років — примусове переселення, а подекуди й винищення українців, а також операція «Вісла». Хоча, здавалося б, щодо

згаданих питань наші народи та керівники поставили крапку, перепросивши одне одного за завдані травми (зокрема, міждержавний документ «До порозуміння і єднання»). Чомусь ігнорується також і підтримка з боку України просування Польщі до членства в НАТО та ЄС [56, с. 1].

Стасевська О. зазначає: «Сьогодні, в умовах формування нової поліцентричної системи міжнародних відносин, роль культури у контексті міжнародного співробітництва важко переоцінити. У XXI ст., коли превалює пріоритет вузькодержавних та вузьконаціональних інтересів, коли спостерігається падіння моральних цінностей, панують егоїстичні та індивідуалістичні начала, поширені релігійна та етнічна нетерпимість, надзвичайно актуалізується діалог культур як дієва перешкода конфліктів глобального світу. Головне завдання дипломатії полягає в формуванні позитивного іміджу держави – це багатостороннє та комплексне завдання, а культурна дипломатія – лише один із шляхів його вирішення. Держава здійснює свою зовнішню політику і захищає національні інтереси за допомогою різних засобів: переговори, укладення міжнародних договорів та угод, силові засоби (наси́льство та погрози, застосування військової сили), економічні засоби (санкції, ембарго або різного роду «заохочення» у вигляді надання кредитів, постачання енергоресурсів за пільговими цінами) тощо. Водночас, відомо, що міжнародна репутація та імідж будь-якої держави визначається не тільки політичними та економічними можливостями, але й культурним потенціалом. Влада країн, усвідомлюючи свої національні завдання та задля національного забезпечення, повинна докладати значних зусиль (зокрема, виділяти кошти) для активізації культурної дипломатії, просування культурного надбання держави у світовий культурний простір» [51, с. 90].

Стасевська О. також пише: «Українська культурна дипломатія ґрунтується на міжнародних нормативно-правових документах, ратифікованих Україною, та актах національного законодавства. Правову основу міжнародного культурного співробітництва складають такі угоди: Конвенція про створення

Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) (Лондон, 1945); Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаага, 1954); Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності (Париж, 1970); Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 1972); Другий протокол до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаага, 1999); Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (Париж, 2003); Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (Париж, 2005). Важливими для реалізації завдань культурної дипломатії є угоди, розроблені під егідою Ради Європи: Європейська культурна конвенція (Париж, 1954); Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (Лондон, 1969); Європейська конвенція про транскордонне телебачення (Страсбург, 1989; доповнена в 1998); Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (Ла Валлетта, 1992); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (Страсбург, 1992); Рамкова конвенція про захист національних меншин (Страсбург, 1995); Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (Лісабон, 1997)» [51, с. 91].

Варто згадати явище Американської системи «нової дипломатії», яка була заснована на ідеї «пожвавлення» класичної дипломатії, що за декілька століть набула значних ознак бюрократизму. Визначальною рисою цієї системи стала суттєва «економізація» функцій дипломатичної та консульської служби (ДКС), що значно ускладнило її порівняно з попередніми моделями, адже до політичного суперництва додалася економічна конкуренція. Важливим чинником «динамізації» ДКС стало значне вдосконалення комунікаційних технологій та розвиток науки. Старі дипломатичні методи вимагали видозміни з урахуванням нових реалій: статичні інструкції та «повільні» переговори поступилися місцем ініціативі та моментальному прийняттю рішень. Це суттєво змінило вимоги до

дипломатів, особливо до послів. Крім того, значно ускладнилась структура ДКС, яка почала перегукуватися зі структурами управління в менеджменті. Цьому сприяв прихід на дипломатичну роботу багатьох бізнесменів, здатних швидко реагувати на динаміку обставин та які добре володіли економічними знаннями, що виявилось надзвичайно актуальним у «новий час» [60, с. 42].

Сучасна суспільно-політична практика виявляє чітку тенденцію до переходу на новий «віртуальний» рівень із розвитком технічних пристроїв та глобальної мережі Інтернет. Це ще більшою мірою актуалізує проблему творення, трансформації та захисту міжнародного образу держави та національної ідентичності суспільств. Виникає ситуація, де аксіомою стає не лише взаємодія реальних політичних акторів, особливо на глобальному рівні, а й «війна образів» — «імагомахія» (за термінологією Ю. Романенка), де змагаються штучно сконструйовані віртуальні прототипи держав, які наділяються заздалегідь запланованими характеристиками та ознаками [65, с. 71].

Шаповал Ю. вважає: «Навряд чи на політичній карті з'явилася б об'єднана Європа, якби не було знайдено певний консенсус у націленості на майбутнє і нероз'ятрювання минулих травм. Нинішні європейські цінності базуються на послідовному людиноцентризмі, обстоюванні прав і свобод індивіда безвідносно до його етнічного походження, громадянства, майнового стану, на пріоритетах вільного руху людей, товарів, ідей, ініціатив, послідовному захисті прав меншин. Небезпроблемно, але наполегливо вибудовуються нові стереотипи взаємного сприйняття держав-членів ЄС з акцентом на спільних інтересах і завданнях. Багато уваги приділяється виробленню «спеціальних статусів сусідства». Наголос на історичних сюжетах здебільшого використовується для того, щоб зайвий раз наголосити: слід назавжди виключити умови, що призводили в минулому до жахливих катаклізмів. Не варто, зрозуміло, ідеалізувати європейський досвід. Не все так просто у стосунках з історією: від місцевих інтелектуалів доволі часто доводиться чути скарги на те, що «тематику пам'яті» не завжди вдається ефективно

вписати у контекст формування громадянської ідентичності. І все ж у сучасному світі «приреченими» на перемогу однозначно є ідеї інтеграційної налаштованості, за самим своїм змістом націлені у майбутнє. Над цією аксіомою варто замислитися українському політичному класу. Бути чи не бути Україні в об'єднаній Європі і коли саме? Це насамперед залежить від готовності її еліт плідно працювати над засвоєнням європейської системи цінностей і норм поведінки. Неможливо йти вперед із головою, повернутою назад, і ранжуванням за принципом «свій–чужий». Так само безперспективно плекати в історичній пам'яті лише ті сюжети й мотиви, які об'єктивно запрограмовані на конфронтацію» [61, с. 7].

Сучасна українська дипломатія, попри численні виклики, продемонструвала свою ефективність та критичну важливість у забезпеченні національних інтересів України. Вона не лише пройшла шлях інституалізації, але й довела свою здатність до трансформації та адаптації в умовах кризових ситуацій, що стало запорукою зміцнення її позицій на міжнародній арені. Процес інституалізації української дипломатії був позначений значними викликами, починаючи від інтеграції у міжнародну спільноту, налагодження двосторонніх і багатосторонніх відносин, до подолання криз і здобуття повної суб'єктності. Початкова стратегія багатовекторності полягала у створенні та підтримці дипломатичних та економічних зв'язків із різноманітними державами, союзами та блоками [34, с. 112]. Пройшовши складний шлях з моменту здобуття незалежності та постійно адаптуючись до мінливих умов і викликів міжнародного середовища, Україні вдалося заручитися міжнародною підтримкою, зміцнити свої позиції у світі та закласти основи для майбутнього розвитку. Протягом усього окресленого періоду принципи української дипломатії базуються на миролюбній політиці, неухильному дотриманні міжнародного права та прагненні до європейської і євроатлантичної інтеграції. Наразі українська дипломатія відіграє ключову роль у формуванні міжнародного іміджу України, захисті її суверенітету та територіальної цілісності, збереженні національних інтересів і забезпеченні

регіональної стабільності. Її місія також полягає у донесенні до українського суспільства та міжнародної спільноти правди про багатовікове російсько-українське протистояння та війну з 2014 року, її істинні причини та можливі геополітичні наслідки, про жахливі злочини російських окупантів на українській землі, у постійній боротьбі з російською брехливою пропагандою, а також у донесенні до світової спільноти людиноненависницької ідеології «рашизму», яка становить загрозу існуванню всієї людської цивілізації і потребує знищення. Перспективи української дипломатії критично залежать від термінів та умов закінчення війни, від подальшої консолідації міжнародної підтримки, від можливості якнайшвидшої успішної інтеграції до європейських та євроатлантичних структур, а також від продовження реформ, спрямованих на зміцнення демократичних інститутів та верховенства права в Україні, та від внутрішньополітичної стабільності [34, с. 112].

2.2. Проблеми історичної пам'яті у дипломатичних відносинах

Розглядаючи питання інтеграції інших суб'єктів у колективну пам'ять, необхідно враховувати особливу складність реалізації цього курсу в ситуаціях, коли мова йде про різні інтерпретації певних подій нащадками конфліктуючих сторін. У такому випадку соціокультурна самобутність колишніх сусідів втрачає свою першочергову важливість. Інший у пам'яті суб'єктів міжнаціональних конфліктів може трансформуватися на «чужого», того, до кого «свої» не повинні відчувати емпатії [14, с. 232]. Щодо України, ми можемо констатувати, що процес побудови публічної дипломатії все ще триває і наразі переходить в активну фазу, демонструючи ознаки наявності стратегічного бачення розвитку цього напрямку. Проте швидкість трансформацій викликів і загроз, що постають перед державою, вимагає не лише гнучкого та оперативного реагування, а й чіткої, унормованої стратегії розвитку публічної дипломатії та належного ресурсного забезпечення для її практичного втілення. Слід усвідомлювати, що майбутнє України, включно з її територіальною цілісністю та незалежністю, безпосередньо залежить від того, наскільки успішно нам вдасться переламати стереотипи негативного сприйняття нашої держави та утвердити власні ідентичні наративи у свідомості міжнародного співтовариства. З огляду на це, ми вважаємо необхідним пришвидшити розбудову усієї системи публічної дипломатії та її практичну реалізацію на різних рівнях, а також сформуванню довготривалу стратегію розвитку публічної дипломатії, яка відповідала б національним інтересам України і дозволила країні посісти гідне місце на оновленій геополітичній карті світу [24, с. 18].

Протягом останніх років помітними стали зусилля керівництва КНР інтегрувати власний національний наратив про війну в глобальний дискурс.

Наприклад, у 2015 році з нагоди 70-річчя закінчення Другої світової війни (ДіСВ) було заявлено, що «війна опору Японії» є важливою складовою «світової антифашистської війни» [6]. Китайські історики вважають початком ДСВ 7 липня 1937 року — дату атаки Японії на китайські війська. Водночас виникає незадоволення китайського керівництва підсумками ДСВ. У 2015 році в КНР вперше відбувся воєнний парад Перемоги над Японією на площі Тяньаньмень за участі президента РФ В. Путіна. Важливим є те, що під час параду були продемонстровані ветерани як комуністи, так і гоміньданівці. На тлі активності Китаю навколо спірних островів (Південно-Китайське море, Дяоюйдао) та Тайваню, заяви китайських експертів про «розподілену націю» і невирішені територіальні питання як спадок ДСВ змушують замислитися над змінами у політиці пам'яті КНР. Сі Цзіньпін доручив історикам дослідити 14 років Війни опору, починаючи з японської анексії Маньчжурії у 1931 році. Також занепокоєння викликає теза про «незавершеність війни» для Китаю та «вкрадену перемогу» у контексті необхідності «воз'єднання розділеної нації». Якщо глобальний конфлікт пам'яті надалі визначатиметься конкуренцією між демократіями та недемократіями, цілком імовірно, що в китайському наративі новою датою закінчення війни стане 1949 рік (проголошення КНР). Фокус уваги на китайсько-японських відносинах призводить до розширення хронологічних меж війни: якщо 1931 або 1937 рік буде визнано початком ДСВ, виявиться, що вона розпочалася не в Європі, і такі події, як Мюнхенська угода чи пакт Молотова-Ріббентропа, можуть знову відійти на другий план. Сполучені Штати, зосереджені на внутрішній політиці та виборах, не демонстрували значної активності у конфлікті пам'яті 2019–2020 років. Хоча 25 квітня 2020 року президенти США та РФ підписали спільну заяву з нагоди 75-річчя зустрічі на Ельбі, вже 8 травня Д. Трамп заявив, що нацистів перемогли американці та британці. Пізніше Держсекретар США М. Помпео підписав Спільну заяву з міністрами закордонних справ 9 країн ЦСЄ з нагоди 75-річчя закінчення ДСВ [6, с. 107]. У цій заяві згадуються «жертви тоталітарних

режимів», і зазначається, що кінець війни в Європі «не приніс свободу всій Європі», зміщуючи фокус уваги на повоєнні події. Документ завершується закликом дотримуватися міжнародного права, суверенітету та територіальної цілісності всіх країн. Таким чином, США підтримали оновлену європейську інтерпретацію ДСВ. Сполучені Штати, як і раніше, голосували разом з Україною проти російських резолюцій про боротьбу з героїзацією нацизму в ГА ООН, вбачаючи в них «тонко завуальовану спробу узаконити російську дезінформацію» про прославлення нацизму в сусідніх країнах [6, с. 107].

На рівні певних методів використання минулого черговий цикл конфлікту пам'яті у 2019–2020 роках виявив певні зміни. Аналітична деконструкція європейського дискурсу пам'яті про Другу світову війну (ДСВ) свідчить про інкорпорацію історичної пам'яті країн Центрально-Східної Європи у модель пам'яті Західної Європи. Хоча національні наративи держав всередині ЄС відрізняються та іноді суперечать один одному, існує кілька тем, які не викликають принципових заперечень і можуть слугувати основою загальноєвропейського наративу: Голокост та відповідальність Німеччини за розв'язання ДСВ. Історична пам'ять, на яку спирається європейська ідентичність у питаннях ДСВ, відображена у Резолюції Європарламенту від 19 вересня 2019 року. У ній фокус уваги зміщується із самої війни на тему відповідальності за її розв'язання та оцінку ролі СРСР у повоєнному становищі Східної Європи. Ця пам'ять становить виклик для збереження радянського міфу про війну, покладеного в основу ідентичності сучасної Росії, а також кидає виклик претензіям РФ на статус одного з архітекторів повоєнного світового порядку та його легітимності [6, с. 108]. У КНР наразі конструюється оновлене трактування історії ДСВ, що безпосередньо демонструє зв'язок історичної пам'яті із зовнішньополітичним позиціонуванням держави. Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах розкривають особливості національних політик пам'яті та різні моделі їхньої взаємодії. «Конфронтаційна» політика пам'яті пов'язана з прагненням сторін створити противаги спробам «ревізії» історії, націлюючи їх на використання

різноманітних засобів для максимально ефективного донесення своєї позиції до зовнішнього світу. «Компромісна» політика пам'яті може бути реалізована за рахунок переосмислення наявних наративів і спрямовує учасників конфлікту на взаємні поступки. Політика пам'яті також може слугувати об'єктом для солідарних дій держав. Нарешті, політика пам'яті може ґрунтуватися на діалозі та примиренні «різноспрямованих пам'ятей» — підхід, який нині намагається реалізувати ФРН, що розкриває потенціал для вирішення конфліктів пам'яті в міжнародних відносинах [6, с. 108].

Богінська І. зазначає: «Інструменталізація історичної пам'яті, підпорядкована досягненню певних зовнішньополітичних цілей, робить невідворотними так звані «конфлікти пам'яті» у відносинах між державами. Вірогідність виникнення такого роду конфліктів посилюється, коли політики пам'яті репрезентують різні інтерпретації спільного історичного минулого. При цьому мнемонічні розбіжності залежать від відносної геополітичної сили конфліктуючих держав і того, наскільки та або інша сторона конфлікту може ефективно контролювати наратив поза межами своїх кордонів. І хоча дослідники в основному погоджуються у тому, що міжнародні конфлікти пам'яті не виникають самі собою, існують випадки, коли певні інтерпретації історії та популярні міфи перетворюються на автономні чинники конфліктної динаміки, спроможні змінювати її інтенсивність та якісні характеристики. Ідея про те, що ми повертаємося до історичної пам'яті, щоб подолати розбіжності і ворожнечу, поступилася місцем антагоністичному підходу, в якому апелювання до історичної пам'яті розглядається як джерело конфліктності. Результати низки досліджень показують, що історична пам'ять часто є основним мотивуючим чинником у міжнародних конфліктах, коли конфронтація сприймається як зазіхання на фундаментальну ідентичність, статус або авторитет нації. В рамках політичної науки пам'ять про минуле дедалі частіше досліджується у контексті онтологічної безпеки, коли сек'юритизація наративів та символічних практик розглядається як

процес визнання їх значимими для підтримання ідентичності спільнот» [7, с. 14].

Поширення дилеми безпеки на сферу історичної пам'яті та конкуруючих наративів про минуле призвело до появи концепції «дилеми мнемонічної безпеки» [7]. Ця дилема виникає на міжнародному рівні, коли історичний наратив, значущий для держави А, систематично оскаржується впливовими акторами держави В, які забезпечують цим контранаративам стійку інституційну підтримку. Суб'єкти політики держави А постають перед вибором: ігнорувати це або вживати дії для дискредитації історичних наративів, важливих для держави В [7]. Вивчення динаміки конфліктів пам'яті є ключовим для розуміння зв'язку між еволюцією політичних режимів та історичними наративами, які вони поширюють [7, с. 14]. Для політичних еліт використання історичних наративів стало інструментом у боротьбі за владу та важливим аспектом політичної легітимації. «Мнемонічні відносини» між Україною та Польщею ілюструють, як етнонаціоналістичні лідери можуть спричинити перехід від нейтралітету до конфліктної політики пам'яті. Прикладами є ухвалення в Україні законів про декомунізацію (2015 р.), які захищають борців за незалежність (включно з УПА), та прийняття Польщею у 2018 році поправок до закону про Інститут національної пам'яті, що акцентували на злочинах «українських націоналістів» (хоча пізніше це формулювання було скасовано) [6]. Те, як держави пам'ятають і розповідають про минуле, впливає не лише на сприйняття загроз, а й на міждержавне примирення. Дослідження демонструють, що визнання державою скоєних злочинів проти людяності та публічні вибачення є важливим чинником нормалізації міжнародних відносин [7, с. 15]. Таким чином, включення історичної пам'яті в політичні дослідження змістило акцент із соціологічних питань про суть і функцію пам'яті на більш інструментальний погляд: що суб'єкти політики можуть робити з пам'яттю. Встановлено складний зв'язок між історичною пам'яттю та зовнішньою політикою: з одного боку, пам'ять накладає обмеження на

зовнішньополітичні рішення, а з іншого — надає широкі можливості для маніпулювання нею на міжнародному рівні. Конфліктна (антагоністична) політика пам'яті доповнила онтологічну теорію безпеки концептуалізацією «мнемонічної безпеки» [7, с. 16]. Водночас виникає необхідність пошуку шляхів виходу за межі політики мнемонічної безпеки. У контексті постконфліктної стабілізації та примирення використання історичних образів «провини» та «невинності» виявило дипломатичні шляхи отримання стратегічної переваги: держави або визнають свою провину та моральну відповідальність, надсилаючи жести каяття, сорому та вибачення, або уникають визнання відповідальності, зображуючи себе «невинними жертвами» та вимагаючи компенсації за власні страждання [7, с. 16].

Історична пам'ять є потужним інструментом консолідації суспільства та формування загальнонаціональної ідентичності громадян. Однак, цей інструмент водночас є небезпечним, оскільки невправне його застосування здатне спричинити зворотний результат — зростання соціальної напруги, посилення конфліктогенного потенціалу суспільства і навіть загострення міждержавних відносин, що яскраво демонструють так звані «війни пам'яті» останніх десятиліть. Сьогодні для України узагальнення накопиченого світового досвіду застосування державної політики пам'яті є вкрай важливим, особливо у контексті необхідності боротьби з відцентровими процесами та регіональним сепаратизмом. Аналіз успішних засобів і методів, а також врахування невдач на цьому шляху, є критично значущим. З цієї точки зору, чимало корисних висновків можна зробити, вивчаючи досвід політики пам'яті Італії як важливої складової державної культурної політики. Попри всі відмінності в історичних траєкторіях України та Італії, між ними є й багато спільного. Обидві країни мають тривалий досвід державності на окремих частинах їхніх сучасних територій; протягом новітньої історії вони зазнавали впливу зовнішніх чинників, спрямованого на роздмухування сепаратистських настроїв у деяких регіонах (хоча й у різній мірі та формі); і, найголовніше, різні частини їхніх територій історично перебували під

впливом протилежних культурно-цивілізаційних центрів тяжіння. Це, своєю чергою, зумовило значні внутрішні відмінності — між Сходом і Заходом в Україні та Північчю і Півднем в Італії — і слугувало глибинною основою для розвитку суттєвих ідентифікаційних відмінностей та регіонального сепаратизму. Відтак, досвід Італії у здійсненні державної політики пам'яті як інструменту формування загальнонаціональної ідентичності та єдності, його позитивні й негативні аспекти, варто обов'язково враховувати Україні. Варто зазначити, що історико-культурні, світоглядно-ціннісні, соціальні, економічні та політичні відмінності, які зберігаються між регіонами Італії сьогодні, були закладені на італійських землях протягом усього етногенезу, а подальший історичний розвиток лише сприяв їхньому збереженню, а подекуди й посиленню [28, с. 96].

За таких умов, завдання формування загальнонаціональної ідентичності громадян Італійської Республіки залишається вкрай важливим і на сьогодні. Це завдання особливо ускладнюється через свідомо та цілеспрямовано впроваджувану (хоча й значною мірою вимушено) з середини ХХ століття регіоналізацію країни. Внаслідок кількох хвиль законодавчих змін, починаючи з 1960-х років і особливо після Конституційної реформи 2001 року, адміністративно-територіальний устрій Італії деякі дослідники фактично визначають як федеративний [22]. За такого устрою за центральною владою залишається дуже звужене коло ексклюзивних питань (безпека, оборона та фіскальна політика). Більше того, Конституційна реформа надала регіонам права у сфері міжнародних відносин, включаючи встановлення власних міжнародних зв'язків (під контролем держави), прямих зв'язків із ЄС та здійснення зовнішньої торгівлі [28, с. 106].

Що стосується трактувань власне історичної пам'яті, то консервативне бачення французької історії характеризується своєрідним культом минулого, згідно з яким усе, що існує тепер і відбуватиметься в майбутньому, є лише продовженням довготривалої попередньої традиції [28, с. 115]. Прихильники заперечення будь-якого модерну на користь традиції вважають, що така

сталість дозволить приборкати нескінченну революційну вакханалію завдяки тому, що відтворені (навіть якщо під виглядом новаторських) «перевірені часом» механізми та інститути державності вже довели свою життєздатність та ефективність «за будь-яких умов». Саме такий формуючий вплив довготривалої історичної пам'яті на французький національний дискурс визнавали консервативні французькі мислителі XIX століття [28, с. 115].

Складається враження, що саме нездатність французів подолати традиційне протистояння демократичного та абсолютистського трендів навіть у другій половині XX століття породжує всі ті очевидні явища кризи представницької демократії та партійної системи, які спостерігаються сьогодні. Перемога Е. Макрона на останніх президентських і парламентських перегонах багато в чому стала можливою завдяки тому, що, декларуючи радикальне оновлення у своїй передвиборчій книзі «Революція», він не тільки виграв президентські вибори, а й із його поспіхом сформованою партією-рухом «Республіка вперед» отримав абсолютну більшість у парламенті. Однак ці сподівання на конструктивні зміни виявились марними. Адже Е. Макрон — лідер нового покоління «золотої молоді», що виростає на ідеалах «цифрової економіки», «гендерної рівності» та «боротьби із сексизмом» — фактично пішов шляхом відмови від усієї попередньої традиції суспільного життя, яка нібито виступає «у наш час» лише рудиментом, атавізмом і лише шкодить адаптації індивіда до докорінно змінених умов життя в умовах навіть не постіндустріальної революції та науково-технічного прогресу, а «революції 4.0» з її максимальним сприянням забуттю та дезактуалізації цінностей і норм суспільного співжиття (включно з національними та класовими формами консолідації), притаманних не тільки архаїчному (доіндустріальному) суспільству, а й добі так званого модерну. Це пояснює, чому, ще до початку чергового загострення перманентної світової економічної кризи та поширення пандемії коронавірусу, у Франції розпочались масові протести «жовтих жилетів», які до кінця не вщухли і понині [28, с. 115].

Політика пам'яті виступає одним із потужних інструментів для формування культурних та ідеологічних основ суспільної консолідації, а також для переформатування ідентифікацій у необхідному напрямі [28, с. 124]. В умовах глобалізації та постійного посилення впливу «геополітичного довкілля» на внутрішню політику, навіть ті суб'єкти міжнародного життя, які раніше вирізнялися соціокультурною ригідністю (негнучкістю), змушені шукати й розробляти нові, адекватні сучасним умовам, форми власної ідентифікації та відповідні їм «політики пам'яті». Виявлення закономірностей, напрямів і способів здійснення таких перетворень, а також визначення міри їхнього позитивного чи негативного впливу на соціум, є актуальним завданням соціогуманітаристики. Це важливо, передусім, з огляду на необхідність прогнозування та врахування викликів, з якими вже стикається і стикатиметься Україна у майбутньому, а також потенційних можливостей використання світового досвіду в цій царині для вирішення власних проблем [28, с. 124].

У політиці пам'яті як чиннику національної консолідації використовується апеляція як до героїчного складника минулого, так і до тих його характеристик і фактів, які демонструють можливості толерантного співіснування різних етносів. Однак, характер політики пам'яті, її гнучкість і демократичність забезпечуються насамперед правовим інструментарієм. Політика історичної пам'яті демонструє виразний зв'язок і кореляцію з панівним політичним дискурсом країни. Зміна внутрішньополітичної ситуації безпосередньо відбивається на проведенні політики пам'яті і зміщує акценти в усвідомленні власного минулого та в перевизначенні знакових історичних постатей. Зміни у політиці пам'яті фактично означають зміни в організації семантичного простору країни.

Політика пам'яті у сучасному глобалізованому світі активно реагує на зовнішні виклики, яскравим прикладом чого є насамперед Республіка Туреччина [35, с. 107]. Шляхи трансформації політики пам'яті, які пройшли Туреччина й Індія, мали різноспрямовані вектори. Туреччина рухалася від

уніфікації на засадах світськості під егідою титульного етносу, яка була розбудована на сакралізації історії Республіки, до нинішнього поміркованого етнокультурного плюралізму з апеляцією до більш ранніх часів імперського минулого. Натомість Індія, яка постійно перебувала у складних відносинах із власним минулим, від початку послідовно стверджувала й розвивала закладену правову основу етнокультурного плюралізму, але в останні десятиліття дедалі більше посилює меморіальну складову титульного етносу. Водночас слід зазначити, що широкий політико-культурний і, відповідно, меморіальний плюралізм не є гарантією соціальної злагоди, що засвідчує досвід Індії. Проте підсилення етнонаціональної складової провідного етносу у політиці пам'яті, як демонструє приклад тієї ж Індії, не обов'язково тягне за собою посилення конфліктогенного потенціалу у країні, якщо воно урівноважується широкими регіональними можливостями. Трансформація політики пам'яті у сучасних умовах демонструє її провідний ціннісний напрям: від уніфікаційних засад щодо внутрішнього етнокультурного розмаїття (Туреччина) або їхньої протилежності — «безмежної мультикультурності» (Індія) — до урівноваження значущості загальнодержавного складника й титульного етносу зі значущістю етнокультурних і релігійних груп на засадах поваги до прав Іншого. Такий напрям є співмірним з ціннісними основами європейської цивілізації [35, с. 107].

Звертаючись до політики пам'яті як інструменту становлення національних держав на Балканах, слід зазначити, що цей регіон протягом століть вражав дослідників своєю специфікою у географічному та цивілізаційному відношеннях. Бувши колись осередком «високої культури» античної Греції, після османського завоювання та багатовікової турецької окупації Балкани стали сприйматись як своєрідне заперечення Європи — відсталий, екзотичний регіон, що не відповідає європейським стандартам цивілізованості. «Балканський стереотип» європейців характеризується такими негативними рисами, як авторитарний державний контроль,

релігійний фанатизм, ментальна амбівалентність, азійська жорстокість та інфантильна несамостійність [28, с. 210]. З кінця XIX століття триває дискусія про те, які народи вважати «балканськими». Греки, серби, болгари, албанці та інші здебільшого не заперечують свою балканську ідентичність, на відміну від хорватів, словенців та румун. Наприклад, радикальні хорватські націоналісти заперечують спільність із сербами, а деякі хорватські географи навіть вважають Балканський півострів «виключно геополітичною категорією» [28].

Акцентуючи увагу на цивілізаційних зв'язках із Центральною та Західною Європою, хорвати та словенці відкидають належність до балканських народів через негативні асоціації та низький престиж цієї ідентифікації. Як наслідок, у міжнародних ініціативах останнім часом вживається термін «країни Південно-Східної Європи», що має підкреслити їхню європейську приналежність. Дослідження політики пам'яті балканських країн переконливо демонструє, що вона завжди несла на собі характерний відбиток їхнього історичного шляху. З одного боку, національне відродження та державне будівництво відбувалося за типовою європейською схемою (створення концепції історії, кодифікація мови, популяризація культури, вшанування символіки). Процес конструювання нації передбачав також придушення конкуруючих ідентичностей всередині країни та зовнішньополітичну пропаганду (наприклад, «поширення еллінства»). З іншого боку, характерною особливістю балканської політики пам'яті є підкреслений наголос на історичній спадковості, що є необхідним для народів, які втратили державність ще у середньовіччі і відновили її лише у XIX–XX століттях. Для них однією з основних цілей політики пам'яті є обґрунтування свого беззаперечного права на історичну спадщину та власну державність [28, с. 212].

Попри суттєві відмінності між Україною та країнами Балканського півострова, необхідно обов'язково враховувати високий конфліктний потенціал так званих «війн пам'яті» та зважати на небезпеку їхньої

трансформації у повноцінний міждержавний конфлікт. Створення міжурядових комісій, програм наукової співпраці та спільних підручників історії можуть стати важливими кроками до міжнаціонального примирення, проте у пошуках компромісів не можна безкінечно «йти назустріч» опонентам та ставити під загрозу національні інтереси країни. Слід особливо наголосити, що відновлення незалежності та розбудова держави після тривалого періоду перебування у складі іноземних (імперських) структур вимагає прискіпливої уваги до проблем національної культури, а розвиток і творче переосмислення історичної спадщини потребує належної державної підтримки. Створення умов для формування загальнонаціональної української політичної та культурної ідентичності за допомогою відповідної політики пам'яті та протидія ворожій пропаганді має стати пріоритетом для українського уряду [28, с. 220].

Історична пам'ять виступає критично важливим чинником консолідації української нації. Однією з головних ролей цього інструменту в сучасній Україні є протидія поширенню російських міфологем, які відкрито пропагують відродження радянської імперії та заперечують право раніше поневолених народів на самовизначення. У сучасних українських реаліях ключовими історичними маркерами, що мають відчутний вплив на формування національної свідомості на рівні політичного та культурного дискурсу, стало посилення на: трипільську культуру, Русь, козацтво, визвольні боротьби ХХ століття, Голодомор 1932–1933 років тощо. Інтерес до історичного минулого створив певний попит на відповідні історичні символи та наративи, які безпосередньо впливають на національну самосвідомість через доступні канали комунікації з громадськістю. Водночас, розгляд історичних проблем у рамках політичних дебатів (політизація історичної пам'яті) та відсутність узагальненого національного наративу про історію України залишаються актуальними викликами на шляху до подальшого посилення впливу історичної пам'яті на консолідацію українців [71, с. 8].

Існують дві ключові перешкоди для повного розуміння того, як саме відбувалося формування історичної пам'яті про військовий період у Північно-Східній Азії. Перша перешкода полягає в існуванні стійких національних міфів про військову пам'ять. Ці міфи були створені всередині відповідних країн, а також сформовані ззовні, причому вони міцно закріпилися завдяки ЗМІ та популярній культурі. Друга перешкода зумовлена відсутністю належного порівняльного контексту. Донедавна дослідження історичної пам'яті майже виключно зосереджувалися на Японії, ігноруючи порівняння з іншими основними акторами в Азії, такими як Китай і Корея, або зі Сполученими Штатами. Хоча були поодинокі спроби порівняння Японії та Німеччини, вони, проте, залишалися обмеженими [68, с. 1].

Лагоске Ф. зазначає: «Контрастні бачення землі, які мали ці поселенці та корінні народи, також висвітлює Робертсон. Різні особисті цінності та політична ідентичність (ідеологія, приналежність до організації) також породжують різноманітні спогади. Зокрема, розбіжності між лівими та правими, а також (більш-менш) посттрадиційні або постматеріалістичні цінності впливають на те, що пам'ятають окремі особи та групи. Як Браттон зазначає, у постконфліктних умовах, «де громадяни глибоко розділені на поляризовані табори, і де одна група прихильників, пов'язана з державною владою, несе відповідальність за більшість зловживань, масові уподобання глибоко формуються партійною політичною приналежністю». Колективні спогади, звичайно, також є плюралістичними, оскільки на них можуть впливати ролі, які групи або окремі особи відігравали в минулих подіях, та/або їхній досвід цих подій. Як «кожна колективна пам'ять буде запам'ятана і згадувана по-різному людьми, які можуть мати різний особистий досвід, пов'язаний з такими спогадами, незалежно від того, чи були ці спогади частиною їхнього минулого життя чи ні» [72, с. 7].

С. Асатуров та А. Мартинов пишуть: «Друга світова війна залишається в центрі російської історичної пам'яті. Ця нарація використовується для легітимації політики сучасної Росії. Історична пам'ять стала інструментом

геополітичного реваншу для російської влади. Відновлення контролю над територією України стало частиною ідеї повернення до міфу про “київські корені” Російської імперії. Соціологічні дані свідчать, що значна частина російського суспільства за типом мислення залишається радянською. Це явище проявляється попри широку доступність інформації про ціну революцій і сталінізму. Суспільство, яке перебуває у транзитивному стані, продовжує ототожнювати себе з радянською історичною пам'яттю. Росія і Захід претендують на монополію власних принципів універсальності цінностей своїх цивілізацій. Звільнення від Заходу, у тому числі у сфері історичної пам'яті, поступово перетворюється на спробу здобути свободу від свободи» [3, с. 35].

Дж. Вінтер зазначає: «Там, де немає сенсу, немає й ушанування пам'яті. Там немає й історії. Ось одна з ключових причин переосмислення простору, зайнятого історією та пам'яттю, протягом останніх шістдесяти років: і акт створення історії, і акт ушанування пам'яті є жестами, спрямованими на пошук сенсу в минулому. Схеми, які ми обираємо, щоб надати форму слідам минулого, зникають або розпадаються, коли ми стверджуємо, що головні події, смерті чи життя не мають сенсу. Безперечно, це почуття дезорієнтації є вибірковим. Перемога у війні проти Гітлера та японців мала сенс. Прорив через сили китайських комуністів у 1949 році мав сенс. Але для інших ці сенси є суперечливими, навіть відкинутими» [81, с. 7].

2.3. Маніпуляція історичною пам'яттю у міжнародних відносинах: пропагандистський аспект

Щоб краще зрозуміти аспект пропаганди та маніпуляції, варто згадати значення цих понять та їх особливості. Пропаганда являє собою цілеспрямоване поширення ідей та моделей поведінки серед широких верств населення. Термін походить від латинського слова, що в перекладі означає «те, що має бути поширене». Виникнення цього поняття пов'язують із папським посланням (буллою) від 22 червня 1622 року під назвою *Congregatio de Propaganda Fide*. У цьому документі йшлося про створення організації, метою якої була координація місіонерської діяльності, тобто поширення віри. Цікаво, що в цій же буллі наголошувалося на недопущенні використання такої діяльності в політичних цілях. За іронією долі, з часом пропаганда стала невід'ємною складовою саме політики [63, с. 1].

Натомість маніпуляція — це вже викривлення інформації, яке призводить до створення неадекватної картини світу у свідомості людей. Вона включає культивування «штучних потреб» (того, що насправді не є необхідним, але маніпулятор робить це життєво необхідним), аби змусити об'єкт маніпуляції діяти у вигідному для маніпулятора напрямку. Маніпулятор досконало знає потреби, слабкості, страхи й комплекси цільової аудиторії. Він знає, що і як потрібно сказати чи показати, аби спонукати до дії, і обирає оптимальний час та місце для максимальної ефективності. У реальності пропагандисти дуже часто вдаються до маніпуляцій, саме тому ці два слова нерідко розглядаються як синоніми [63, с. 1].

Найзрозумілішим прикладом для нас є пропаганда Росії проти України, яка спрямована не тільки на Україну, а й на весь світ. Росія завжди намагалася переконати інші держави в тому, що Україна тотожна з Росією і просто «грається» в незалежність, і насправді ми брати, а Росія лояльний

старший брат який наставляє молодшого. Такий і багато інших схожих наративів гарно працював, зокрема на США та Європу. Варто згадати період, коли США чинили тиск на Україну, і разом з Росією наполягали на передачі Росії ядерної зброї, та інших питаннях, які прописали в Будапештському меморандумі. З цим меморандумом Україна мала отримати гарантії безпеки, але через не зовсім чітко прописані аспекти цих гарантій, всі підписанти вирішили їх не дотримуватися.

Повернемося до пропаганди. Російські пропагандисти активно намагаються представити українсько-російський конфлікт як морально-ціннісний. Згідно з їхньою інтерпретацією, Росія та підтримувані нею сепаратисти воюють не проти України, а проти нібито «фашистів», які є ворогами українського народу [30,с. 1]. Подібні інсинуації, що поширюються на міжнародному рівні, стали сурогатом морального виправдання таких дій, як анексія Криму, підтримка сепаратистів та пряма агресія на Донбасі. Ці дії подаються як захист місцевого населення, що відображено у фразеології про «каральні заходи київської хунти». Крім того, ці зусилля спрямовані, з одного боку, на дискредитацію політики Заходу щодо підтримки України і стримування Росії, а з іншого — мають на меті розколоти демократичний світ, використовуючи геополітичні нюанси західних країн та їхніх лідерів. Саме тому активно залучається проросійське лобі в окремих країнах та міжнародних організаціях. Звинувачення у «фашизмі», героїзації «фашистів» та «колабораціоністів» у різні часи лунали не лише на адресу України, але й практично всіх колишніх республік СРСР: країн Балтії, Грузії, Молдови [30, с. 1]. Спільним для цих країн є їхня прихильність до європейського вектору розвитку та наявність політичної волі до інтеграції у європейські та євроатлантичні структури. Як інструмент маніпулювання історичною пам'яттю з боку Росії, її союзників, економічних і політичних сателітів, можна розглядати резолюцію Генеральної асамблеї ООН «Боротьба з героїзацією нацизму, неонацизму та іншими видами практики, які сприяють ескалації сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та

пов'язаної з ними нетерпимості», ухвалено 21 листопада 2014 року. Цей документ, поданий Росією, підтримали 115 із 193 країн ООН, тоді як США, Канада і Україна виступили проти, а 55 делегацій, включаючи країни ЄС, утрималися. Ця резолюція, як і подібні до неї, прийняті у 2012 та 2013 роках, має відверто тенденційний характер. Головною метою російської дипломатії була і залишається компрометація в очах світової громадськості не лише України, а й країн Балтії, які Росія неодноразово обвинувачувала, крім героїзації «колабораціоністів», у нібито незаконному переслідуванні представників спецслужб СРСР часів Другої світової війни та нешанобливому ставленні до пам'ятників радянським солдатам [30, с. 1].

На сайті Детектор медіа можемо побачити моніторинг тез російської пропаганди. (Див. Додаток А).

Маніпулювання історичною пам'яттю з боку Росії, зокрема інтерпретація сучасних подій крізь призму радянських уявлень про Другу світову війну, є стратегічною частиною відновлення її статусу великої держави. Образ «державної величі» Росії сприймається її істеблішментом крізь парадигми міжнародних відносин XX–XIX століть, де Захід є вічним ідеологічним та ціннісним опонентом. Відповідно, прозахідний курс колишніх країн впливу сприймається як моральна зрада. Таке сприйняття протистояння з Заходом як фатального і незмінного дозволяє використовувати проти супротивників увесь арсенал історично накопичених негативних визначень. Ідеологічна складова цієї стратегії має значний мобілізаційний потенціал для російського суспільства з низьким рівнем критичного мислення, а також обмежено використовується за кордоном, зокрема в Україні, серед громадян, що досі перебувають у полоні радянських стереотипів [30, с. 1].

Протидія цій імперській стратегії має стати головним завданням політики національної пам'яті України. Ефективність контрзаходів вимагає наступальності: не лише спростування російських інсинуацій, а й дискредитація російської концепції історії XX століття. Критично важливим є остаточне подолання «чорно-білого» сприйняття комунізму в українській та

західній суспільній свідомості, а засудження злочинів комунізму як масштабного лихоліття має бути ідеологічною складовою такої політики. Необхідно виробити історично обґрунтовану українську точку зору на Другу світову війну та злочини тоталітарних режимів і забезпечити її трансляцію світовій громадськості. Взаєморозуміння із Заходом в оцінках минулого є критично важливим для України у протистоянні з РФ [30, с. 1]. Державним органом, що відповідає за політику національної пам'яті в Україні, є Український інститут національної пам'яті. Подібні установи у Східноєвропейських країнах (жертвах тоталітарних режимів) мають спільну мету — радикальну декомунізацію суспільної свідомості та обґрунтування історичного розриву між сучасністю та соціалістичним минулим. Об'єднання зусиль із дослідження тоталітарних ідеологій є важливою складовою політики демократичних країн. З цією метою 14 жовтня 2011 року у Празі була створена «Платформа європейської пам'яті і совісті», до якої увійшли 48 установ із різних країн, включаючи Україну, США та Канаду. Мета «Платформи» — створення європейського центру документації і меморіалу жертв усіх тоталітарних режимів. Ця ініціатива була названа російськими організаціями «Нюрнбергом-2», що звинуватили учасників у намаганні зрівняти комуністичний і нацистський режими [30, с. 1].

Також додаємо графік з наративами російської пропаганди, дослідження проведено інститутом масової інформації у 2023 році. (Див. Додаток Б).

Антон Дробович у статті «Про історичну єдність в тюрмі народів» щодо публікації В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» пише: «Не вдаючись у подробиці, цей текст можна охарактеризувати як набір банальностей, перемішаний зі старими тезами антиукраїнської пропаганди. Щоправда, досі ретрансляцію цих тез здійснювали особи з нижчим рівнем соціальної та політичної відповідальності. Незрозуміло, з якою метою статтю В. Путіна опублікували також українською мовою. Якщо з російського оригіналу стало зрозуміло, що путінські радники погано знають факти з історії України, то український варіант продемонстрував також відсутність

там грамотних перекладачів. Перший і єдиний текст українською на офіційному сайті президента РФ засвідчив тільки одне – українофобія об'єктивно заважає бути хорошим фахівцем з україністики. Оскільки російський президент так цікавиться національним питанням, я вирішив підтримати тему і висловити свої міркування про становище автохтонних народів у самій Російській Федерації» [17, с. 1].

Мистецтво пропаганди активно відточувалося представниками молодих релігій (християнства, ісламу, буддизму) для поширення своїх поглядів. Вони демонстрували дива та обіцяли блага (наприклад, вічне життя), щоб заохотити людей до навернення. Проте ця релігійна пропаганда не завжди була мирною, наприклад, ранні мусульмани насаджували її мечем, а християни не шкодували «еретичної крові».

З часом пропаганда ставала складнішою. Це пов'язано, по-перше, з появою засобів масової інформації (ЗМІ), що дозволило спілкуватися одночасно з мільйонами. По-друге, це зумовлено поширенням демократичного врядування, де громадянин не лише сплачував податки, а й голосував та брав участь у прийнятті державних рішень, що вимагало його обізнаності в політиці та економіці. Вже у XIX столітті політичні партії активно змагалися за вплив на ЗМІ, щоб схилити виборців на свою користь. У першій половині XX століття тоталітарні держави (СРСР, Німеччина, Італія) встановили повний контроль над ЗМІ, зробивши пропаганду одним із головних інструментів державної політики. Крім того, переглядалося й використання пропаганди у війні: тепер вона не лише деморалізувала ворожого солдата, а й збивала з пантелику командувачів, стимулювала бунти в тилу та забезпечувала підтримку міжнародного середовища [63, с. 1].

На початку XXI століття відбулася якісна зміна: сама інформація почала використовуватися як зброя. Відповідні технології та прийоми активно відпрацьовуються Російською Федерацією у війні проти України [63, с. 1]. Російські військові сили фактично стають лише одним з елементів ширших військових дій. В першу чергу ведеться інформаційна війна, яка включає

введення в оману українських громадян, сіяння паніки, залякування впливом Європи та Америки і загальну дестабілізацію всередині держави. Саме тому такий спосіб ведення війни отримав назву гібридного: якщо раніше пропаганда виконувала лише допоміжну роль, то тепер вона перетворилася на один із основних способів ведення бойових дій. Ба більше, в умовах, коли держави перебувають у стані постійної протидії та боротьби за вплив одна на одну, маніпуляції та пропаганда стають елементом повсякденного життя. З огляду на це, вкрай важливо розуміти, як саме нами можуть маніпулювати, та вміти своєчасно виявляти моменти, коли на нас здійснюється пропагандистський або маніпулятивний вплив [63, с. 1].

Також, важливим засобом пропаганди є мова. Оскільки мова є основним засобом комунікації в соціумі, тому впливає на формування ідентичності, зокрема й на такий її різновид як національна ідентичність. Проте стверджувати, що мова перебуває в прямій залежності від національної ідентичності, або навпаки, не можна. Між мовою та національною ідентичністю існує радше опосередкований взаємозв'язок. Суттєві мовні відмінності впливають на сприйняття та передачу інформації від одного члена суспільства до іншого. Не викликає сумнівів, що донести інформацію до співрозмовника можна швидше й ефективніше, у випадку, якщо обома комунікаторами використовується спільна мова. Наукові погляди на роль мови в етнічних та національних процесах мають суттєві розбіжності.

О. Казакевич у своїй роботі згадує Дж. Фішмана, який наголошує, що: «В примордіалістських колах зв'язок між мовою та етнічністю досить часто вважається непохитною святинею, *materia sancta*, підтвердженою Богом, ангелами, чудодійними подіями, творами, пророками і вченнями, пов'язаними з останніми» [20, с. 77]. Відповідно до примордіалістських поглядів, зв'язок між мовою та етнічністю вважається морально обов'язковим, беззаперечним та закріпленим священними обов'язками між поколіннями. Збереження справжньої етнічної ідентичності видається неможливим без традиційно пов'язаної з нею мови. На противагу цьому,

конструктивісти зазначають, що існує чимало «свідчень» того, що втрата традиційного зв'язку з мовою не призводила до втрати відповідної етнічної ідентичності. Як класичний приклад часто наводиться Ірландія після здобуття нею незалежності: значна частина ірландців говорить виключно англійською мовою, проте вони продовжують вважати себе ірландцями. Водночас, варто зазначити, що деякі представники конструктивістського напрямку все ж таки надають великої ваги мовному питанню у процесі формування нації. Зокрема, Б. Андерсон зазначає, що створити («уявити») нові національні спільноти допомогла: «Вибухоподібна взаємодія між системою виробництва й виробничих відносин (капіталізмом), технологією комунікації (друком) і неунікненим лінгвістичним розмаїттям людства» [1, с. 271].

П. Померанцев вважає: «Історичний ревізіонізм постає як інструмент маніпуляції на службі авторитаризму, імперіалістичних цілей зовнішньої політики та внутрішньополітичних програм політичних партій, що займають крайні позиції в ідеологічному спектрі. Державні зусилля з реконструкції історії потребують наративів, щоб скерувати людей до певної колективної пам'яті та створити «нормативне бачення майбутнього».

Згідно з Kaiser & McMahon, наратив як концепція означає: «Серію подій або розвитку подій, розповіданих більш-менш послідовно, за сюжетом або фабулою» і підкреслює його характер політичної зброї та «ключову роль у соціальному будівництві націй та політичній інтеграції держав з ХІХ століття» [77, с. 1]. Наративи слугують цілям «наративного підприємця» через вибір історичних описів подій та формують нормативне бачення політичного проекту [78, с. 1]. Навмисне створення, формування та поширення наративів для геополітичних цілей є фундаментальним аспектом інформаційних операцій [78, с. 1]. Практика «активних заходів» російських розвідувальних організацій у радянський період є добре відомою; на сьогодні більшість цих тактик політичної війни та прихованого впливу за кордоном визнано інструментами гібридної війни/загроз [76, с. 1]. У нашому сучасному

цифровому інформаційному просторі публічна дипломатія має на меті переконати та/або здобути довіру, тоді як активні заходи в інтернеті спрямовані на заплутування та спотворення інформаційного простору [76, с. 1]. Інформаційні операції Кремля розробляються в іноземних державах з метою поширення невдоволення між внутрішніми групами щодо інституцій, провокування сприятливого ставлення до невизнаної держави-спонсора та втручання в демократичні процеси прийняття рішень у цільових країнах і суспільствах. Вони в основному використовуються як основні інструменти гібридної війни, що ведеться проти України з моменту незаконної анексії Криму та Севастополя в 2014 році [77, с. 1].

Історичний ревізіонізм відіграє важливу роль у російській зовнішній політиці щодо пострадянського простору і тісно пов'язаний з концепціями «близького зарубіжжя», «русского мира», а також з ідеями, що містяться в неоевразійському русі. Ці конструкції створюють основу для простору інтересів і впливу Росії, поєднуючи різні аналітичні підходи [75, с. 7]. «Близьке зарубіжжя» можна визначити як політизований географічний простір «особливих спірних, умовних та ієрархічних суверенітетів» [80, с. 3], який охоплює всі країни, що утворювали Радянський Союз. Отже, воно діє на географічному рівні. «Русский мир», натомість, функціонує на культурному та історичному рівнях, об'єднуючи російську спадщину всередині та за межами Росії. Елементи неоевразійської доктрини щодо режиму Путіна можна знайти в таких аспектах, як «бажання віднайти російську імперську ідентичність, інтерес до інтеграції євразійських регіонів, підтримка створення багатопольярного світу, консолідація в суспільстві традиційних цінностей, що контрастують із західним космополітизмом і глобалізмом» [75, с. 7]. Зокрема, опозиція до цих західних ліберально-демократичних цінностей робить проросійські або прокремлівські наративи привабливими для національних популістських політичних партій у країнах-членах Європейського Союзу [73, с. 1]. Російська Федерація «приділяє велике значення поширенню стратегічної наративи, що підтримує російську

зовнішню політику», а її привабливість пояснюється «здатністю поєднуватися з уже існуючими, часто соціально консервативними, націоналістичними та антизахідними дискурсами серед цільової аудиторії за кордоном» [73, с. 63].

На відміну від звичайної академічної історичної полеміки, російський історичний ревізіонізм є інструментом інформаційно-психологічної операції, спрямованої на маніпулювання колективною пам'яттю сусідніх країн, зокрема України [79, с. 3]. Його мета — підрив їхньої національної ідентичності та дестабілізація політичного устрою. Це використання історії як «зброї» для легітимізації зовнішньої агресії та створення вигідних геополітичних наративів, що становить прямий виклик демократичним процесам та європейській інтеграції [79, с. 3].

Андрій Тюшка показав, як: «Наративи «стали зброєю» в рамках багатопланового конфлікту Росії в стилі матрьошки в одночасній боротьбі проти суверенітету України, європейської нормативної сили та розширення, а також тривалої геополітичної конфронтації із «Заходом» після програшу в холодній війні» [80, с. 17]. Подібним чином, Російська Федерація використовує історичні розбіжності та політичні поділи в іноземних країнах, щоб сприяти ультраправим політичним партіям у цих країнах, а також наративи, що виправдовують їхню внутрішню та експансіоністську зовнішню політику на основі вигаданих паралелей із тим, що, на думку Кремля, відбувається на Заході [77, с. 1]. Російські ревізіоністські наративи посилюються на конкретні історичні події, періоди або на невизначене минуле (наприклад, старі добрі часи слов'янської єдності). Деякі наративи стосуються всього регіону (наприклад, радянське «визволення» Центральної та Східної Європи від Третього рейху), тоді як інші можуть бути адаптовані до конкретної країни (наприклад, «польський історичний імперіалізм») або спільними для двох чи більше країн (ревізіоністські наративи щодо Чехословаччини спрямовані як проти чехів, так і проти словаків) [77, с. 1].

Посилаючись на інтернет-джерело «Мовити», варто згадати одного з тих, хто найкраще працював з пропагандою: ««Дайте мені засоби масової інформації і я з будь-якого народу зроблю стадо свиней». Ці слова належать німецькому пропагандисту Йозефу Геббельсу, а його прізвище стало синонімом цинічної пропаганди та брехні. Методами, які використовував Геббельс, роками послуговується Росія» [57, с. 1].

Авторка статті Г. Чорна зазначає: «У 2015 році країни ЄС створили ESTF (East StratCom Task Force). Це свого роду робоча група зі стратегічних комунікацій, метою якої є протистояння російській дезінформації. Втім, не все так добре, як би хотілося. Пропаганда працює не лише на внутрішній ринок, а й на зовнішній. Чого лише вартує постанова з Мариною Авсянніковою та її «плакатиком», яку з захватом з'їли західні медіа. Просування думки про те, що не всі росіяни погані, вони теж жертви, у всьому винен путін, «нетвайне». Згадайте, що зроблено це було після трагедії в Маріуполі, і фокус уваги світу відразу змістився на «сміливу лібералку». Показовою була також реакція російських лібералів на заяву Володимира Зеленського щодо скасування віз для громадян Росії» [57, с. 1].

Путін та машина російської пропаганди надзвичайно вправно використовують низку чинників, пов'язаних із трагедією Голокосту. По-перше, величезні жертви під час Голокосту потребують постійного суспільного осмислення, що відбувається в низці постсоціалістичних країн протягом останніх років, додаючи суспільного інтересу до проблеми [32, с. 38]. По-друге, масштаб трагедії дозволяє Кремлю вправно маніпулювати і, якщо не відбілювати нацистів, то здійснювати гібридизацію Голокосту, перекладаючи провину за знищення євреїв на мешканців окупованих територій. По-третє, Росія прагне наголосити на власній ролі у перемозі над нацизмом і намагається її роздмухати, звеличуючи свої заслуги [32, с. 38].

Як показує стаття Ліни Клименко, наративи також відіграють важливу роль у формуванні рішень у сфері зовнішньої політики. Клименко досліджує, як після 2014 року українські політики використовували історичні наративи

для обґрунтування своєї зовнішньополітичної програми, яка була зосереджена на протистоянні Росії та інтеграції до НАТО і ЄС «Українські лідери переосмислили історію Київської Русі, Козацького гетьманства та Радянського Союзу через наративи, які мали на меті передати історичну близькість України до (Західної) Європи та віддаленість від Росії. У цих наративах «Європа» та «Росія» були концептуалізовані як різні політичні, культурні та релігійні простори. Клименко досліджує, як мова використовувалася для створення цієї дихотомії. Наприклад, українські лідери визначали Європу як «дім» і «сім'ю» та асоціювали її з християнством, демократичним політичним устроєм і культурними інноваціями. Навпаки, вони схилилися до того, щоб характеризувати Росію в зневажливих термінах («московська орда») і пов'язували цю країну з поняттями колоніалізму, авторитаризму, відсталості та агресії» [69, с. 5].

Важливо, що Клименко зазначає: «Ці наративи стосувалися не лише минулого України, а насамперед її майбутнього. Створюючи спільну історію із (Західною) Європою, українські лідери закликали своїх колег із Європейського Союзу визнати спільне минуле і, отже, спільне майбутнє. Отже, історичні наративи використовувалися для виправдання прагнення України повністю відокремитися від інтеграційних проєктів Росії та прагнути до глибшої інтеграції з Європейським Союзом. Як зазначає Клименко, українські наративи про Європу та Росію нагадували ті, що були сконструйовані лідерами Східної та Центральної Європи в 1990-х роках для обґрунтування амбіцій своїх країн щодо вступу до ЄС та НАТО» [69, с. 5].

Висновки до розділу 2

Питання історичної пам'яті є багатограним, тому його вплив на міжнародні відносини може впроваджуватися через різні обставини та чинники. Політика в сфері культури та історії безпосередньо пов'язана з історичною пам'яттю, а такий метод як «М'яка сила» зараз є одним з визначальних для характеристики держави як сильної чи слабкої. Саме за рахунок м'якої сили можна надавати значущості важливим питанням історичної пам'яті, або ж навпаки їх замовчувати, зміщувати акценти і відбілювати свою репутацію.

Що стосується нашої держави, то сучасна українська дипломатія, незважаючи на численні виклики, показала свою ефективність та важливість у забезпеченні національних інтересів України. Було пройдено не лише шлях інституалізації, а й період, за який вона продемонструвала здатність до трансформації та адаптації у важких та кризових умовах, що стало запорукою зміцнення її позицій на міжнародній арені.

Також ми розглянули проблеми низки світових країн, починаючи від конфліктів на дипломатичному рівні, та закінчуючи збройними конфліктами. А однією з найважливіших спільних ознак є питання, які так чи інакше стосуються історичної пам'яті. В процесі суперечок та конфліктів важливу роль відіграє і пропаганда, країни-агресори проводять активні пропагандистські кампанії для посилення свого впливу та послаблення ворога, як ми бачимо на прикладі російської пропаганди, вона була та є спрямована як на народ України, так і на наших партнерів та загалом на весь світ, щоб створити реальність, в якій вони мають рацію і всі це повинні визнавати, але така концепція не принесла повного успіху, хоч значних результатів все ж було досягнуто, такими результатами не завжди може похизуватися українська контрпропаганда.

Отже, історична пам'ять пронизує багато аспектів міжнародних відносин, тому працювати в цьому полі дуже важливо для держави, зокрема для України, для якої важливо об'єднуватися з західними країнами, а не продовжувати з'ясовувати стосунки, де причина проблеми захована в історії, і приводить знову до історичної пам'яті.

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Конфлікти як фактор міжнародних відносин

Сутність міжнародного конфлікту як політичного феномену полягає у відображенні як об'єктивних, так і суб'єктивних протиріч, останні з яких детерміновані особливостями сприйняття ситуації політичними елітами та механізмами прийняття державних рішень. Варто зазначити, що саме суб'єктивні протиріччя можуть визначати динаміку конфлікту, його виникнення, а також інтереси й цілі сторін. Таким чином, міжнародний політичний конфлікт виступає як точка концентрації всіх взаємозв'язків (включно з економічними, ідеологічними, воєнно-стратегічними тощо), які активізуються у зв'язку з конкретною конфліктною ситуацією. Це пояснює, чому категорія міжнародного конфлікту піддається аналізу з різних наукових перспектив — геополітики, міжнародного права, економіки, соціології — кожна з яких надає власне тлумачення його сутності та розвитку. Міжнародні конфлікти зазвичай інтерпретуються як боротьба між різними акторами за ресурси, вплив та статус, що викликана їхнім незадоволенням існуючим станом справ та бажанням реформувати систему міжнародних відносин. Розвиток загальної теорії міжнародного конфлікту набув свого найбільшого розмаху після завершення Другої світової війни. Ключовим теоретичним фундаментом стала школа політичного реалізму, яка розглядає конфлікт як невід'ємну основу міжнародних відносин. Цей процес характеризується залученням багатьох суб'єктів, які діють, керуючись власними інтересами та цілями, що можуть бути національними (для держав) або іншими специфічними завданнями. У широкому розумінні, термін "міжнародний конфлікт" охоплює не лише збройну боротьбу, але й конфліктні відносини, кризові ситуації та конфліктні дії [18, с. 46].

Єремєєва І. А. зазначає, що: «На сьогодні теорія міжнародного конфлікту є синтезом трьох наукових шкіл – позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера, конфліктної моделі суспільства німецького політолога Р. Дарендорфа та загальної теорії конфлікту К. Боулдінга. Перелічені теоретичні підходи об'єднують твердження: конфлікти є об'єктивною реальністю усіх сфер міжнародного життя; немає універсальних механізмів щодо їх припинення; основним завданням людства є ефективно передбачення та управління конфліктами. У сучасній політичній науці широке визнання отримало визначення американського вченого К. Райта, який, не здійснюючи чіткого розмежування між міжнародним та міждержавним конфліктом, визначає міжнародний політичний конфлікт як "відносини між державами, що відбуваються на усіх рівнях та містять такі стадії: усвідомлення несумісності; зростання напруги; тиск без застосування військової сили; війна". У вузькому сенсі конфлікт належить до ситуацій, в яких країни застосовують дії одна проти іншої. Поняття міжнародний конфлікт одночасно набуває різних значень, з яких найбільш поширені: міжнародний спір; ситуація, що ескалує міжнародний спір; міжнародний збройний конфлікт; позначення ситуацій, основою яких є суперечності між акторами міжнародних відносин. Достатньо довго головними учасниками міжнародних відносин були держави, але політичні процеси другої половини ХХ ст. внесли свої корективи, змінивши традиційне трактування як поняття міжнародні відносини, так і легітимності їх суб'єктів. В наведеному визначенні зафіксовані важливі структурні компоненти міжнародного політичного конфлікту, визначені його динамічні характеристики, з огляду на розуміння особливостей взаємодій акторів міжнародних відносин» [18, с. 46].

Виникнення міжнародних конфліктів спричиняється сукупністю загальних факторів, серед яких можна виділити іманентну недосконалість людської природи, значну нерівність та бідність між націями, а також нерегульованість міжнародних взаємин та певні особливості політичного чи соціально-економічного устрою конкретної держави, включно з рівнем її

культури і цивілізованості. Аналіз міжнародної практики свідчить, що суперечності рідко ґрунтуються на одному чиннику. Як правило, джерелом розбіжностей є зіткнення інтересів окремих країн, економічних угруповань чи військово-політичних блоків. Предметами протистояння найчастіше виступають: територіальні та прикордонні спори; боротьба за регіональне домінування; конфлікти економічних і політичних інтересів; а також релігійні розбіжності та негативні етнічні стереотипи. Цей перелік чинників, що провокують конфлікти, не є вичерпним, але дає повне уявлення про мотиваційну базу сторін. З традиційної точки зору, економічні та територіальні чинники є класичними концепціями причин міжнародних протистоянь. Американський політолог Тодд Сандлер підкреслює, що ключовими причинами як для міждержавних, так і для громадянських воєн є боротьба за ресурси та територіальні суперечки. Це проявляється, зокрема, у праві деяких держав на застосування сили для анексії чи захисту спірних територій, при цьому контроль над стратегічними природними ресурсами залишається критичним чинником для успішного економічного розвитку. Серед різноманіття підходів до вивчення причин міжнародних конфліктів доцільно виокремити структурний та системний підходи. Перший пояснює виникнення конфліктів, виходячи з характеру та структури самої міжнародної системи. Натомість, прихильники системного підходу вбачають джерела міжнародних конфліктів у внутрішньому середовищі системи міждержавних взаємин. Системні причини конфліктів у новітній історії включають: Девальвацію міжнародної системи, що проявляється у її послабленні та руйнуванні регулюючих механізмів. Трансформацію акторного складу: поява нових суб'єктів, зникнення традиційних та зростання впливу транснаціональних гравців. Наприклад, активізація транснаціональних корпорацій у другій половині ХХ ст. змінила розстановку сил у світовій економіці, а розпад СРСР був визначальним фактором для завершення Холодної війни та демонтажу біполярної системи. Втрата домінуючої ролі окремими державами та зростання значення коаліцій та

інтеграційних об'єднань (зокрема, Європейський Союз є визначальним фактором європейської політики). Загроза використання новітніх видів озброєнь. Радикалізація суспільних настроїв, спровокована етноконфесійними розбіжностями та релігійним екстремізмом. Загострення глобальних викликів (дефіцит ресурсів, бідність, порушення демографічної рівноваги, кліматичні зміни, інформаційні загрози) [18, с. 50].

Міжнародний збройний конфлікт традиційно кваліфікується як війна, що є найвищою (критичною) фазою розв'язання політичних протиріч між суб'єктами міжнародних відносин, головним чином, між державами та їхніми союзами. Війна як силова форма врегулювання політичних конфліктів найвищої інтенсивності характеризується низкою ключових критеріїв: систематичне використання сили протягом значного часового періоду, масштабне застосування збройних сил протиборчими сторонами, а також значні руйнування та людські жертви як прямий наслідок протистояння. Політолог К. Райт пропонував визначати війну, акцентуючи увагу на її найбільш виражених та постійних ознаках, таких як безпосередні військові дії, підвищений рівень напруги, функціонування особливих правових норм, а також глибока політична консолідація воюючих сторін. За масштабною ознакою війни прийнято розділяти на три основні категорії: Локальна війна — відбувається за участю двох чи більше держав, має на меті досягнення обмежених воєнно-політичних завдань, а військові операції обмежуються територією держав, безпосередньо залучених до конфлікту; Регіональна війна — ведеться між країнами одного географічного регіону із застосуванням національних або коаліційних збройних сил та всіх відомих засобів масового знищення, при цьому учасники прагнуть реалізації важливих воєнно-політичних цілей; Великомасштабна війна — конфлікт між найбільшими світовими державами чи коаліціями, де сторони ставлять перед собою радикальні воєнно-політичні цілі. Цей тип війни може виникнути в результаті ескалації локальних або регіональних конфліктів, залучаючи

велику кількість держав з різних регіонів світу, і вимагає мобілізації усіх наявних матеріальних і духовних ресурсів держав-учасниць [18, с. 55].

Класифікація міждержавних конфліктів базується на кількох фундаментальних критеріях, включаючи кількісні показники, масштаби, застосовувані засоби, характер протистояння та стратегічні завдання учасників. Якщо розглядати інтереси сторін, можна виділити такі типи міждержавних конфліктів: ідеологічні (спричинені суперечностями між різними суспільно-політичними устроями, хоча їхня актуальність у сучасності знизилася); конфлікти за політичне домінування у світі чи певному регіоні; економічні протистояння; територіальні суперечки, спрямовані як на анексію чужих, так і на захист власних володінь; а також релігійні конфлікти, здатні набувати міжцивілізаційного характеру. Специфічні характеристики міждержавних конфліктів включають такі риси: їхньою основою є зіткнення національних інтересів; вони є логічним продовженням зовнішньої політики держав-учасниць; і вони мають одночасний вплив як на локальному, так і на глобальному рівнях міжнародних відносин. Участь держав у цих протистояннях зумовлюється різними факторами, як-от: рівень їхнього політичного та соціально-економічного розвитку, геополітичне розташування, національно-історичні традиції, а також цілі, пов'язані із забезпеченням суверенітету і безпеки. Сукупність усіх цих чинників інтегрується у поняття національного інтересу, який є ключовою категорією в теорії та практиці міжнародних конфліктів. Національний інтерес являє собою свідоме усвідомлення потреби нації у самозбереженні, безпеці та розвитку. Ці інтереси артикулюються державами через офіційні заяви, що стосуються їхніх намірів у міжнародній політиці. Такі заяви завжди базуються на експертному аналізі поточних міжнародних проблем, зокрема і конфліктного середовища [18, с. 67].

Досягнення компромісу у процесі врегулювання конфлікту стає можливим на підставі диференціації значущості об'єктів суперництва для учасників і завдяки взаємним поступкам. Принцип взаємних поступок часто реалізується

через залучення незалежних експертів, які можуть сприяти розробці ефективної стратегії вирішення конфлікту. З огляду на кілька можливих шляхів, зазвичай існує можливість або обрати найбільш оптимальний варіант, або сконсолідувати різні ідеї в єдине рішення. Принцип «винесення за дужки» застосовується для врегулювання суперечностей у випадках, коли обмін поступками є вкрай ускладненим через високу цінність об'єктів спору для кожної сторони та їхнє небажання йти на поступки. Завдяки реалізації цього принципу можна досягти часткової згоди, що позитивно позначиться на подальших взаємовідносинах. Наприклад, незалежність Намібії від Південно-Африканської Республіки (ПАР) була досягнута саме шляхом тимчасового виключення питань її внутрішнього устрою з переговорного процесу. Використовуючи цей механізм, варто фокусуватися не на кінцевих вигодах опонента, а на максимальному задоволенні власних інтересів. Окремо виділяють принцип деескалації, метою якого є зниження рівня напруги перед початком пошуку конкретних шляхів врегулювання. Сутність цього підходу полягає у тому, що одна зі сторін висуває та послідовно втілює мирні ініціативи, тим самим спонукаючи протилежну сторону наслідувати цей приклад [25, с. 8].

На думку О. Мілославської: «Філософські обґрунтування теоретичних уявлень про сутність та природу міжнародний конфлікт впродовж тисячоліть були об'єктом уваги та глибокого наукового пізнання багатьох видатних мислителів людства. Кожна частина наукового дослідження міжнародного конфлікту характеризується домінуванням тих чи інших методів, поглядів, підходів, результатів, має свої особливості в їх проведенні та специфіку загальної спрямованості досліджень. Сьогодні в науці співіснують десятки впливових теорій та положень, світоглядних систем, фундаментальні та прикладні теорії конфліктів, такі як: "конфліктна модель суспільства" Ральфа Дарендорфа, теорія позитивно-функціонального конфлікту Льюїса Козера, теорія нерівномірного розвитку Томаса Нейрна, загальна теорія конфлікту Кеннета Боулдинга, теорія політичної стабільності Джона Блондела, теорія

структурного насильства Йогана Галтунга. Вони існують поряд із цілою системою загальнонаукових методів та підходів, таких як: теорія ігор, теорія альянсів, теорія прийняття рішень, теорія інформації тощо. Й понині єдиної теорії конфлікту не існує. В наш час теоретична конфліктологія залишається полем дебатів і конкуренції між декількома альтернативними підходами. Але безперечно одне: на сучасному етапі розвитку людства єдиним цивілізованим шляхом досягнення політичної згоди і миру у суспільстві є компроміс» [36, с. 6]. Але в деяких ситуаціях його дуже важко досягнути, особливо коли агресор не хоче чути жодних варіантів, виключно свої умови. Саме це ми бачимо з боку Росії зараз.

Напрямок зовнішньополітичного курсу та геополітичних стратегій окремих сучасних держав, що прагнуть зміцнити свої позиції на історичній арені, часто детермінований історико-філософськими ідеями постпостмодернізму (альтермодернізму) та неоімперіалізму, і при цьому ці актори, як правило, ігнорують уроки минулого. Варто врахувати, що глобальні гравці сьогоденного світу зосереджені переважно на мегаекономічних інтересах, глобальних фінансах та вільному русі капіталу й робочої сили, тоді як питання збереження стабільності, досягнення незалежності та успішної реалізації соціальних ініціатив відходять на другий план. Як наслідок, відповідальність за протидію війсьній загрозі та забезпечення миру лягає на ключові світові держави (США, Велику Британію, країни ЄС) і країни постсоціалістичного блоку. Впровадження концепції східноєвропейського геополітичного простору вимагає чіткого окреслення сфер співпраці між Польщею, країнами Балтії, Україною, Угорщиною, Румунією та Хорватією. При цьому успіх зазначеного транснаціонального проєкту залежить від реалізації ідей медіатизації «Трьох морів» та побудови ефективного інформаційного середовища (built environment) [49]. Історична політика реалізується шляхом формування стабільного простору, запобігання деструкції всередині країни, зміцнення державного авторитету через демонстрацію її сили та надійності, побудови

нового інформаційного виміру, розвитку національної самосвідомості та заперечення імперської ідеології. Ці зусилля спрямовані на створення ментального простору національної безпеки та стабільності, медіатизацію країни, захист від російської агресії та надання підтримки постраждалим від неї державам. Прикладом ефективної роботи слугує невелика Естонія, яка успішно пододала інформаційні бар'єри у війні з Росією та сформувала у світовому інформаційному полі позитивний ментальний образ своєї території. Це ілюструє естонське туристичне гасло: «Найпрекрасніша серед найменших» [49, с. 74].

У психологічній науці поняття конфлікту трактується як відсутність згоди або протистояння між двома чи більше суб'єктами — індивідами або групами осіб [62, с. 100]. З філософської точки зору, конфлікт визначається як кульмінаційна фаза загострення протиріччя [62, с. 100]. Водночас, соціологія розглядає його як найвищу форму соціальної опозиції, що проявляється у зіткненні різноманітних соціальних суб'єктів (націй, класів, держав, інститутів тощо), яке виникає на ґрунті протилежності або суттєвої різниці їхніх цілей, інтересів та тенденцій розвитку [62, с. 100]. Юридичне тлумачення концепції конфлікту впливає із соціологічних положень і характеризує його як ситуацію, в якій дві або більше сторони вступають у протиборство чи суперечку стосовно юридично визначених прав та обов'язків. Політичне розуміння конфлікту пов'язане зі специфічними характеристиками цього соціально-політичного явища, яке, окрім своєї присутності у політичному секторі міжсуспільних взаємин, має здатність поширювати свої атрибути на інші, пов'язані з політикою, сектори, як на локальному, так і на світовому рівнях. Серед найважливіших таких рис більшість дослідників виділяє його сутність як структурованого соціального процесу, що виступає інструментом розв'язання важливих для його суб'єктів політичних питань. Ці питання оцінюються сторонами як взаємовиключні інтереси, наслідком чого є конфронтаційний характер різного масштабу та інтенсивності, що потребує спеціальних процедур вирішення. Таке бачення

сутності закладає фундамент для дефініювання політичного конфлікту в науковій літературі [62, с. 100].

На думку Д. Шеренговського: «Міжнародний конфлікт можна трактувати як тривалий стан активної чи пасивної боротьби двох чи декількох учасників міжнародних відносин стосовно реалізації своїх інтересів, які є несумісними з інтересами протилежної сторони. Відповідно, суб'єкти конфлікту, об'єкт та предмет конфлікту, а також відносини між конфліктуючими сторонами складають основу структури будь-якого конфлікту» [62, с. 102].

Історична пам'ять — це фундаментальна складова ідентичності, що набуває вирішального значення для консолідації суспільства під час військових загроз. У контексті російсько-української війни (з 2014 р.) вона стала ключовим чинником зміцнення української ідентичності. Ідентифікаційний контекст має глибоке коріння — від Гетьманщини до сьогодення. Зниження впливу російських наративів після 2014 року активізувало відродження національних символів і мови, створюючи фундамент для нового українського національного наративу [59]. Конструювання цієї нової ідеології є життєво необхідним, оскільки вона пропонує альтернативу російській пропаганді та зміцнює патріотичний дух. Популяризація сучасних Героїв (воїнів та цивільних) заміщує домінуючу раніше символіку і є новим елементом мужності та єднання. Таким чином, історична пам'ять критично важлива для національної інтеграції у воєнний час, що підтверджується активною декомунізацією та запровадженням нових державних дат після 2014 року [59, с. 97].

3.2 Історична пам'ять як одна із причин міжнародних конфліктів

Історія використовується як ефективний ідеологічний інструмент і засіб масового впливу, що стало можливим завдяки збереженню радянської моделі світогляду та пам'яті в сучасній Росії та її рудиментарних проявів у пострадянських країнах [32, с. 36]. Вивчення динаміки конфліктів пам'яті є вирішальним для розуміння взаємозв'язку між еволюцією політичних систем та історичними нарративами, які вони поширюють. Для політичного керівництва використання історичних сюжетів стає складовою боротьби за владу, а мобілізація минулого — важливим елементом політичної легітимації, що формує погляди широких верств населення. Прикладом є «мнемонічні відносини» між Україною та Польщею, які загострилися після приходу до влади етнонаціоналістичних лідерів. Суперечки щодо спільної спадщини посилюються після прийняття українських законів про декомунізацію (2015), що захищають борців за незалежність (вкл. УПА), та польських поправок (2018), які критикували «українських націоналістів». Те, як держави формують і презентують своє минуле, впливає не лише на сприйняття ними загроз з боку інших країн, але й на процес міждержавного примирення [7].

Низка досліджень демонструє, що визнання державою скоєння злочинів проти людяності та вибачення є важливим чинником нормалізації у міжнародних відносинах. Питання історичної пам'яті та відповідальність мають тісний зв'язок з взаємними претензіями щодо відшкодування матеріальних та моральних збитків. К. Bachleitner показала, як «дипломатія пам'яті» формує і транслює «провину» і «невинність» на міжнародному рівні на прикладі двох постконфліктних сценаріїв - переговорів між ФРН та Ізраїлем, а також між Австрією та Ізраїлем про репараційні виплати [7,с.16].

Як пише Ю. Ганджуров: «Під груповим минулим ми розуміємо події чи соціальні дії, в яких брали участь члени певної групи. Сюди ж належать події, що безпосередньо вплинули на становище групи та її членів. Також групове минуле є важливим елементом групової ідентифікації. Як зазначалося, це передовсім стосується етнотериторіальних спільнот. Етнографами доведено, що історичні прахови, історія походження та інші складові минулого є підґрунтям ідентифікації, визначають різноманітні ритуальні особливості та сакральні символи. Одночасно інша тенденція в еволюції групового минулого, яку ми називаємо груповими уявленнями про минуле, забезпечує відмінну якість у формуванні національної пам'яті. Йдеться про результати оцінювання, що виникають у процесі порівняння минулого, різних груп, які впливають із групового уявлення однієї групи про іншу. Більше того, такі групові уявлення про минуле можуть структуруватися не на основі етнічних належностей, а за ціннісними орієнтаціями людей різних національностей, чий погляд на ті чи інші явища і процеси, у тому числі з минулого, частково збігаються чи збігаються повнотою. Отже, йдеться про дослідження міжнародного бачення, яке може бути покладене в основу визначення сутності національної пам'яті в широкому розумінні» [11, с. 152].

Як б не була справжня причина міжнародного конфлікту, він завжди приймає форму політичного, так як дані протиріччя усвідомлюються і вирішуються державами з притаманною їм внутрішньою, зовнішньою і військовою політикою через механізми формування і здійснення цієї політики[25, с.3].

Міжнародний конфлікт (МК) виникає при переході протистояння у третю та четверту стадії розвитку. При цьому поняття МК є ширшим, ніж «війна», оскільки війна є лише його окремим випадком. Після завершення «холодної війни» (кінець XX століття) глобальна військово-політична конфронтація між світовими системами відійшла в минуле, що дало змогу врегулювати низку локальних та регіональних суперечок. Однак, збереглася значна

кількість осередків міжнародної напруженості, відомих як «гарячі точки». Наприклад, за даними США у 1992 році було зафіксовано 73 такі точки (серед них 26 — «малі» війни або збройні повстання, а решта — напружені чи потенційно небезпечні зони). Пізніше, в період 2001–2017 років, неофіційно нараховувалось понад 40 регіонів у стані «тліючої» фази або повномасштабних бойових дій. Хоча ці «гарячі точки» переважно класифікуються як локальні конфлікти, вони можуть переростати у регіональні, про що свідчить приклад військової операції НАТО у колишній Югославії. Розпад Югославії та проголошення незалежності її складових викликали ланцюгову реакцію збройних конфліктів за територію, що призвело до громадянської війни в усьому регіоні Південно-Східної Європи, яка завершилася проголошенням незалежності Косова у 2012 році [25, с. 4].

Для локального конфлікту типовим є збройне протистояння всередині держави, де дві політичні сили використовують зброю для вирішення своїх суперечностей. Класичним прикладом такого конфлікту є громадянська війна в Афганістані (протистояння «Талібану» проти державних сил моджахедів). Однак, ця ситуація відрізняється від суто громадянської війни тим, що, окрім міжнаціонального протиборства та великих жертв, вона є сферою активного втручання зовнішніх інтересів. Особливість афганської ситуації полягала у підтримці ворогуючих сторін іншими державами, зокрема США, колишнім СРСР (під час Афганської війни), а також низкою азійських та арабських країн. Ці держави де-факто брали участь у бойових діях (як, наприклад, військова коаліція на чолі з США під час антитерористичної операції 2001 року проти «Талібану»), але де-юре могли виступати як посередники чи надавачі гуманітарної допомоги [25, с. 5]. Основними причинами виникнення «гарячих точок» є «тріада» чинників: політичні, економічні та соціальні протиріччя. При аналізі змісту цієї «тріади» пріоритетне місце слід віддати соціально-економічним умовам. До них належать: етноконфесійні суперечки, сепаратистські та автономістські рухи, територіальні конфлікти, значна диференціація рівнів розвитку між провінціями та центром, особливості

національного менталітету та боротьба за владу. Остання часто ґрунтується на політико-ідеологічних засадах різних організацій — від ідеї створення загальної ісламської держави чи федеративної арабської спільноти до відокремлення певного народу. Крім того, боротьба за сировину (мінеральні ресурси), критично важливі для економічного розвитку держав, також є потенційним джерелом протистоянь. Другою значущою глобальною причиною є неконтрольоване зростання населення планети. Якщо сьогодні людська популяція становить близько 7 мільярдів осіб, то за прогнозами до 2050 року вона може зрости в 1,5–2 рази (до 12–14 мільярдів), що неминуче загострить проблему забезпечення цих людей ресурсами [25, с. 7].

На основі вищезазначеного можна дійти висновку, що міжнародні конфлікти (МК) є неминучими, однак для мінімізації їхнього деструктивного впливу на людство критично важливим є зниження їхньої конфліктогенності. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє миротворча діяльність міжнародної спільноти, що охоплює всі види заходів, спрямованих на припинення збройних протистоянь та встановлення миру. Сутність миротворчості полягає у наданні допомоги сторонам, що конфліктують, у вигляді кадрового забезпечення, фінансових ресурсів, постачання продовольства і медикаментів, навчання персоналу, а також сприяння у проведенні референдумів та виборів. Контроль за дотриманням укладених домовленостей здійснюється виключно за згодою учасників з метою завершення військової фази МК. Незважаючи на очевидні негативні наслідки міжнародних конфліктів, частина дослідників виокремлює їхні позитивні функції, до яких належать: запобігання стагнації у міждержавних відносинах; стимулювання інноваційних підходів у пошуку рішень складних кризових ситуацій; чітке окреслення ступеня розбіжностей у цілях та інтересах держав; а також забезпечення стабільності та уникнення масштабніших конфліктів шляхом інституціоналізації протистоянь низької інтенсивності [25, с. 9].

Історична політика є ключовим фактором, що визначає характер переговорних процесів під час конфліктів та їхнє врегулювання. Особливо

ускладненими є військові конфлікти, спричинені іредентизмом — політикою акторів із метою інтеграції етнічних груп в межах єдиної держави, яка апелює до історії становлення етносу. Робота медіатора ускладнена, оскільки історична пам'ять функціонує одночасно як зв'язок поколінь (діахронна комунікація) і як взаємовідносини у реальному часі (синхронна комунікація). Конфлікти на ґрунті іредентизму часто визначаються «спільною історією» та ірраціональними проявами колективного несвідомого. Ці чинники суттєво впливають на процеси врегулювання, зокрема на формування образів ворога, де домінують ірраціональні складові. В таких умовах конфлікт базується на ірраціональній вірі у «повернення історичних земель» та «встановлення справедливості». Політика сучасної Росії додатково включає ідею заперечення існування української нації. Медіація є безперспективною, якщо вона намагається раціоналізувати ірраціональні доводи або зіштовхується з імперською/неоімперською політикою, що ґрунтується на міфічних поясненнях історичних процесів. Додатковим ускладнюючим чинником є травматичний слід у колективній пам'яті суспільства (війни, геноциди), який має інтергенеративний характер, впливаючи на цінності та поведінку нащадків. Завдання медіатора, з огляду на ці складові, полягає у визначенні «контрактної зони» (відмінність блефу від кінцевої межі поступок) та наданні вказівок щодо монокультурних стандартів і норм для переговорів, що фактично являє собою раціоналізацію історичної пам'яті кожної сторони [48, с. 61].

Завдання медіатора полягає у заохоченні сторін до визнання культурного розмаїття та мінімізації етноцентричної комунікації. Основою переговорного процесу повинно стати визнання кожного опонента як рівноправного суб'єкта та недопущення маніпулювання історичними (включно з вигаданими) фактами як аргументами. Серйозним ризиком залишається експлуатація історичних Образів «провини» і «невинності», апеляція до яких може надати стратегічну перевагу одній зі сторін у переговорах та у подальшому постконфліктному існуванні держав. У таких випадках держава

може обрати один із двох шляхів: або визнати моральну відповідальність і провину за скоєні злочини (демонструючи розкаяння, сором та вибачення з метою її загладження), або відмовитися від визнання провини (зображуючи себе «невинною жертвою», уникаючи сигналів розкаяння та вимагаючи компенсації за власні страждання) [48]. За наявності фактів прямого насильства проти мирного населення та порушення «законів війни», медіаційний процес значно ускладнюється і вимагає обов'язкового розслідування всіх злочинів. Це дасть змогу перевести питання історичної пам'яті з площини міфотворення у сферу об'єктивно-раціональної оцінки статусів «провини» та «вини».

Як зазначає В. Слюсар: «Історична політика є суттєвим фактором, який визначає характер перебігу переговорних процесів під час конфліктів, а також врегулювання постконфліктних станів. Труднощі роботи медіатора полягають у тому, що історична пам'ять есплікується одночасно у простір діяхронної комунікації суспільства як віддалений у часі зв'язок поколінь і – синхронної комунікації як взаємовідносини у реальному часі, що засновуються на стратегії спільної долі заради майбутнього. Завданням медіатора є раціоналізація історичної пам'яті кожної сторони, що передбачає визначення «контрактної зони» (з'ясування, чи опоненти досягли кінцевої межі, чи просто блефують, щоб її уникнути; надання сторонам вказівки щодо монокультурних стандартів і норм, які кожна з сторін суб'єктивно вважає, можливим для застосування у переговорах). Медіатор спонукає кожну із сторін визнати культурне розмаїття, зменшити етноцентричне спілкування, для чого базовим для переговорів мають стати визнання кожної сторони як рівноправного суб'єкта, заперечення можливостей маніпуляції історичними фактами (включно з вигаданими) в якості аргументів. Перспективами подальших досліджень є аналіз таких ризиків у роботі медіатора як використання конфліктуючими сторонами історичних образів «провини» і «невинності»» [48, с. 61].

Історична пам'ять являє собою ідентифікацію індивіда або народу з певною культурою, а також простір колективних спогадів та усвідомлення власної історичної ролі. На сьогодні масова культура є загально визнаним чинником, який найбільш ефективно допомагає народам транслювати свої історії і впливає на формування їхньої історичної пам'яті. Як свідчать соціологічні опитування, саме завдяки масовій культурі більшість сучасних поляків отримують знання про міжнаціональний конфлікт на Волині під час Другої світової війни. Кінопродукція (художня і документальна), література та публіцистика є головними важелями впливу на польське суспільство, чия дія підсилюється політичними заходами та активною медіа-розкруткою. Для учасників і свідків історичних подій постійне нагадування актуалізує травматичну пам'ять, тоді як для молодого покоління такі продукти, що подаються на етапі формування їхньої свідомості та аналітичних здібностей, стають не просто засобом коригування, а прямого конструювання їхніх історичних уявлень. Таким чином, фільми та документалістика є потужним інструментом впливу на історичну пам'ять щодо Волинського конфлікту [53, с. 50].

Ізольоване врегулювання наявних конфліктів не зможе забезпечити очікуваних позитивних результатів. Більш того, ситуація ускладнюється тим, що застосування механізмів залучення громадянського суспільства (наприклад, для розвитку комерційних, релігійних та публічних контактів між протиборчими сторонами) сповільнюється через безпосереднє протистояння. Як наслідок, євроатлантична спільнота зазнає двоякої поразки: не лише конфлікти не припиняються, але й відкладається критично важлива робота з формування відчуття спільності в регіоні. З огляду на це, традиційні дипломатичні зусилля мають бути безумовно продовжені і залишаються винятково значущими. Проте, ми переконані, що без скоординованих дій, які б охоплювали різні складові громадянського суспільства, неможливо досягти необхідного рівня єдності ані в межах конкретних регіонів, ані між різними частинами всієї євроатлантичної спільноти. Лише через таку розширену

співучасть стане можливим сформувати спільне бачення, яке послужить основою для побудови продуктивної та дієвої Євроатлантичної спільноти безпеки [75, с. 8].

3.3. Роль історичної пам'яті у подоланні наслідків конфліктів

Історичний процес являє собою послідовну низку станів індивідуального та колективного життя, які, змінюючи один одного, формують родове буття спільноти у всій повноті взаємозв'язків і взаємопереходів від минулого до майбутнього. При цьому будь-яка подія, що отримує матеріалізацію в ході цього процесу, стає історичним фактом, який фіксується, зберігається та постійно використовується історичною свідомістю особистості. Як і будь-який інший процес, історичний є послідовністю станів, що змінюються. Об'єктивність історичного процесу зумовлена незалежністю становлення, функціонування та розвитку соціальних об'єктів від свідомості й волі людей, які їх формують. Для аналізу форм та змісту історичного процесу необхідно визначити специфіку його детермінації. Серед соціальних процесів розрізняють іманентні (де джерело змін знаходиться всередині об'єкта, наприклад, у суспільстві чи спільноті) та ті, що визначаються зовнішніми чинниками (як-от нав'язані ззовні конфлікти, що стали тяжким спадком для людства у колишній Югославії, Афганістані чи Іраку). Історичний процес переважно детермінується внутрішніми причинами, які відіграють домінуючу роль у розвитку соціуму. Зовнішні ж чинники, хоча й можуть іноді спричиняти якісні зміни, є, як правило, випадковими і виступають допоміжними. Це є першою особливістю історичного процесу. Хоча глобалізація на перший погляд може виглядати як зовнішній тиск на окрему державу, насправді вона є проявом внутрішніх чинників, що вимагають принципово нових умов для функціонування та виявлення розвиненого соціального змісту, який продукується сучасно розвиненими країнами. Друга

найважливіша особливість історичного процесу полягає у його здатності виступати інтегратором усіх соціальних процесів, властивих класам, етносам, континентам, спільнотам та епосі в цілому. Активна особистість, опановуючи історичний процес, концентровано «вдихає» зміст усіх подій, що відбулися в житті спільноти на даний момент, і стає їхнім безпосереднім носієм [9, с. 175].

Історичні знання виступають запорукою сталого розвитку глобальної спільноти. У зв'язку з цим виникають питання про силу історичного знання та його практичну користь для молоді. Для надання відповіді необхідно спершу визначити зміст, форму та функції цього знання, а також механізми його інтеграції у повсякденне життя. Природа історичного знання є предметом наукових дискусій. У тлумаченні історичної свідомості виділяють дві основні позиції: перша стверджує, що історичне знання — це усвідомлення групою, класом чи суспільством своєї позиції у часі та зв'язку сьогодення з минулим і майбутнім. Друга розглядає його як невід'ємну частину суспільної свідомості або сукупність уявлень суспільства про власне та загальнолюдське минуле. Хоча другий підхід ближчий до розуміння феномену, він не розкриває повною мірою ні сутності, ні змісту цього поняття. Індивідуальна громадянська свідомість є продуктом історичної трансформації суспільної громадянської свідомості в суб'єктивно значущу систему ціннісних орієнтирів особистості. Відповідно, окремі елементи самосвідомості та громадянської свідомості індивіда (наприклад, оцінки чи цінності) залежать від загального рівня та специфіки суспільної громадянської свідомості. Це вказує на те, що сутність історичного проявляється і на рівні колективного суб'єкта — об'єктивованої реальності «суспільство». У цьому контексті термін «громадянське» може розглядатися як синонім «історичного». Для особистості історичними є ті знання та цінності, які забезпечують її відтворення як представника нації, народу чи етносу. Громадянин — це соціальний тип особистості, що історично сформувався у певних умовах існування етносу, який вирізняється наявністю

таких соціально значущих якостей як правослухняність, уміння гармонізувати особисті та суспільні інтереси, а також почуття обов'язку перед Батьківщиною. Громадянство перш за все визначається як правовий зв'язок індивіда з державою, який знаходить вияв в їхніх історично обумовлених взаємних правах та обов'язках. Виходячи з цього, суспільну громадянську свідомість можна інтерпретувати як опосередковане відображення суспільного життя, зокрема взаємин між суспільством, державою та окремими громадянами, у формі історичних ідей, образів та уявлень [9, с. 179].

Згідно з дослідженням О. Кісь: «Значимо, що наукові дослідження колективної пам'яті виникли на Заході саме у відповідь на такий суспільний запит; доволі швидко вони сформувалися у відносно самостійну (міждисциплінарну) ділянку, що вирізняється особливо багатим теоретичним та методологічним інструментарієм. При цьому ідея колективної пам'яті була і є ключовою для розуміння того, як люди осмислюють себе у часі та надають смислу пережитому минулому. Поняття «колективної пам'яті» запровадив у науковий обіг французький соціолог Моріс Хальбвакс у середині 1920-х років. Науковець запропонував оригінальну теоретичну концепцію про обумовленість будь-якої індивідуальної пам'яті пам'яттю колективною. Автор цілковито заперечує саму можливість існування індивідуальної пам'яті незалежно від соціальних контекстів, якими вона цілковито детермінована на усіх етапах формування – від селекції образів, що запам'ятовує індивід і аж до форм та способів їх репрезентації. Кожна соціальна група (і навіть суспільство чи нація) формує загальне уявлення про власне минуле, яке відображає та легітимізує ідентичність цієї групи, і лише в цих заданих межах формується та функціонує індивідуальна пам'ять членів цієї спільноти. Важливою складовою теорії колективної пам'яті Хальбвакса є ідея про те, що колективна пам'ять виходить за межі індивідуальної біографії та забезпечує міжпоколіннєву трансляцію значущих для групи знань про минуле. Тривкість у часі колективної пам'яті групи залежить від

ефективності її зусиль, спрямованих на підтримання цієї пам'яті (комемораційних практик), а зміст цієї пам'яті може змінюватися залежно від зміни панівних ідеологій. Концепт комунікативної пам'яті може виявитися також продуктивним в контексті творення та циркулювання групових наративів в межах так званих «спільнот пам'яті». Такі спільноти – групи людей, яких об'єднує пережитий у минулому унікальний спільний досвід, найчастіше травматичний за своїм характером» [21].

Наголошуючи на спільному переживанні травми як основному чиннику формування таких спільнот, О. Кісь посилається на Івону Ірвін-Зарецьку, яка стверджує: «Основним засобом артикулювання та активного підтримання пам'яті у таких спільнотах вчена вважає переказування минулого, яке надає йому реальності, тому вивчення пам'яті у такій активній комунікації вкрай важливе. Реконцептуалізація самого поняття травми у сучасних суспільно-гуманітарних студіях також заслуговує на увагу. Якщо первісно травма асоціювалась з фізичними наслідками нещасних випадків, то у сучасних соціально-психологічних дослідженнях під травмою розуміють радше сукупність наслідків вкрай болісного, глибокого та сильного психоемоційного шоку. Отже, «травматична пам'ять – це така пам'ять, витоки якої криються в певному жахливому досвіді; найчастіше вона є особливо виразною, нав'язливою, неконтрольованою, стійкою та соматично-проявленою» [21]. Психологи розглядають травму в двох смислах: по-перше, це подія, що трапилася в зовнішньому світі разом з тим, як вона була суб'єктивно досвідчена особою – тобто зовнішні та внутрішні реалії розглядаються одночасно в межах поняття «травматичний стан» чи «травматична ситуація»; друге значення стосується пізніших патологічних наслідків, які, шляхом екстраполяції на минуле, вважають спричиненими колишньою травмою [21]. Травма змінює природу пам'яті, оскільки робить спогади особливо виразними, нав'язливими, неконтрольованими, стійкими та соматично-забарвленими. Травматичний тілесний досвід є винятковим, оскільки його інтенсивність не зменшується з плином часу [20]. Дослідники

особливо наголошують, що травма має не тільки психічні, але й тілесні наслідки (психосоматичні розлади здоров'я), які є символічними проявами досвіду, який надто складно або й неможливо збагнути, прийняти, зробити частиною своєї особистості. Вивчаючи Голокост, Дорі Лауб зауважив, що тривалий час для вцілілих у нацистських таборах смерті досвічені жахіття були поза межами людської здатності і бажання зрозуміти, розказати чи уявити. Потреба оповісти історію Голокосту натикалась на неможливість такої оповіді, через що повсюдно панувало замовчування правди. І що довше історія залишалась нерозказаною, то більш викривленою вона постає у сприйнятті самої особи, відтак вона щораз більше сумнівається в реальності тих подій. Колективна травма часто має соціальні корені в системній дискримінації, переслідуванні, приниженні чи офіційній байдужості до страждань підлеглих чи усунутих від влади груп. Лише за умови створення суспільних інституцій (громадських об'єднань, дослідницьких установ, слідчих комісій тощо) для вивчення обставин тих чи інших травматичних подій чи явищ формується необхідний соціокультурний контекст – публічний простір – в якому можуть пролунати і бути почутими голоси та історії жертв (що їх, за таких обставин, переозначено як survivors – «ті, що вижили, вціліли»)» [21].

Публічне озвучення свідчень вимагає наявності символічного простору в межах певної культури, і цей простір для вислуховування не завжди з'являється автоматично — іноді його доводиться домагатися. Саме тому можливість оповісти про травму часто залежить від офіційної політики пам'яті, яка може або створювати сприятливі умови для суспільного обговорення цієї теми, або, навпаки, робити його неможливим. Американський історик Алон Конфіно, слідом за Петером Бурке, пропонує лаконічне, але влучне визначення: політика пам'яті — це «хто кого прагне змусити пам'ятати, про що саме і чому» [20]. Коли навколо певної події панує штучно створене мовчання, обумовлене політичними чинниками, а свідки залишаються невидимими, виникає хибне враження, що ця подія взагалі не мала місця.

Отже, «розповідь особистої історії про травматичне минуле — це не лише нагальна потреба для самої особистості, але й надзвичайно важливий соціальний акт» [21]. Замовчування розглядається як одна із форм колективного забуття. З одного боку, ті, хто пережив травму, дійсно можуть бути нездатними або не бажати говорити про болісні спогади. Однак, на думку соціолога Габрієли Розенталь, яка працювала з жертвами Голокосту, «нездатність травмованих людей говорити не слід вважати в першу чергу наслідком травматизації; вона значною мірою спричинена потребою інших людей забути і не мати справи з болем від спілкування з тими, хто пережив насильство» [21]. Мовчання становить особливу небезпеку для людей із травматичним досвідом. Дослідники попереджають: «Якщо досвід не може бути артикульованим, то виникає небезпека того, що жертви «застрягнуть» у пережитому, не зможуть дистанціюватися від минулого. Акт відтворення розташовує минуле на певній відстані від теперішньої ситуації розповіді та забезпечує часовий розрив» [21]. Проблема забування — чи то довільного, чи мимовільного — є однією з ключових у сучасних дослідженнях історичної пам'яті. Чи не єдиним відкритим прихильником необхідності забуття був і залишається Фрідріх Ніцше. Філософ виділяв три типи ставлення до історії: монументальний, антикварний та критичний. Саме критична історична настанова передбачає здатність розірвати зв'язок із минулим для того, щоб мати можливість повноцінно жити далі. Це необхідно тоді, коли знання про минуле загрожує поглинути сьогодення. За Ніцше, забування є невід'ємною природною складовою нормального людського життя [21, с. 1].

Репресивний характер примусового переселення в рамках операції «Вісла» не підлягає сумніву, на думку К. Персак. Оскільки рішення про цю «репресивну акцію проти українського населення» було політично ухвалене Політбюро ЦК ПРП 29 березня 1947 р. Суть репресії полягала у покладенні колективної відповідальності на понад 140 тис. українців і лемків за реальну чи уявну підтримку підпілля, незважаючи на те, що переселенню підлягали навіть прихильники комуністичної влади та мешканці територій, де не діяли

партизани. Через це виконання постанови про примусове переселення польською владою розглядається як комуністичний злочин (ст. 2 Закону про ІНП) і може бути класифіковане як злочин проти людства чи геноцид (ст. 3 Закону про ІНП) [40, с. 23]. Депортація 1947 року практично всього українського та лемківського населення з південно-східних теренів Польщі на північні та західні землі є ключовим каменем спотикання у сучасних польсько-українських історичних дебатах. Частина польських учасників виправдовує «Віслу» як необхідний і законний захід для ліквідації українського збройного підпілля, часто неявно розглядаючи його як справедливу відплату за попередні злочини українських націоналістів. Для української спільноти у Польщі, проведена за принципом колективної відповідальності, операція «Вісла» є центральним пунктом мартирології, асоціюючись із відчуттям непокараної несправедливості [40, с. 1]. З огляду на те, що наслідки військових конфліктів формують історичну пам'ять протягом десятиліть, Україні для відновлення миру необхідно впроваджувати правосуддя перехідного періоду (Transition Justice). Дослідження, проведене суддею Ольгою Шевченко, аналізує, як саме таке правосуддя може вплинути на формування історичної пам'яті [42, с. 1].

Шевченко О. вважає: «Правосуддя не стоїть осторонь від формування історичної пам'яті. Відомо ж, що «історію роблять кров'ю, а пишуть чорнилами». Судові процеси та рішення, залученість у них потерпілих, покарання та прощення винних – все це безумовно впливає на сприйняття подій, що відбувалися у минулому, як безпосередньо свідками подій так і прийдешніми поколіннями. Адже, очевидно, що у випадку масових амністій, звільнень від кримінальної відповідальності, відсутності відшкодувань завданої шкоди потерпілим, у жертв та свідків цих злочинів, може сформуватися відчуття несправедливості. І велика частина суспільства, або ж навіть держава залишитись в стані жертви, переможеної та мало не доценту зруйнованої країни. І навпаки. Якщо випадки притягнення до відповідальності, відбуття реального покарання, в тому числі вищого

військового керівництва РФ, та хоча б часткового відшкодування шкоди потерпілим, будуть переважати, у суспільства складеться відчуття справедливості та героїзму» [42, с. 1].

Історична пам'ять у суспільстві поділяється на інформаційну (комунікативну), яка є короткостроковою (обмежена трьома-чотирма поколіннями/80 роками), пов'язана з живими носіями досвіду і не підтримується інституціями, та культурну, яка є довгостроковою, віддаленою від сьогодення, символічною і підтримується фіксованими чинниками (пам'ятниками, текстами, комемораціями). Хоча ці концепції різняться, на практиці вони зливаються воедино [49]. При формуванні національної пам'яті важливо усвідомлювати, що вона є складним поєднанням об'єктивних знань про минуле зі штучними уявленнями та постійно перебуває під обов'язковим соціальним й ідеологічним впливом (кон'юнктурою), будучи неможливою поза політикою. Однак, чим більш науковим, реалістичним та наближеним до об'єктивного досвіду є історичне знання, матеріалізоване у наукових працях та підручниках, тим надійнішою стає база для формування національної пам'яті. У зв'язку з цим необхідно категорично відмежовуватися від позицій тих, хто заперечує право історії бути наукою та її здатність пізнавати, розуміти і витлумачувати минулий досвід [50, с. 7].

Бій під Крутами є знаковою подією в контексті історичної пам'яті та наслідків військових конфліктів. У цьому протистоянні брали участь близько 400 юнкерів — курсантів та старшин Першої української військової школи ім. Богдана Хмельницького, які вже мали бойовий досвід, а також добровольці Куреня Смерті (ветерани Першої світової війни) і вільні козаки з Глухова (старші, досвідчені бійці). Саме ці категорії, а не непідготовлені гімназисти та студенти, становили основу бойових сил захисників Крут. Загальна кількість оборонців налічувала приблизно 500 вояків та 20 старшин, озброєних 16 кулеметами та гарматою на платформі. Їм протистояли більше 4000 бійців — загони червоногвардійців із Петрограда та Москви (зі складу 1-ї армії Єгорово) та матроси-балтійці (з 2-ї армії Берзіна). Акцент на участі

саме студентів-крутян закріпився у суспільній свідомості через низку жалісливих публікацій того часу (як-от «Плач за дітьми» В. Дурдуківського, «Дорогою ціною» С. Єфремова, вірш П. Тичини «Пам'яті тридцяти»). Це емоційне сприйняття лягло в основу стійкого міфу про «300 спартанців», який став особливо важливим у діаспорі, де він символізував жертовну боротьбу за українську незалежність. Цей трагічний міф про «300 крутянців» домінував у риториці вшанування навіть після того, як день бою почали відзначати на державному рівні на початку 2000-х років. Лише останнім часом, завдяки роботі істориків та Українського інституту національної пам'яті, фокус оцінки події змістився з віктимної тональності на фахову оцінку його стратегічного та історичного значення в контексті загальних подій [67, с. 1].

Маха Алі з Інституту історії, що досліджує роль азіатських країн в Організації Об'єднаних Націй, зазначає: «Моє дослідження зосереджено на таких країнах, як Індонезія та Філіппіни. Я вивчала документи про репарації Японії цим країнам. Акіхіко Танака також згадав про ці репарації у своїй презентації і розповів про них з японської точки зору. У японському документі, який він обговорював, зазначено, що виплати були призначені для компенсації руйнувань війни, наприклад, для ремонту будівель. У філіппінських документах я побачила, що ці гроші також використовувалися на освіту. Для мене цікаво бачити різні сторони договору та офіційну версію національних держав. Це також є частиною колективної пам'яті, і можна побачити, як іноді відіграє роль цензура. Наприклад, я бачила, як різні країни мають різні погляди на питання південнокорейських жінок для розради» [74, с. 1].

У своїй зовнішньополітичній програмі Росія розглядає всі колишні радянські республіки як «близьке зарубіжжя», особливу сферу своїх інтересів і впливу. У статті Wittke С. досліджується: «Використання Росією лексики міжнародного права для легітимізації своїх втручань у «близьке зарубіжжя», що пов'язане з «Руским миром» — іншою концепцією зовнішньої політики,

яка резонує з ідеями неоєвразійства та четвертої політичної теорії, а також зі створенням євразійського простору як контрконцепції Заходу. Росія та її концептуальний антагоніст, Захід, займають позиції на публічних міжнародних (правових) фронтах, викликаючи протилежні наративи щодо їхнього розуміння значення лексики міжнародного права та політики, регулювання міжнародних відносин та основ світового порядку. Ці суперечності змушують спостерігачів замислитися: Росія може інструменталізувати та маніпулювати лексикою геополітики, міжнародного права та політики, але що, якщо ці суперечності також кореняться в різних уявленнях про міжнародне право та політику? На цьому тлі мета цієї статті полягає у розробці концептуальних підходів для подальшого дослідження та кращого розуміння складних аспектів зіткнень між російськими та західними контрнарративами та дискурсами щодо значень і функцій основних принципів міжнародного права та політики як потужних суспільних регулятивних уявлень» [82, с. 1].

Висновки до розділу 3

Міжнародні конфлікти розглядаються як боротьба за владу, ресурси та статуси різних акторів, які не задоволені наявним становищем та прагнуть до зміни системи міжнародних відносин. Традиційно, міжнародний збройний конфлікт трактується як війна, що являє собою критичну стадію реалізації політичних суперечностей міжнародних акторів, насамперед держав та союзів держав. Багато війн мають історичний аспект, навіть коли просто одна країна хоче захопити іншу, і історії ми бачимо, що такі наміри прослідковувалися ледь не завжди. Тому вивчення історичної пам'яті в контексті конфліктів та війн показує, що є дуже багато способів для використання історії та історичної пам'яті. Можна використовувати як для культурних та просвітницьких намірів, а можна для загарбницьких і агресивних. Не одна Росія так робить, ледь не кожна країна що перебуває в конфлікті готова використовувати історію як зброю, в різних її аспектах та властивостях.

Якщо акцентувати увагу на темах, що пов'язані саме з нашою країною. То в аспекті історичної пам'яті ми завжди згадуємо Голодомор, тема, яку почали активно висвітлювати та досліджувати після відновлення незалежності України, саме такі болючі сторінки в історичній пам'яті допомагають краще зрозуміти себе та боротися далі. Болючі сторінки мають різні країни, тому в міжнародних відносинах такі питання займають особливе місце. Також війни, особливо Друга світова, значно вплинули на міжнародні відносини та їх системи. І особливо в сучасні часи, пам'ять та трактування цієї війни є маркером для всіх. Але як ми бачимо, на історичних помилках мало хто хоче

вчитися, і деякі світові лідери завжди агітують зробити щось схоже. Наприклад, умиряють агресора, так би мовити, «перевіреними методами». Для того і потрібна історична пам'ять, щоб такі питання розглядали в комплексі та ніколи не тягнули за собою відверто нерозумних рішень.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження було визначено сутність поняття «історична пам'ять» як багатоаспектного соціального феномену, що виходить за межі історії, політики та міжнародних відносин і функціонує як колективне уявлення про минуле. Встановлено, що хоч історична пам'ять і не тотожна академічному історичному знанню, вона виконує вирішальну роль у популяризації та розумінні історії, забезпечуючи зв'язок між поколіннями через осмислення ключових подій, символів та уявлень. Проаналізовано основні функції історичної пам'яті, які включають консолідацію суспільства та допомогу в уникненні історичних помилок, хоча часто функціонування пам'яті обмежується вигодою очільників держав.

Також було обґрунтовано роль історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності. Показано, що лише адекватне осмислення історичних подій та повага до визначних постатей дозволяє суспільству консолідуватися навколо спільних цінностей і трансформуватися в повноцінну націю. Окреслено роль історичної пам'яті та її вплив на зовнішньополітичні орієнтації держав. З'ясовано, що розумна історична політика є необхідною умовою для побудови нормальних міждержавних відносин, тоді як перетворення суперечливих подій на конфліктний наратив, навпаки, дестабілізує ці відносини.

Проаналізовано способи застосування історичної пам'яті як інструменту зовнішньої політики держав. Встановлено, що пам'ять може бути ефективним ресурсом м'якої сили у міжнародному співробітництві, якщо її використання ґрунтується на етичних нормах, об'єктивності та готовності до діалогу. Виявлено вплив конфліктів на динаміку міждержавних відносин та

підтверджено, що конфлікти мають значний вплив на подальший геополітичний курс країн, іноді навіть призводячи до втрати державності.

Досліджено методи та наслідки маніпуляції історичною пам'яттю у міжнародних відносинах. На прикладі Росії, Китаю та інших великих держав показано, що історія використовується як «зброя» для виправдання загарбницьких амбіцій та підриву суверенітету інших країн. Зазначено, що пропаганда країн-агресорів (насамперед Росії) спрямована на створення вигідної їм глобальної «реальності» через маніпуляцію історією, що вимагає від України як об'єднання із західними партнерами, так і ефективної контрпропаганди. Таким чином, у роботі вивчено потенціал історичної пам'яті — як засобу консолідації та м'якої сили, так і інструменту агресії та дезінформації — в контексті сучасних міжнародних відносин.

Також ми з'ясували, що конфлікти завжди є спусковим гачком для змін, чи це зміна системи міжнародних відносин чи зміни в поляризації політичного впливу. Конфлікти, особливо ті, що називають війнами, завжди мають значний вплив на подальшу політику окремих держав, які змінюють свій геополітичний курс, або взагалі втрачають державність. Це є, напевно, найгіршим сценарієм, на рівні з геноцидом народу та іншим трагічними наслідками воєн.

Ми дослідили як різні країни маніпулюють історичною пам'яттю в міжнародних відносинах. Як це робить Росія, намагаючись присвоїти собі історію Русі і переконати всіх в тому, що в Україні немає своєї історії, бо вся пов'язана з Росією. Також історичною пам'яттю маніпулює Китай, їхні зазіхання на Тайвань виправдовуються саме таким чином. Президент США Трамп теж любить поманіпулювати історичними питаннями, а через певний час казати протилежне. Тобто історична пам'ять є важливим інструментом для кожної країни, особливо для великих держав, які хочуть переконати всіх в тому що вони ще й величні, якщо не найвеличніші.

Щоб використання історичної пам'яті було більш ефективним, потрібно враховувати етичні норми, забезпечувати об'єктивність та неупередженість, а

також бути готовими до діалогу з іншими культурами. В такому випадку історична пам'ять може стати ресурсом м'якої сили, сприяючи налагодженню міжнародного співробітництва та посилення історичного та політичного впливу держави.

Тому вивчення історичної пам'яті в контексті конфліктів та війн показує, що є дуже багато способів для використання історії та історичної пам'яті. Можна використовувати як для культурних та просвітницьких намірів, а можна для загарбницьких і агресивних. Не одна Росія так робить, ледь не кожна країна що перебуває в конфлікті готова використовувати історію як зброю, в різних її аспектах та властивостях.

Отже, історична пам'ять пронизує багато аспектів міжнародних відносин, тому працювати в цьому напрямку дуже важливо для держави, зокрема для України, для якої важливо об'єднуватися з західними країнами, а не продовжувати з'ясовувати стосунки, де причина проблеми захована в історії, і приводить знову до історичної пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. «Критика», 2001. – 271 с.
URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Anderson_Benedict/Uiavleni_spilnoty.pdf
2. Асатуров С. К., Мартинов А. Ю. – "Соціальні інститути і колективна пам'ять" // Консолідуючий потенціал політики пам'яті: загальні закономірності та національні особливості: збірник наукових праць / за заг. ред. член-кор. НАН України, д.і.н., проф., Кудряченка А.І. ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 246 с., с. 55 – 62. URL:<https://ivinas.gov.ua/images/978-966-02-9634-3.pdf>
3. Асатуров С.К., Мартинов А.Ю. The historical memory of Russians as a source of anti-Western sentiment // Thai Journal of National Interest. — 2022. — Т. 2, № 9. — С. 34–40. URL: <https://sc01.tci-thaijo.org/index.php/NIT/article/view/240345>
4. Бабка В.Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні. Diss. Ніжин 2016. с.135-142
URL:https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Babka.pdf
5. Бабка В. Л. Політика пам'яті в Україні (2005–початок 2010 рр.): ключові тенденції. Наукові записки ІПЕД ім. Кураса.–Вип, 2010, 4: с.100.
URL:https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/babka_polityka-1.pdf
6. Богінська І. Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах, URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4f74f195-4d20-40bd-867b-42ea9f952410/content> с.107-449

7. Богінська І. Політики історичної пам'яті як стратегії у міжнародних відносинах, с.14-16 URL: <https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Conference-proceedings-12-2022.pdf#page=12>
8. Василевська Т.; Бевз Т. "Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти." Політичні дослідження/Political Studies 2024. С.6-10. URL:https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/7_Vasylevska.pdf
9. Вашкевич В. М. "Специфіка історичних процесів в умовах глобалізації." 2010.с.175-179, URL:<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14235/Vashkevych.pdf;jsessionid=4FAFA61F5EC20212605186E12724FFFF?sequence=1>
10. Вовк В. М. "Історична пам'ять і політична ідентичність." Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті: збірник наукових праць/за заг. ред. д. і. н., проф., члена-кореспондента НАН України Кудряченка А.І. (2020): с.102-113. URL:<https://elibrary.ivinas.gov.ua/4889/1/Istorychna%20pamiat%20i%20politychna.pdf>
11. Ганжуров Ю. "Національно-історична пам'ять: проблеми понятійної структуризації." Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України 5 (2011): с.149-166. URL:https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/gangurov_nationalno.pdf
12. Голденштейн, К. О. "Джерела дослідження символічних аспектів політики пам'яті." Політичне життя (2023): с.65-73. URL:<https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/14295>
13. Готра О. "Історична пам'ять як чинник формування ідентичності." Інтермарум: історія, політика, культура 2 Ірпінь 2015. с. 146-152. URL:<http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90416/86175>
14. Гон М; Івчик Н. ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТІ: ІНШИЙ ЯК «ВИКЛИК».Рівненський державний гуманітарний університет, 2020. с. 232-233. URL:<https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/ENG.-1.12.-Gon-Ivchuk.pdf>

15. Гонтарська О. "Єдиний наратив про минуле Європи–виклик та небезпеки." Трансформації історичної пам'яті (2022): с.94-97. URL: <https://jthm.donnu.edu.ua/article/view/12766/12670>
16. Двуреченська О. С. "Місце історичної пам'яті у розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин." Грані 1 (2014): 59-63. Дніпро 2014. URL: <https://core.ac.uk/reader/268616859>
17. Дробович А. Український інститут національної пам'яті; Про історичну єдність в тюрмі народів. URL:<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/pro-istorychnu-yednist-v-tyurmi-narodiv>
18. Єремєєва І. А. "Теорії цивілізацій та міжнародні конфлікти." ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ Дніпро 2021. с. 46-55. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi72/0052545.pdf>
19. Ллин Л. Історична пам'ять: від збереження до популяризації. Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ. 2024. с. 2016. URL:<http://repository.ukd.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1023/17367-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%96-17573-1-10-20241212.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
20. Казакевич О. "Роль мови у формуванні національної ідентичності (Role of language in the national identity format)." Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія» Вип. 18 (2017) с. 77-79. URL:<https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/5943/1/21.pdf>
21. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. URL:<https://uamoderna.com/md/216-216/>
22. Киридон А. М. СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ У СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ МЕЙНСТРИМІ УКРАЇНИ: ОСМИСЛЕННЯ ПЕРСПЕКТИВИ, науковий збірник Історична пам'ять. ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА - Полтава, 2015 С. 10-12. URL:http://historic.pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/03/Istor_pamyat_32_2015_%D0%925.pdf

23. Киридон. А. М. ДП «НВЦ «Пріоритети» Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / кер. авт. кол. , 2013. – 436 с.
24. Кирилюк А. ; Ілюк Т. Проблеми становлення та розвитку публічної дипломатії України. Міжнародні студії викладачів та студентів/Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021, с. 15-20. URL: https://fpmv.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/2021/Navchana_doslidgena/Zbirnuk.pdf#page=15.
25. Ковальова К.І.; Богадъорова Л.М. Міжнародні конфлікти: сутність, причини виникнення, шляхи розв'язання / К.І. Ковальова, Л.М. Богадъорова //Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Географія. – Чернівці, 2018. – Випуск №.795 – С. 63-67
URL:<https://ekhsuir.kspu.edu/server/api/core/bitstreams/83c641eb-f3b7-44c6-a9de-ba434af92ae6/content>
26. Колесник І. Українська історіографія. Концептуальна історія /НАН України, Ін-т історії України. – Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2013. – 565 с. URL:https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003303
27. Корнієнко В. Феномен політичної брехні: нові денотати деструктивного концепту. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2022. № 22(31). С. 110–119. 17.Lowenthal D. The Past Is a Foreign
URL:<https://sj.udu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/1245>
28. Кудряченко А.І. "Проблема історичної пам'яті: європейський дискурс (1945—2020 рр.): За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 11 січня 2023 року." *Visnik Nacional noi akademii nauk Ukraini 3*" Київ 2023. с 60-71. URL:<https://ivinas.gov.ua/images/978-966-02-9622-0.pdf>

29. Кисельов М. М. "Історія та історична пам'ять: сфери перетину." Multiversum. Philosophical almanac 1.2 (172) (2020): 44-63.
URL:<https://multiversum.com.ua/index.php/journal/article/download/386/337/>
30. Литвиненко О.М. "Виклики національній політиці пам'яті в часи "гібридної війни". Аналітична записка. № 18, Серія «Гуманітарний розвиток» 2015. с. URL:<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/vikliki-nacionalniy-politici-pamyati-v-chasi-gibridnoi-viyni>
31. Любовець О. М. та ін. Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів / Упорядники: — К. : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. — 288 с.
32. Магда Є. В. Інструменталізація історичної пам'яті в умовах російської гібридної агресії. 2020. с. 36-38.
URL:<https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37785/1/35.pdf>
33. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. –2002. – № 5. – С. 49–62. URL:http://resource.history.org.ua/publ/journal_2002_5_49
34. Меженська О.; Вовк С.; Новоскольцева Л. Українська дипломатія: від незалежності до сучасних викликів. Серія: Історія. Політологія, 2024, 39: 96-119. URL:<https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia/article/view/303/298>
35. Метельова Т. Політика пам'яті як інструмент формування ідентичності: трансформації в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини та Індії). Київ : Інститут всесвітньої історії НАН України, 2013. С. 82–110 URL:
<https://ivinas.gov.ua/images/978-966-02-9634-3.pdf>
36. Мілославська О. М.; Бернадський Б. В. "Сутність і природа міжнародного конфлікту та політичний компроміс: історичний погляд."(2021). с.36-38. URL:http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/8_2021/74.pdf
37. Нагорна Л.П Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. с. 160-161. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorna_site_133.pdf

38. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К., ПiЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, Київ 2012. – 328 с.
URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Nahorna_Larysa/Istorychna_pamiat_teorii_dyskursy_refleksii.pdf
39. Нагорна Л. П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ : ІП і ЕНД, 2014. 382 с.
URL:<https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/historical-culture.pdf>
40. Персак К. Український інститут національної пам'яті; «Операція “Вісла” – спроба правової оцінки». «Студії політичні» („Studia Polityczne”) 2018.
URL:<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/operaciya-visla-sproba-pravovoyi-ocinky>
41. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Концептуалізація поняття і явища соціальної пам'яті. Вісник Міжнародного слов'янського університету. Сер.: Соціологічні науки, 2012, 15, № 1-2: 15-20. URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VMSU_sociology_2012_15_1-2_5.pdf
42. Післявоєнна історична пам'ять: як судові процеси впливатимуть на неї?
URL:<https://www.helsinki.org.ua/articles/pisliavoenna-istorychna-pam-iat-iak-sudovi-protsesy-vplyvatymut-na-nei/>
43. Розумна О. П. Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи: аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2016, с.16-53. URL:<https://surl.li/bkpriq>.
44. Розумний О. Деконсолідуючі стратегії інструменталізації історії як виклик національній політиці пам'яті. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України, 2015, 5-6: 79-80.
URL: <https://surl.li/ozhnjx>

45. Руденко Ю. Ю. "Концептуалізація історичної пам'яті як ресурсу політичного впливу в постмодерну епоху." 2020.с.8-11 URL:
http://politicus.od.ua/6_2020/3.pdf
46. Сворак Л. М. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ ЗАГРОЗІ. Організаційний комітет, Івано-Франківський фаховий коледж ЛНУП. м. Івано-Франківськ, Україна, 2024, 23 с.
URL:<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0058819.pdf#page=23>
47. Сірий С. "Чинники конфліктності в міжнародних соціально-економічних і політичних процесах." Політичний менеджмент 2. Київ (2010): 128-138.
URL:https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/siryi_chynnyky.pdf
48. Слюсар В. М.; Мосієнко О. В.; Слюсар, М. В. Історична пам'ять як чинник медіації для розв'язання іредентичних конфліктів в світі. 2024. с. 60-62.
URL:<https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8540/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
49. Сова М. О. Державно-правова політика історичної пам'яті як інструмент консолідації народів у протидії неоімперіалізму. Politics of Historical Memory as an Tool Of Consolidation of Peoples in Counter of Neoimperialism.2022. с. 74-75.URL:<https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/download/1492/1487/>
50. Солдатенко В. Ф. Національна та історична пам'ять. - 2013. - Вип. 9. - С. 3-33. - URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_9_3
51. Стасевська О.А.; Маланчук І. І. Культурна дипломатія: симбіоз культурного та правового потенціалу. 2021. с. 90-93. URL:<https://surl.li/bqvubb>.
52. Стрільчук Л. "Теоретичний конструкт історичної пам'яті: дефініції й сучасний зміст." Літопис Волині 16 (2016): 121-125.
URL:<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/1068173.pdf>
53. Стрільчук Людмила. Пам'ять про українсько-польський міжнаціональний конфлікт на Волині у роки Другої світової війни у сучасному

- польському суспільстві (на прикладі кіно). Літопис Волині, 2022, 26: 49-53.
URL: <http://www.litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/294/238>
54. Троян, С. С. "Національна пам'ять: базові міжнародні чинники конструювання." Уманська старовина 2 (2016): 148-153.
URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/umanska_starovyna/2016_2/25.pdf
55. Фролова Д. Ворожа пропаганда, маніпуляції та дезінформація: історичні паралелі. Стаття Каштан NEWS; Київ 2024.
URL: <https://www.kashtan.news/vorozha-propahanda-manipuliatsii-ta-dezinformatsiia-istorychni-paraleli/>
56. Чекаленко Л. Історична пам'ять і політична воля. Журнал "Віче" 2016
URL: <https://veche.kiev.ua/journal/5265/>
57. Чорна Г. Як працює російська пропаганда. Інтернет ресурс "Мовити" 2023
URL: <https://movyty.com.ua/how-russian-propaganda-works/>
58. Чупрій Леонід. Історична пам'ять як важливий чинник державотворення в умовах протидії російській інформаційній агресії. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 2023, 3 (17), 278-290.
URL: <https://www.relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/329/325>.
59. Чупрінова Н. Ю.; Севрук І. І.; Соколовська Ю. В. "ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2024 РР.)." ВЧЕНІ ЗАПИСКИ, с.95-97.
URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/17.pdf
60. Шайда О.Є. Лекція 2. Історія та еволюція розвитку дипломатичної і консульської служби. Львівська комерційна академія. Кафедра міжнародних економічних відносин Львів. 2014. с.42-43.
URL: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/MEV/Shayjda/Kaf_MEV_DKS_Lecture_2.pdf
61. Шаповал Ю.; Нагорна Л.; Бойко Ю. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. К.: ППЕНД, 2013. с.6-8.
URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/culture_of_historical_memory_163.pdf

62. Шеренговский Д. В. "Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини." ЛНУ ім. І. Франка. Львів(2011). с. 100.
URL:https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf
63. Шутов Р. Пропаганда та маніпуляції
URL:http://mediadrivier.online/manipuliatsiyi_ta_propahanda/manipulyatsiyi-ta-propaganda/
64. Щербаков, І. В. "Вплив політики пам'яті на зовнішню політику та міждержавні відносини." Архів кваліфікаційних робіт (2019-2020÷ 2022-2023 н. р.) (2020). с.13-14. URL:<https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/12728>
65. Щурко О. М. Голик М. М. "Національна ідентичність як чинник формування міжнародного образу держави." Львів 2020. с.71-72. URL:
http://politicus.od.ua/6_2020/14.pdf
66. Яблонський В. ed. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: Аналітична доповідь. Natsional'nyї instytut stratehichnykh doslidzhen, Київ 2019. с. URL:http://app.nuoua.od.ua/archive/43_2011/15.pdf
67. Український інститут національної пам'яті: Міф про «300 спартанців – героїв Крут», яких Центральна Рада «кинула на убій»
URL:<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/antymif/mif-pro-300-spartanciv-geroyiv-krut-yakuh-centralna-rada-kynula-na-ubiy>
68. "Divided Memories and Reconciliation." Asia-Pacific Research Center, Stanford University,
URL:https://apar.cfsi.stanford.edu/research/divided_memories_and_reconciliation.
69. Eder F. Klymenko L. Siddi M. "Exploring the Link Between Historical Memory and Foreign Policy: An Introduction." ResearchGate, 2020,
URL:https://www.researchgate.net/publication/345313444_Exploring_the_link_between_historical_memory_and_foreign_policy_an_introduction.
70. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 245 p. URL:https://toc.uni.li/FLMF045246.pdf?utm_s
71. Halukha L.; Lysianskyi P.; Harmatiy O.; Verezomska S. Voznyuk O. The role of historical memory in the formation of national identity: a study of the Ukrainian

- case; Department of History of Ukraine, Faculty of History, Political Science and International Relations, Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine. Salud, Ciencia y Tecnología – Serie de Conferencias. 2025
 URL: https://www.researchgate.net/publication/387635554_The_role_of_historical_memory_in_the_formation_of_national_identity_a_study_of_the_Ukrainian_case
72. Larocque F., Reynaud A. Dealing with difficult pasts: memory, history and ethics, URL: <https://www.erudit.org/en/journals/ateliers/2019-v14-n2-ateliers05462/1071130ar.pdf>
73. Nilsson N: Between Russia's 'Hybrid' Strategy and Western Ambiguity: Assessing Georgia's Vulnerabilities. *Journal of Slavic Military*. 2021;34(1):50–68. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13518046.2021.1923992>
74. “One History, Different Memories. Does This Always Lead to Conflict?” Leiden University, 2023, <https://www.universiteitleiden.nl/en/news/2023/03/one-history-different-memories.-does-this-always-lead-to-conflict>.
75. Perovic J. “Historical Reconciliation and Protracted Conflicts.” Carnegie Endowment for International Peace, 2012, URL: <https://carnegieendowment.org/research/2012/02/historical-reconciliation-and-protracted-conflicts>.
76. Pizzolo P: Eurasianism. An ideology for the multipolar world. New York: Lexington, 2020. URL: https://books.google.co.in/books/about/Eurasianism.html?id=9SBBYgEACAAJ&redir_esc=y
77. Pomerantsev P, Weiss M: The menace of unreality: How the Kremlin weaponizes information, culture and money. (Tech. Rep.) Institute of Modern Russia, 2014. URL: https://imrussia.org/media/pdf/Research/Michael_Weiss_and_Peter_Pomerantsev__The_Menace_of_Unreality.pdf
78. Resende E. and Budryte D. Memory and trauma in international relations. New York: Routledge, 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/287263585_Memory_and_trauma_in_international_relations_Theories_cases_and_debates

79. Sazonov V. et al. "Information Manipulation and Historical Revisionism: Russian Narratives." National Center for Biotechnology Information, 2023, URL:<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10509605>.
80. Tyushka A: Weaponizing narrative: Russia contesting Europe's liberal identity, power and hegemony. *Journal of Contemporary European Studies*. 2022;30(1):115–133. URL:77
81. Winter J. "Historical Remembrance in the Twenty-First Century", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 617 (2008), pp. 6-13. URL:<https://ideas.repec.org/a/sae/anname/v617y2008i1p6-13.html>
82. Wittke C: "Test the West": Reimagining Sovereignties in the Post-Soviet Space. *Review of Central and East European Law*. 2018;43(1):1–22. URL:https://brill.com/view/journals/rela/43/1/article-p1_1.xml

ДОДАТКИ

1. Додаток А. Режим доступу:

https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/182872/2020-11-27-sauron-i-saruman-prorosiyskoi-propagandy-pidsumky-monitoryngu-dezinformatsiynykh-naratyviv-pid-chas-mistsevykh-vyboriv-2020/

РОЗПОДІЛ ЗАФІКСОВАНИХ ЗА ВЕСЬ ПЕРІОД МОНІТОРИНГУ ПРИКЛАДІВ ПОШИРЕННЯ ПРОРОСІЙСЬКОЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЗА ТИПАМИ НАРАТИВІВ:	
Україна — недодержава	337
Україна — нацистська держава	181
Зовнішнє управління	163
Громадянська війна	134
Україну врятує дружба з Росією	132
Зеленський обманув виборців	104
Медведчук — надія України	66
Втрата Криму — вина України	32
Зеленський — це Порошенко-2	30
Розкольники ПЦУ	27
Майдан — це помилка	16
Загроза державного перевороту	14
Інше (зрив місцевих виборів, переслідування опозиції, посилення антизахідних настроїв)	405

2. Додаток Б. Режим доступу: <https://imi.org.ua/monitorings/tepla-vanna-nemynuchoyi-porazky-monitoryng-naratyviv-rosijskoyi-propagandy-i58196>

Наративи, що просуваються в російських медіа

Неминуча поразка України (відсутність мотивацій у ЗСУ, сила Росії і її перемога)

30,0%

Розкол українського суспільства (конфлікт військових та політичної влади в Україні, державний переворот, 3 майдан)

22,5%

Україна як роздільна монета (західні партнери підставили Україну і українців, неможливість подальшої допомоги)

22,5%

Перемовини можливі лише на російських умовах (західні партнери змушують Україну йти на перемовини)

10,0%

Інші наративи (труднощі можливості вступу України до ЄС, іноземні найманці)

15,0%

Дослідження проводилось з 6 по 10 грудня 2023 року в 9 російських інтернет медіа: Комсомольская правда, Известия, РИА Новости, Лента, РБК, Московский комсомолец, Газета.ру, Российская газета, NEWS.ru.

Створено за допомогою Datawrapper